Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь
УСТАНОВА АДУКАЦЫІ
"ГРОДЗЕНСКІ ДЗЯРЖАЎНЫ УНІВЕРСІТЭТ
ІМЯ ЯНКІ КУПАЛЫ"

І. Я. ЛЕПЕШАЎ

У фразеалагічную скарбонку

Даведнік

Гродна 2004

УДК 808.26
ББК 81.411.2
Л48

Рэцэнзенты: загадчык кафедры беларускай мовы Магілёўскага дзяржаўнага універсітэта імя А.А.Куляшова прафесар, доктар філалагічных навук В.І.Рагаўцоў;

дацэнт кафедры беларускага і тэарэтычнага мовазнаўства Гродзенскага дзяржаўнага універсітэта імя Янкі Купалы, кандыдат філалагічных навук М.А.Даніловіч.

Лепешаў І.Я.

У фразеалагічную скарбонку: Даведнік / І.Я.Лепешаў. – Гродна: ГрДУ, 2004. – с.

ISBN 985-417-

Апісваюцца каля 600 фразеалагізмаў сучаснай беларускай літаратурнай мовы, якія па розных прычынах не трапілі ў двухтомны “Фразеалагічны слоўнік беларускай мовы” (Мінск: БелЭН, 1993) і дагэтуль не характарызаваліся ў існуючых акадэмічных і іншых слоўніках. У многіх выпадках гэта выразы, што ўзніклі зусім нядаўна. Асобна даюцца дадатковыя значэнні і варыянты раней апісаных фразеалагізмаў і іншыя ўдакладненні ў ФСБМ.

УДК 808.26
ББК 81.411.2

ISBN 985-417-

ПРАДМОВА

У 1993 г. у выдавецтве “Беларуская Энцыклапедыя” вышаў у свет падрыхтаваны мной двухтомны “Фразеалагічны слоўнік беларускай мовы”. Яго тыраж — 15 000 экзэмпляраў (у сённяшніх умовах гэта лічба здаецца неверагоднай, фантастычнай). У слоўніку пададзена 5 755 фразеалагізмаў сучаснай беларускай літаратурнай мовы. Кожны з іх атрымаў трохбаковую (семантычную, граматычную і стылістычную) характарыстыку. Неад'емным кампанентам слоўнікавага артыкула выступае ілюстрацыйны матэрыял — прыклады-цытаты. Яны з'яўляюцца дадатковым сродкам семантычнай інфармацыі пра фразеалагізм, садзейнічаюць асэнсаванню фразеалагічнага значэння, пераконваюць у сапраўдным існаванні ў пэўным выразе таго ці іншага значэння або значэнняў, сфармуляваных у дэфініцыях, паказваюць тыповыя сінтаксічныя сувязі фразеалагізма са словамі, даюць поўнае ўяўленне пра нарматыўнае функцыянаванне фразеалагізма ў маўленні, пацвярджаюць пададзеныя напачатку звесткі семантычнага, граматычнага і стылістычнага плана.

Як сказана ў прадмове да слоўніка, ён — першая спроба стварыць даведнік, у якім выяўлена і па магчымасці поўна апісана наша фразеалогія ў яе сучасным стане.

У друку ж даволі часта сустракаюцца нічым не пацверджаныя звесткі пра колькасць фразеалагізмаў у сучаснай беларускай літаратурнай мове. Напрыклад, адзін аўтар піша, што “ў беларускай мове налічваюцца дзесяткі тысяч фразеалагізмаў”[1]; другі сцвярджае: “фразеалагічны склад беларускай мовы — некалькі дзесяткаў тысяч адзінак”[2]. Яшчэ адзін аўтар лічыць, што беларуская фразеалогія “недастаткова распрацаваная” і што “ў самым вялікім на сённяшні дзень двухтомным “Фразеалагічным слоўніку беларускай мовы” І.Лепешава толькі 6 000 адзінак”. Падаецца і супастаўленне: “Англо-русский фразеологический словарь” А.Куніна змяшчае 20 000 адзінак”[3].

Тут усё залежыць ад таго, ш т о разумець пад фразеалагізмамі. Як пісаў Ф.Янкоўскі, уключэнне ў фразеалогію выразаў тыпу *“смех бярэ, дамашняе заданне, працоўныя поспехі, глыбей узарэш — болей збярэш* вядзе амаль да “бязмежнасці” фразеалогіі”[4]. А што да англа-

---

[1] *Красней В.П.* Лексікалогія і фразеалогія беларускай мовы. — Мінск, 1982. — С. 132.
[2] *Аксамітаў А.С.* Зашыфравана ў выслоўях // Наша слова. — 1994. — № 13.
[3] *Шальманава К.* Пра некаторыя разыходжанні ў фразеалагічных мікрасістэмах // Роднае слова. — 2000. — № 12. — С.39.
[4] *Янкоўскі Ф.М.* Беларуская фразеалогія. — Мінск, 1981. — С. 26.

рускага фразеалагічнага слоўніка, дык, па-першае, у яго ўвайшлі не толькі зрашчэнні і адзінствы, якія разам са словамі выступаюць будаўнічым матэрыялам для сказаў, але і “камунікатыўныя адзінкі — прыказкі і прымаўкі”. Па-другое, не варта, напэўна, забываць і пра такі істотны фактар: у самым вялікім нашым “Слоўніку беларускай мовы” (1987) 118 тысяч слоў, а найвялікшы ў свеце лексікон — англійскі “Вялікі Оксфардскі слоўнік” — налічвае 600 тысяч слоў.

У прадмове да 1-га тома ТСБМ (с. 13) гаворыцца, што фразеалагізмы “складаюцца з двух тыпаў адзінак: тэрміналагічных спалучэнняў і ўласна фразеалагізмаў” і што першыя (напрыклад, *вуглякіслы газ*, *лімонная кіслата*) змяшчаюцца ў канцы слоўнікавага артыкула асобным абзацам за знакам **о** (кружок), а другія (“уласна фразеалагізмы”) падаюцца таксама асобным абзацам за ромбавым знакам (◊). Тут, напрыклад, у слоўнікавы артыкул **воўчы** (с. 508) за знак ромба трапілі: *воўчы апетыт*, *воўчы білет*, *воўчыя грыбы*, *воўчыя ягады*, *воўчая яма*. Ніводнае з гэтых словазлучэнняў ніяк нельга назваць ні проста “фразеалагізмам”, ні “ўласна фразелагізмам”, бо, паводле гэтага ж слоўніка, *воўчы апетыт* — гэта 'вельмі вялікі, нястрымны апетыт', *воўчы білет* — 'дакумент пра палітычную ненадзейнасць', *воўчыя грыбы* — 'агульная назва неядомых грыбоў', *воўчыя ягады* — 'чырвоныя або чорныя ягады ядавітых лясных раслін', *воўчая яма* — 'глыбокая яма з прыманкай для лоўлі ваўкоў'.

Звернемся яшчэ да двух даведнікаў: “Фразеалагічнага слоўніка мовы твораў Я.Коласа” (Мінск, 1993) і “Беларуска-польскага фразеалагічнага слоўніка” (Warszawa, 2000). У абодвух даведніках так званыя фразелагічныя злучэнні, а таксама прыказкі і крылатыя выразы ды шмат які іншы нефразеалагічны матэрыял аказваюцца не за мяжой фразеалогіі, а ўключаюцца ў слоўнікі. Вось некалькі прыкладаў: *насупіць бровы, цялячае захапленне, бярэ злосць, у ціхай вадзе чэрці водзяцца, як бугай на прадвесні, ткаць карону залатую, двуногі звер; адклад не ідзе ў лад, жывая вага, забойная вага, абвяшчаць вайну, насценная газета, адкрытае галасаванне, ганаровая грамата, будзь гатоў!* і г.д. У другім з гэтых даведнікаў пад “апорным кампанентам” *сонца* змешчана 7 адзінак, 4 з іх — прыказкі: *Загляне сонца і ў наша аконца; Пакуль сонца ўзыдзе, раса вочы выесць; Няма нічога новага пад сонцам (месяцам); І на сонцы ёсць плямы.*

У такім выпадку фразеалогію ператвараюць у звалачны пункт.

Яшчэ адзін прыклад — з рускай фразеаграфіі. Выдадзены ў 1967 г. і пасля тройчы перавыдадзены “Фразеалагічны слоўнік рускай мовы” (пад рэд. А.І.Малаткова) апісвае крыху больш за 4 000

фразеалагізмаў. А ў 1995 г. А.І. Фёдараў (адзін з чатырох складальнікаў папярэдняга даведніка) апублікаваў у Новасібірску двухтомны “Фразеалагічны слоўнік рускай літаратурнай мовы”. Тут ужо, як сказана ў анатацыі, “больш за 12 000 фразеалагічных адзінак”. Аднак сюды ўключаны не толькі, як называе аўтар, “ідыёмы”, але і “фразеалагічныя спалучэнні”, а “таксама іншыя ўстойлівыя словазлучэнні, семантыка якіх мае патрэбу ў вытлумачэнні”. Калі ў першым слоўніку не было ніводнага выразу з кампанентам *ангел*, то ў другім іх аж 8: *ангел без крылышек, ангел во плоти, ангел души моей, ангел непорочный, ангел-хранитель, падший ангел, тихий ангел пролетел*. У першым даведніку змяшчаліся пад граматычна галоўным кампанентам *дом* 4 адзінкі, у другім — іх 24, у тым ліку, напрыклад, такія: *воспитательный дом, дом свиданий, инвалидный дом, картёжный дом, сиротский дом* і г.д. Цяжка знайсці што-небудзь фразеалагічнае ў гэтых словазлучэннях

Адзін з рэцэнзентаў майго ФСБМ папракае складальніка за тое, што ён не ўключыў у даведнік “шырока ўжываемыя ў сучаснай беларускай агульнанароднай гутарковай мове фразеалагізмы”[5]. Называюцца і больш як 50 такіх “няўключаных” выразаў: *ад зубоў адскокваць, ані баліць ані свярбіць, доўбняй не заб'еш, на возе і пад возам, ні ў плот ні ў гарод, ні ў пень ні ў калоду, пень маляваны* і г.д. Але ўсе гэтыя і іншыя прыклады ўзяты рэцэнзентам з майго дыферэнцыяльнага слоўніка “З народнай фразеалогіі” (Мінск, 1991), дзе падаюцца выразы, якія не апісваліся ні ў нарматыўных слоўніках беларускай літаратурнай мовы, ні ў даведніках беларускай дыялектнай фразеалогіі і, такім чынам, належаць да фразеалагічнай нерушы. Яны не могуць быць уключаны ў фразеалагічны слоўнік **літаратурнай** мовы да таго часу, пакуль не паявяцца хоць адзінкавыя пацвярджэнні іх ужывання ў мастацкіх, публіцыстычных і іншых беларускіх тэкстах.

Амаль аналагічны папрок знаходзім і ў яшчэ адной рэцэнзіі на ФСБМ, змешчанай у часопісе “Полымя” (1995, № 2). Яе аўтар хацеў бы бачыць у двухтомніку “нямала цікавых сваіх, “незалежных” фразеалагізмаў, накшталт: *цераз казу руку падаваць, вясна вочы крадзе, аж нос упрысядкі ходзіць*”, шкадуе, што “ў слоўнік не трапіла вельмі шмат цудоўных устойлівых выразаў жывой беларускай мовы, сабраных яшчэ М.Федароўскім, І.Насовічам, Я.Станкевічам ды іншымі слыннымі фальклярыстамі і мовазнаўцамі”.

---

[5] Наша слова. — 1994. — № 13.

Нельга блытаць паняцці “літаратурная мова” і “нацыянальная мова” (або “жывая народная мова”). Тлумачальныя слоўнікі фразеалагізмаў (як і слоў) літаратурнай мовы складаюцца толькі на аснове фактычнага матэрыялу, сабранага пераважна з мастацкай і публіцыстычнай літаратуры. Менавіта на такой матэрыяльнай аснове і ствараўся ФСБМ. У ім выяўлена і, як ужо адзначалася вышэй, па магчымасці поўна апісана фразеалогія **літаратурнай** мовы ў яе сучасным стане. Зразумела, што фразеалагічны склад мовы ўвесь час папаўняецца. І я пастаянна пры чытанні беларускіх кніг, часопісаў, газет “палюю” за новымі выразамі. Частка іх (113) апісана ў адным з раздзелаў майго даведніка “У слоўнікавую скарбонку” (Гродна, 1999). Цяпер увазе чытача прапануюцца яшчэ больш за 590 фразеалагізмаў (разам з ранейшымі 113).

Адны з гэтых выразаў склаліся зусім нядаўна і сталі актыўна ўжывацца ў перыядычным друку і мастацкіх тэкстах: *выціраць ногі* аб каго*, галаўны боль, дах паехаў* у каго, *не прасыхаць, перакрываць кісларод* каму, *так бы мовіць, уставаць з каленяў, цягнуць коўдру на сябе* і г.д.

Другія (іх няшмат) былі і раней вядомыя ў асобных гаворках, адзначаліся ў дыялектных слоўніках ці зборніках прыказак і прымавак, а цяпер прыжываюцца на старонках мастацкай і публіцыстычнай літаратуры: *аж адскоквае ад зубоў* у каго, *зайцы поле гнояць* у каго, каму, *з пекла родам, ні ачарніць ні абяліць* і інш.

Трэція — існавалі ў літаратурнай мове, відаць, і раней, але па розных прычынах не трапілі ў ФСБМ, пераважна таму, што не было пацвярджальных, апраўдальных цытат пра жыццё гэтых выразаў у маўленні.

Будова слоўнікавага артыкула такая самая, як і ў ФСБМ, толькі ў нешматлікіх выпадках (у канцы слоўнікавага артыкула) скарочана паказваюцца (у квадратных дужках) крыніцы, дзе ўжо фіксаваўся пэўны выраз, або супастаўленні-параўнанні. Вось спіс гэтых скарачэнняў:

Даніловіч — *Даніловіч М.А.* Слоўнік дыялектнай фразеалогіі Гродзеншчыны. — Мінск, 2000.

Лепешаў — *Лепешаў І.Я.* З народнай фразеалогіі: Дыферэнц. слоўнік. — Мінск, 1991.

Мяцельская — *Мяцельская Е.С., Камароўскі Я.М.* Слоўнік беларускай народнай фразеалогіі. — Мінск, 1972.

Насовіч — *Носович И.И.* Словарь белорусских пословиц. — СПб., 1874.

Прыказкі — Прыказкі і прымаўкі. Кн. 1-2 / Склад. М.Грынблат. — Мінск, 1976.

Раманаў – Романов Е. Белорусский сборник. Т. 1. Вып. 1-2. – Киев, 1886.

Федароўскі — Federowski M. Lud bialoruski na Rusi Litewskiej. T. 4. — Warszawa, 1935.

Юрчанка — Юрчанка Г.Ф. І коціцца і валіцца. — Мінск, 1972; І сячэ і паліць. — Мн., 1974; Слова за слова.— Мінск, 1977.

Янкоўскі — Янкоўскі Ф. Беларуская фразеалогія: Фразеалагізмы, іх значэнне, ужыванне. — Мінск, 1968.

Аднак перш чым змяшчаць слоўнікавыя артыкулы са згаданымі фразеалагізмамі, варта падаць некаторыя ўдакладненні да выразаў, раней апісаных у ФСБМ.

Дадатковыя значэнні фразеалагізмаў

Некаторыя фразеалагізмы, апісаныя ў ФСБМ як адназначныя, маюць, як паказвае маўленчая практыка, не адно, а два значэнні. Так, фразеалагізму *душа ў душу*, апрача апісанага прыслоўна-акалічнаснага значэння ‘вельмі дружна, у поўнай згодзе (жыць, пражыць)’, уласціва прыметнікавае значэнне ‘вельмі дружны’. *Ні божа мой* мае яшчэ і значэнне ‘ні пры якіх умовах, абставінах’. У асобных выразах, пададзеных у ФСБМ з двума значэннямі, выяўляецца і трэцяе значэнне. Напрыклад, першае (абсалютыўнае) значэнне фразеалагізма *па праву* – ‘законна, з поўнай падставай (лічыцца, называць, прызнаваць, рабіць і інш.)’; другое (*па праву* каго) – канструктыўна абмежаванае ‘у якасці каго- ці на становішчы каго-н.’; трэцяе (не апісанае ў слоўніку) рэалізуецца ў канструкцыі “*па праву* чаго” – ‘на падставе чаго-н., абапіраючыся на што-н.’. Трэцяе (не паказанае ў слоўніку) значэнне фразеалагізма *да апошняга* – ‘абсалютна (усе)’.

Вось гэтыя і іншыя фразеалагізмы (лічба пасля загаловачнага выразу паказвае парадкавы нумар дадатковага значэння).

Ад бога. 2. *Азн. і вык. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы.* Выключна здольны, таленавіты. *Юзэф Пучынскі — мастак, што называецца, **ад бога**. Якое ўжо дзесяцігоддзе не стамляецца ён здзіўляцца жыццю, красе ягонай і не перастае здзіўляць гледачоў, прыхільнікаў свайго мастакоўскага таленту творамі, у якіх люструецца свет чалавечай душы* (Р.Барадулін). *Пра Жору можна многа чаго расказваць. Гэта быў артыст, **ад бога** артыст*

(І.Новікаў). *Начальнік плаўкі Астапенка, калі ў яго пытаюць пра Бялко і Шышко, усміхаецца: — Сталявары* ***ад бога*** (ЛіМ. 6.06.1975).

Адкідваць (адкінуць) хвост. 4. *Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы.* Хварэць, ляжаць хворым. *Работы з яе, як з мятлы лісця, троху папоркалася ў гародзе і* ***хвост адкінула*** (Р.Барадулін). [Гэта значэнне, сярод іншых, фіксуецца і ў *Даніловіча, с. 17.*]

Усе **да апошняга. 3.** *Акал. Разм.* (Усе) без выключэння, поўнасцю; абсалютна (усе). **Сін.:** ад мала да вяліка; ад малога да вялікага; *усе* да аднаго; *усе* да душы; як адзін (у 1 знач.); як адзін чалавек. *Пасля вайны вялікае мы школы паканчалі заўзята і, усе* ***да апошняга****, дарослымі ўраз зрабіліся* (С.Яновіч). *Мілаш ведае, што гэта не пачуты дзе трэба піск. Няхай. Найгорш, калі ўсе* ***да апошняга*** *маўчаць* (Крыніца. 1997. № 7).

Дзевяты вал. [Апрача пададзеных у ФСБМ двух значэнняў гэтага фразеалагізма, варта вылучаць яшчэ адно – зыходнае, якое традыцыйна лічаць тэрміналагічным, аднак гэта звычайнае фразеалагічнае значэнне, не звязанае са значэннямі кампанентаў.] **1.** *Функц. не зам. У ролі розн. чл. ск.* Самая моцная і небяспечная хваля ў часе марской буры. *Гаварыў Асілак брату: – Глянь, дзе хвалі пеніць шторм, ці то грывай* ***вал дзевяты****, ці то зломаным крылом птушка, тонучы, махае?* (М.Танк). *З’езд пісьменнікаў – сур’ёзны экзамен для кожнага з нас. Давайце ж неператворым яго ў мора з* ***дзевятым валам****, у балаган, у смешкі і жартачкі* (У.Ліпскі). *Быццам* ***дзевятым валам*** *паднятыя, каціліся яны* [бежанцы] *на ўсход, у глыбіню Расіі, да нейкага новага, нябачнага ў тумане берага, які павінен зрабіцца іх часовым прыстанішчам* (У.Гніламёдаў). *Хоць і не такія марскія гайданкі першыў мічман Доўбік, але жончын “шторм” грознейшы за* ***дзевяты вал*** (М.Гроднеў).

Душа ў душу. 2. *Вык. і азн. Разм.* Вельмі дружны з кім-н. *Была ў яго* [Кузьмы] *недзе за Нясвіжам гаспадарка невялікая, жыў на ёй брат яго малодшы; а з братам ён заўсёды быў* ***душа ў душу*** (К.Чорны). *Лінія іх сумеснага жыцця* ***душа ў душу*** *была перапынена* (В.Казько).

Між (паміж) молатам і кавадлам. 2. *Азн. Функц. не зам.* Цяжкае, небяспечнае з абодвух бакоў (становішча). *Усё тое, што нярэдка здаралася ў нашай гісторыі, значна ўскладнялася становішчам* ***між молатам і кавадлам*** (В.Быкаў).

На сямі вятрах. *Разм.* **2.** *Акал. і вык.* На адкрытай, нічым не заслоненай мясцовасці (быць, знаходзіцца і пад.). *Твой Баку* ***на сямі вятрах****, а на дні сем пагод на хвіліну* (Р.Барадулін). *Ціхі домік* ***на сямі вятрах****, засаўка пісклявая ў дзвярах* (К.Камейша). *Астыглы* ***на сямі***

вятрах *барак – калоціць сцены кашаль перуновы* (Маладосць. 1981. № 11).

3. *Акал.* Па (у) нічым не заслоненай прасторы (ляцець, імчацца, плысці і пад.). *Плывём мы* ***на сямі вятрах****, пад вастразвонны гоман косаў* (Г.Пашкоў). *Імчыць дарога, пыл завейкай круціцца, ляціць аўтобус* ***на сямі вятрах*** (І.Летка).

На ўвесь рот. 3. *Азн. Разм.* Шырокая, прыветлівая (усмешка). [Віктарава] *галава ў вянку сівых распатланых валасоў... І ўсмешка* ***на ўвесь рот*** (А.Кудравец).

Ні божа мой. 2. *Акал. Разм.* Ні пры якіх умовах, абставінах. **Сін.:** ні за што; ні за што на свеце; ні за якія грошы; ні ў якім разе; ніякімі сіламі. – *Табе што доктар прыпісаў? – Сала нельга есці. Селядца нельга. Курыць трэба кінуць. Піць –* ***ні божа мой****...* (У.Ліпскі).

Па праву. 3. *чаго. Акал. Функц. не зам.* На падставе чаго-н., абапіраючыся на што-н. ***Па праву*** *памяці* (Назва артыкула В.Быкава ў кнізе “Праўдай адзінай”). *Да гэтага часу, мой братка, ты валодаў мною* ***па праву*** *штыка і нагайкі...* (Я.Лёсік). *Я гэтыя словы* ***па праву*** *сілы кідаю пад ногі* (У.Караткевіч). *Русіфікацыя пад выглядам другое дзяржаўнае мовы –* ***па праву*** *двухгаловасці і надалей імперскага арла* (Я.Брыль).

Плячысты на жывот. 2. *Азн. Разм. Іран.* Таўстапузы. *Лектар гаварыў, што ўсе негры як адзін хочуць прыехаць да нас жыць, але* ***плячыстыя на жывот*** *крывасмокі не пускаюць іх, вось і няма прасвету ў жабрацкім жыцці* (Беларуская думка. 2002. № 5).

Рукі доўгія *ў каго.* **3.** Хто-н. валодае вялікімі магчымасцямі ўсюды дастаць, пакараць, знішчыць каго-н.; ад каго-н. нідзе не схаваешся. Часцей ужыв. як пагроза. *Іван Адамавіч, цяпер вы разумееце, што вас чакае, калі дзе-небудзь каму-небудзь* [раскажаце]*... У нас* ***рукі доўгія****! Даю вам дзесяць год. Пасля можаце расказваць, што бачылі тут і чулі* (М.Кусянкоў). [*Птушынскі, амаль з пагрозай:*] *Перадам. Усё перадам… І не ўздумай мінулае варушыць, Равенскі! У нас* ***рукі доўгія!*** [*Равенскі:*]: *Вон! Вон адсюль!* (Т.Аўласенка). А *яму* [бацьку] *і праўда прыснілася нешта, бо падхапіўся на локці і, няцямна гледзячы перад сабой.., пагугнявіў штосьці недарэчнае: “Мафія… У мафіі* ***рукі доўгія...****”* (Полымя. 2002. № 11-12). *І чым больш ляжаў, тым больш халадзела пад сэрцам. Як паглядзіць на ўсё, што здарылася, Чжан? У яго ж* ***доўгія рукі****, шмат памагатых, шмат вачэй… А мо ўсё-такі ўдасца ўцячы?* (П.Місько).

Супраць (супроць, проціў) ліха на ўзгорачку. 2. *Азн. Разм. Часцей жарт.* Не надта прыдатнае, нязручнае (пра месца знаходжання каго-н.). *Гандаль пайшоў вельмі жыва. Але месца для*

будкі абралі не зусім добрае, як кажуць, ***“процiў ліха на ўзгорачку”*** (А.Мрый). [Параўн. у *Насовіча*, с. 141: процiў ліха на ўзгорачку – ‘адказваюць жартам на пытанне: дзе жыве?’].

У лоб. 3. *Азн. Разм.* Прамалінейны, адкрыты, бясхітрасны. *Палітыка без хітравання – гэта атака* ***ў лоб****, Лара, гэта дарэмная трата сілы...* (Р.Мурашка). *Барыс, давай адразу пачнём з пытання* ***ў лоб****: ты задаволены тым, што табою напісана, і тым, як гэта напісанае ацэнена крытыкай і літаратурным асяроддзем?* (Л.Галубовіч). *Схацелася цэлага верша, і, магчыма, не такога адкрытага, як кажуць, не* ***ў лоб****, а каб у радках чулася штосьці прытоенае, прыхаванае, але каб захліствала цалкам* (Р.Баравікова).

Як рыба ў вадзе. 2. *Вык. Разм.* Досыць свабодны, упэўнены, натуральны. *За тэхнічны бок я зусім спакойны. З ім у нас блiскуча справы ідуць; тут я* ***як рыба ў вадзе!*** (Х.Шынклер). “*Усходнікі!” Яны не ведаюць заходняй дэмакратыі і не маюць вопыту ў гэтай гульні. А ён, Абрамчык, у такіх абставінах* ***як рыба ў вадзе*** (Л.Прокша). *Адчувалася, што для яе гэта было натуральнае асяроддзе: яна была ў такой кампаніі* ***як рыба ў вадзе*** (Н.Гальпяровіч).

Варыянты некаторых фразеалагізмаў

Прыкладна для 31 працэнта фразеалагічных адзінак літаратурнай мовы характэрна варыянтнасць – здольнасць аднаго і таго ж фразеалагізма выступаць у дзвюх, а то і болей разнавіднасцях, узаемазамяняльных у любым кантэксце: *чорная кошка прабегла* (паміж кім) – *чорны кот прабег* (паміж кім). Гэта з’ява знайшла сваё адлюстраванне ў ФСБМ. Але, як аказалася, дзе-нідзе ёсць пропускі ці іншыя недакладнасці.

У выразах з кампанентамі *іграць, іграе* ёсць фанетычная варыянтнасць, не паказаная ў загалоўках артыкулаў, хоць і адлюстраваная ў прыкладах-цытатах. Такіх выразаў 8: *кроў іграе (грае), іграць (граць) у дудку* і інш. (гл. с. 462–463 у 1-м томе слоўніка). У іх галосны “і” нельга разглядаць як прыстаўны; ён, – чытаем у “Беларускай граматыцы. Ч. 1” (Мінск, 1985), – “належыць да асновы слова, і яго адсутнасць ніколі не бывае абумоўленай фанетычнымі ўмовамі” (с. 17). У фразеалагізмах жа з кампанентамі *рваццa, рваць, рве, рвецца, рвуць* (у адрозненне ад кампанента *іграць*) галосны “і” – прыстаўны, “прыгук зычнай фанемы”, ён заўсёды абумоўлены пазіцыйна: “не *рваў пупа* ніколі” (Т.Бондар), “не хацелася *пуп ірваць*” (Я.Радкевіч). У выразах з гэтымі кампанентамі няма фанетычнай варыянтнасці, яна і не паказваецца ў загалоўках слоўнікавых

артыкулаў, хоць, праўда, у асобных выпадках пры аналагічнай з'яве дапушчаны памылкі: *львіны (ільвіны) зеў, ілбом (лбом) сцяну прабіваць.*

У ФСБМ непаслядоўна паказваецца акцэнтная ці акцэнтна-фанетычная варыянтнасць у фразеалагізмах з кампанентамі *да́рма (дармá), сýпраць (супроць), бакí (бокі), доўгі (даўгí).*

Пададзім дадаткова варыянты, выяўленыя ў некаторых фразеалагізмах.

Абыходзіць за сем вёрст *каго* – варыянт фразеалагізма **абыходзіць за вярсту (за сто вёрст)** *каго* (ФСБМ, т. 1, с. 45). *Калі б яна ў такой сям'і, як мая, расла, то, вядома ж,* ***за сем вёрст абышла*** *б таго Паўла* (В.Кадзетава).

Больш за тое – варыянт фразеалагізма **больш (болей) таго** (ФСБМ, т. 1, с. 114). *Гэта навука і рамяство ў свой час былі не запатрабаваны.* ***Больш за тое****, да іх ставіліся як да нечага мужыцкага і непатрэбнага, абразліва і з пагардай...* (В.Казько). *Участковы ўрач Шумілаў амаль два гады не меў заўваг па службе – да леташняга кастрычніка.* ***Больш за тое****, галоўны ўрач Сакалянскі неаднойчы карыстаўся ласкай Шумілава* (В.Якавенка). *Цяжкая знясільваючая праца аніяк не надае нашым людзям фізічнага здароўя.* ***Больш за тое****. Яна не толькі знясільвае, але і атупляе, забірае час...* (ЛіМ. 15.09.2000).

Гваздом сядзець у галаве *каго, чыёй* — варыянт фразеалагізма **сядзець цвіком у галаве** *ў каго, чыёй* (ФСБМ, т. 2, с. 425). *"А грэх мне казаць "дурацкае", дзе толькі цемната", —* ***гваздом сядзела ў галаве*** *яго непазбытная думка* (М.Гарэцкі). *Не любіць Юзік гэтай работы. Не таму толькі, што яна вельмі цяжкая: няспорная надта. За пусцяковыя вынікі траціцца чорт што сілы і часу.* ***Гвоздом сядзіць*** *гэтая думка* ***ў*** *Юзікавай* ***галаве*** *і яшчэ горш адбівае ахвоту ад гэтай работы* (К.Крапіва).

Напівацца (напіцца) **да парасячага віску** – варыянт фразеалагізма **да парасячага піску** (ФСБМ, т. 2, с. 187). *Толькі страх за ўтульнае службовае крэсла ўтрымлівае. А так кожны дзень* ***да парасячага віску*** *насмокталіся б* (В.Кадзетава). *Увечары гэтага дня ён* [Раман] *пазычыў у Польцы бутэльку гарэлкі і ўпершыню ў жыцці напіўся* ***да парасячага віску*** (Ф.Сіўко). *Баба, расказваюць,* ***да парасячага віску*** *напілася і вырабляе абы-што* (Маладосць. 1999. № 9).

Дары данайскія – варыянт фразеалагізма **дарункі данайскія** (ФСБМ, т. 1, с. 322). *[Мікіта:] Добрыя людзі адчынілі склад з ёю*

[патакай] *на Нізкім рынку і – бяры хто хочаш і колькі хочаш. Можаце і вы набраць... [Янка:] Дзякую за такія **дары данайскія**!* (Я.Купала).

Закараткі пяты *чые, у каго;* **пяты кароткія** *ў каго* – варыянты фразеалагізма **кораткі пяты** *ў каго* (ФСБМ, т. 2, с. 246). *[Янка:] З гэтага нічога не выйдзе. Бо абхапіць гэтае "далей" **закараткі** вашы **пяты*** (Я.Купала). *– Ты ў Даўгялы быў? – **Пяты** ў яго **кароткія**, у твайго Даўгялы, а надзімаецца... Бюракрат пракляты!* (У.Караткевіч). *Забаўлівая жонка. Забяжыць наперад, як кошка, і пасмейваецца з гэтакім здзекам ды яхіднасцю. Маўляў, што, даражэнькі? **Кароткія пяты**?* (П.Палітыка).

Замыкацца (замкнуцца) у сваёй шкарлупіне – варыянт фразеалагізма **замыкацца (замкнуцца) у сваю ракавіну (шкарлупіну)** (ФСБМ, т. 1, с. 406). *Папытаў: "Ты была ў канцлагеры?" Яна спалохалася, задрыжала, сцялася і зноў хацела схавацца, **замкнуцца ў сваёй шкарлупіне*** (С.Законнікаў).

Засячы <сабе> на носе – варыянт фразеалагізма **зарубіць <сабе> на носе** (ФСБМ, т. 1, с. 410). *– Ёсць – пяць сутак, таварыш палкоўнік! – І **засячыце на носе**, малодшы... – Ёсць – **засячы на носе!** – бадай, весела адказаў я...* (І.Шамякін). *"А што, нельга?" Тады Зазыба падступіўся: "**Засячы сабе на носе –** другі раз па руках палучыш!"* (І.Чыгрынаў). ***Засячы сабе на носе**: добрых сабак не бывае* (В.Шаўчэнка).

З-пад крыса – варыянт фразеалагізма **з-пад палы** (ФСБМ, т. 2, с. 146). *Сёння а ці толькі рыбу кету, можна балістычную ракету **з-пад крыса** прадаць або купіць* (В.Макарэвіч).

Зух супраць мух – варыянт фразеалагізма **зух супроць мух** (ФСБМ, т. 1, с. 456). *– Добра, што Міндоўга за князя ўзялі – зух! – Гэта як малады быў... А цяпераka **зух супраць мух*** (В.Іпатава).

І (нават) войкнуць не паспеў (-ла, -лі) — варыянт фразеалагізма **і ахнуць не паспеў (-ла, -лі)** (ФСБМ, т. 2, с. 163). *Далей не толькі Чарнецкая, але і тысячы бабак **нават войкнуць не паспелі**, як з купала іхняй святыні іншаверцы выдралі праваслаўны крыж, устанавілі каталіцкі...* (А.Карпюк). *Раптам Курыла Валун мякка абхапіў Лукерын стан і, **не паспела** яна **войкнуць**, пасадзіў, нібы пушынку, паперадзе сябе на каня* (Л.Дайнека).

Кідаць агонь у хату — трывальная форма фразеалагізма **падкінуць агню ў хату** (ФСБМ, т. 2, с.120). *Толькі сяголета далучыў Вітаўт да Літвы вярхоўскія княствы, што на Аццэ. Дык мо апетыт і на большае мае? А мо проста палохае караля? І таму распускае плёткі, **кідае агонь у хату**. Дае падставы шляхце і прыдворным зласлівіць і ёрнічаць* (А.Бутэвіч).

Ламаць хрыбет *каму* – трывальная форма фразеалагізма **зламаць хрыбет** *каму* (ФСБМ, т. 1, с. 441). *Лявон Васільевіч даўно ўпэўніўся, што Рэпікаў нялёгкі арэшак, а Мяжэнны біты воўк. З імі толькі счапіся. Але Данілаў не такім* ***хрыбты ламаў*** (М.Гроднеў).

Мроя сівой кабылы – варыянт фразеалагізма **трызненне сівой кабылы** (ФСБМ, т. 2, с. 455). [Паводле плана "Барбароса"] *працэнтаў восемдзесят тубыльцаў меліся ісці пад нож, астатнія ж на анямечаных слугаў – гэтая* ***мроя сівой кабылы*** *спасылалася на гістарычны вопыт Тэўтонскага Ордэна* (А.Чобат).

Не нагой смаркацца – варыянт фразеалагізма **не левай нагой смаркацца** (ФСБМ, т. 2, с. 363). *– І як гэты прафесар? – Грубаваты мужык, але разумны.* ***Не нагою смаркаецца*** (У.Караткевіч). *З-за рога будынка* [Антось] *паспеў заўважыць, што ланцуг зялёных фігурак размыкаецца налева, імкнучыся, відаць, адцясніць яго на роўны пляц былой кірмашовай плошчы. "Эге, – падумаў ён грубавата, – таксама, відаць,* ***не нагою смаркаецеся****"* (У.Караткевіч).

Нібы перакаці-поле – варыянт фразеалагізма **перакаці-поле** (ФСБМ, т. 2, с. 177). *Валодзя ў іх* ***нібы перакаці-поле****. Дзе ўжо не пажыў толькі! Казаў, што настальгію шызафрэнікі прыдумалі. Дзе добра, там і радзіма. А Веры і падумаць страшна, каб з месца зрушыцца. І маці як пакінуць? Быў бы яшчэ бацька жывы...* (В.Кадзетава).

Ногі занеслі *каго* – трывальная форма фразеалагізма **ногі нясуць (неслі)** *каго* (ФСБМ, т. 2, с. 93). *І невядома, як* ***занеслі*** *Берасневіча* ***ногі*** *на цвінтар царквы, што амаль над самай ракою* (У.Караткевіч).

Пайсці па розум да галавы – варыянт фразеалагізма **пайсці ў галаву па розум** (ФСБМ, т. 2, с. 135). *[Янка:] Устаткуецца ваш Мікітка з часам і* ***пойдзе па розум да галавы****. А цяпер ён жа яшчэ малады ў вас* (Я.Купала). [*Федароўскі*, с. 264: пайсці па розум да галавы.]

Пракаўтнуў язык – варыянт фразеалагізма **як (быццам) язык праглынуў (пракаўтнуў).** *Расказаў Сідоркін дзеду пра свае нягоды, і зноў стары* ***пракаўтнуў язык*** *на суткі* (В.Праўдзін).

Пры цару гароху калі (як) людзей было троху – варыянт фразеалагізма *пры цару гароху* (ФСБМ, т. 2, с. 538). *І ўспамінаюць часы* ***пры цару Гароху, калі людзей было троху****, калі ішлі скураныя рублі і драўляныя капавікі* (Р.Барадулін). *[Лепешаў*, с. 60: пры цару гароху як людзей было троху; *Раманаў*, № 501: при царе Горохе, як было людей трохи.*]*

Пяты кароткія *ў каго.* Гл. **закараткі пяты** *чые, у каго.*

Свяціць голым задам – варыянт фразеалагізма **свяціць голым целам (пузам)** (ФСБМ, т. 2, с. 328). *Вот ты, Пятро, дзень і ноч ірвеш, баб сваіх пазаганяў, а як жывеш?* ***Свеціш голым задам****, як і я. Тыя самыя пасталы носіш. Што ты добрае бачыш?* (І.Навуменка). *Яму не толькі гамаць, але і апранацца ў нешта патрэбна, каб не* ***свяціць голым задам*** (І.Чыгрынаў). *Мы, бабы з вёскі, хадзілі пасля вайны пехатой аж у Мінск. Насілі на камароўку табаку: бесарабку і мультанку – мяняць на адзежу... І даходзілі, і прыносілі хоць што, каб і самому, і дзецям* ***голым задам*** *не* ***свяціць*** (І.Пташнікаў).

Трасца гоніць (прыгнала) *каго* – варыянт фразеалагізма **трасца нясе (прынесла)** *каго* (ФСБМ, т. 2, с. 451). *Усе адказы – нервова-адрывістыя. Маўляў, чаго цябе* ***трасца прыгнала*** *сюды?* (П.Місько).

Укладаць (укладваць, укласці) у вушы *каму, чые, што* – варыянт фразеалагізма **ўводзіць (увесці) у вушы** *каму што* (ФСБМ, т. 2, с. 476). *Што ж, можа, мне хаця ў апошні раз дадзена будзе* ***ўкласці*** *ў чые-небудзь* ***вушы*** *хаця кавалачак праўды* (У.Караткевіч). *Хто ж пачаў* ***укладаць*** *нам* ***у вушы*** *міф пра “недаробленасць” нашай нацыі?* (А.Астраўцоў). [Міндоўгу] *гэта* ***ўкладвалі ў вушы*** *князь Ізяслаў і ён, Усяслаў* (Г.Далідовіч).

Уссесці на свайго канька – варыянт фразеалагізма **садзіцца (сесці) на свайго <любімага, улюбёнага> канька** (ФСБМ, т. 2, с. 304). *“Паліцік” Аляксей* ***уссеў на свайго канька****: абураецца саюзнікамі, якія так лёгенька дайшлі амаль да Берліна...* (П.Місько).

Што сліна да губы прынясе (прынесла) – варыянт фразеалагізма **што сліна на язык прынясе (прынесла)** (ФСБМ, т. 2, с. 354). – *За* [вершаваны] *радок – два рублі!.. Дык гэта ж можна сотню рублёў выгнаць – пішы сабе ды пішы... Гэта ж не дровы пілаваць... – Пішы* ***што сліна да губы прынясе****, а хто цябе тады надрукуе? – ускліknула абураная Антаніна. – Як ты любіш чужыя грошы падлічваць! І не сорамна табе* (У.Дамашэвіч). *[Лепешаў,* с. 81: *што сліна да губы (губ, губой) прынясе (прынесла).* Выраз ужываўся і ў старажытнай беларускай літаратуры, напрыклад у палемічным помніку “Антиризисъ...” (1599): *И тамъ же далей лжитъ, соромотитъ, владыковъ,* ***што ядовита слина до губы прынесла****, запаметавши своее обетницы, же ни кому лаяти не мелъ.]*

Які чорт нясе *каго куды* – трывальная форма фразеалагізма **які чорт занёс (прынёс)** *каго куды* (ФСБМ, т. 2, с. 564). *Вось ты – аграрый. Дык хачу спытацца:* ***які*** *ў парламент* ***чорт нясе****? Як зможаш ты ў законах разабрацца, не разабраўшыся ў жыце і аўсе?* (М.Міранавіч).

Як на нажах – варыянт фразеалагізма **на нажах** (ФСБМ, т. 2, с. 69). *Мо так думаю толькі я, а ты інакш? І з-за гэтага мы **як на нажах**?* (І.Капыловіч).

Іншыя ўдакладненні ў ФСБМ

Пасля выхаду ФСБМ у свет (1993) я сотні разоў звяртаўся да яго і знаходзіў раней не ўбачаныя промахі. На некаторыя недакладнасці паказвалі калегі-фразеолагі, асобныя настаўнікі, студэнты і аспіранты. Думаецца, што ў далейшым пры карыстанні слоўнікам варта ўлічваць гэтыя промахі.

1. У ФСБМ асобна, у двух слоўнікавых артыкулах апісваюцца *бог пакрыўдзіў* (каго чым) і *бог не пакрыўдзіў* (каго чым). Але гэта не два фразеалагізмы, а адзін, ён можа ўжывацца як з часціцай *не*, якая пры гэтым выконвае функцыю адмаўлення, так і без *не*. Ён найчасцей выкарыстоўваецца з адмоўем *не*, таму ў такой канструкцыі яго і трэба было даваць у загалоўку слоўнікавага артыкула, а пасля, у тым жа артыкуле, змяшчаць і другую, сцвярджальную канструкцыю (без *не*) з паметай “з супрацьлеглым значэннем”. Гэтак у ФСБМ падаецца шэраг выразаў, напрыклад: *у цемя не біты* (у загалоўку) — *у цемя біты* (у сярэдзіне артыкула).

2. У слоўніку адлюстраваны сінанімічныя сувязі паміж фразеалагізмамі. У сінанімічны рад *ледзь душа ў целе* (у каго) — *у чым толькі душа трымаецца* (у каго) варта ўключаць і яшчэ адзін выраз — *хоць у дамавіну кладзі* (каго). Усе яны вельмі блізкія ў сэнсавых адносінах і амаль ва ўсіх выпадках узаемазамяняльныя.

У 2-м томе ФСБМ (с. 321) адзін слоўнікавы артыкул даецца ў такім загаловачным афармленні: **свет пераварочваецца <у вачах>** *каму <чыіх>*. Аднак гэта не адзін фразеалагізм з канструктыўна-колькаснай варыянтнасцю (з факультатыўнымі кампанентамі *ў вачах*), а два фразеалагічныя сінонімы, якія, па-першае, адрозніваюцца сваімі спалучальнымі магчымасцямі. Абодва яны маюць канструктыўна абмежаванае значэнне, патрабуюць інфарматыўнай падтрымкі з боку залежнага ад іх слова, але ў першага *(свет пераварочваецца)* — гэта канструкцыя “фразеалагізм + *каму*”, а ў другога *(свет пераварочваецца ў вачах)* — “фразеалагізм + *чыіх*”. Па-другое, як вынік першага адрознення, гэтыя фразеалагізмы не паддаюцца ўзаемазамяняльнасці, пры спробе замены аднаго другім патрабуецца абавязковая перабудова сказа. Напрыклад: “Пальчык працягнуў руку, каб схапіцца за суседава плячо і ўстаяць на нагах, але *свет перавярнуўся ў яго вачах...*” (У.Дамашэвіч). Гэтак жа сама павінны апісвацца (не як

варыянты, а як сінонімы) і такія фразеалагізмы: *кроў гарыць* (у каго) — *кроў гарыць у жылах* (чыіх); *ледзяніць кроў* (каго) — *ледзяніць кроў у жылах* (чыіх).

Яшчэ адзін слоўнікавы артыкул (т. 2, с. 62): *наводзіць цень на пляцень (на светлы дзень).* І тут не варыянтнасць, а сінанімія. Кожны з фразеалагізмаў адрозніваецца сваім этымалагічным вобразам.

3. У некалькіх выпадках, наадварот, маем справу не з сінонімамі, а з варыянтамі. Наступныя варыянтныя пары трэба лічыць марфалагічнымі разнавіднасцямі аднаго і таго ж выразу, якія адрозніваюцца склонавай або прыназоўнікава-склонавай формай кампанента: *носам у нос — нос у нос; тварам у твар — твар у твар; не палахлівага дзесятка — не з палахлівага дзесятка; бачыць на тры сажні пад зямлёй — бачыць на тры сажні ў зямлю; за дрэвамі не бачыць лесу — з-за дрэў не бачыць лесу.* Варыянтамі трэба лічыць *адкуль вецер дзьме* і *куды вецер дзьме* (ужываюцца пры аднолькавых дзеясловах-суправаджальніках *ведаць, разумець* і пад.).

4. На с. 83 у 2-м томе слоўніка ёсць артыкул: *наша (ваша, маё, тваё, яго, іх, чыя, чыё) бярэ (узяло, возьме).* Але тут толькі *чыя бярэ, чыё бярэ* — варыянты, узаемазамяняльныя ў любым кантэксце. Усе астатнія — не варыянты і не сінонімы, а шэсць самастойных фразеалагізмаў. Кожны з іх сэнсава адрозніваецца ад іншага. *Наша бярэ* — гэта ‘мы перамагаем’; *ваша бярэ* — ‘вы перамагаеце’; *маё бярэ* — ‘я перамагаю’; *тваё бярэ* — ‘ты перамагаеш’; *яго бярэ* — ‘ён перамагае’; *іх бярэ* — ‘яны перамагаюць’. Напрыклад: “—Я вельмі рада. — Чаго? — Што *наша ўзяло. — Наша ўзяло*, а *тваё*-то яшчэ невядома. — Калі *наша*, то і *маё*” (К.Крапіва); “—Давай на заклад, што *маё возьме.* — Не, пабачыш, *наша возьме.* — Што ж? *Ваша ўзяло*? Нікуды не дзенешся!” (Ф.Янкоўскі).

5. Каля 7 % фразеалагізмаў, змешчаных у ФСБМ, ахоплена антанімічнымі адносінамі. І гэта пазначаецца ў слоўніку. Да іх варта дадаць і такія выразы з супрацьлеглым значэннем і аднатыпнай спалучальнасцю: *з аганьком — цераз пень калоду* (у 1 знач.); *ад калыскі — да магілы.* Ужываючыся ў сказе, яны часам супрацьпастаўляюцца: “Ад калыскі да магілы выціскалі сокі...” (К.Крапіва). Антанімічнымі трэба лічыць і фразеалагізмы *лёд крануўся – кропка пастаўлена.*

6. Застаецца адкрытым пытанне, як падаваць у слоўніку дзеяслоўныя фразеалагізмы, у якіх стрыжнёвы кампанент-дзеяслоў мае суадносныя пары незакончанага і закончанага трывання: *рабіць з мухі слана — зрабіць з мухі слана.* У адных слоўніках абедзве трывальныя формы прыводзяцца (праз кропку) у загалоўку артыкула:

Рабіць з мухі слана. Зрабіць з мухі слана. У другіх — пасля дзеяслоўнага кампанента даецца ў круглых дужках форма закончанага трывання: *Рабіць (зрабіць) з мухі слана.* Сэнс фразеалагізма ў абодвух выпадках тлумачыцца па дзеяслоўнай форме незакончанага трывання: 'беспадстаўна перабольшваць што-небудзь'. У ФСБМ падаюцца ў дужках і варыянты фразеалагізма, таму калі дзеяслоўнаму фразеалагізму ўласціва лексічная варыянтнасць, а яго граматычна галоўны кампанент здольны ўжывацца ў незакончаным і закончаным трыванні, то ў загалоўку трывальныя формы аддзяляюцца адна ад другой кропкай з коскай: *Выходзіць (вылазіць) наверх; выйсці (вылезці) наверх.*

У тлумачальных жа даведніках слоў абедзве трывальныя формы займаюць сваё алфавітнае месца ў слоўніку. Звычайна апісваецца дзеяслоў у форме закончанага трывання (напрыклад, *звязаць*), а ў адпаведным іншым месцы слоўніка даецца суадносны дзеяслоў незакончанага трывання, напрыклад: *Звязваць... незак. да* звязаць (у 1-8 і 10 знач.).

Думаецца, і ў фразеалагічных слоўніках абедзве трывальныя формы павінны змяшчацца на сваіх алфавітных месцах, а распрацоўку фразеалагізма трэба даваць у адным слоўнікавым артыкуле: спачатку апісваецца загаловачны выраз у форме незакончанага трывання (з паметай "незак."), а пасля (у сярэдзіне артыкула) прыводзіцца гэты ж выраз у форме закончанага трывання — без тлумачэння, але з паметай "зак." і адпаведным ілюстрацыйным матэрыялам.

Як вядома, далёка не ўсе дзеясловы маюць суадносную трывальную пару. Параўн., напрыклад, *ісці* і *пайсці.* У ТСБМ (т. 2, с. 562–564) апісваецца дзеяслоў незакончанага трывання *ісці* (ён мае найбольшую колькасць значэнняў сярод слоў беларускай мовы: 28 значэнняў і 35 адценняў). Дзеяслоў *пайсці* (т. 3, с. 605–606) апісаны так: "**1.** *Зак. да* ісці (у 2, 3, 7, 16, 24, 25 знач.). **2.** Пачаць ісці (у 1, 4, 5, 8, 15, 26 і 27 знач.)... **3.** Пачаць расці, вырастаць... **4.** *з інф. незак.* Пачаць рабіць што-н.".

Часам у ФСБМ, як, дарэчы, і ў рускіх і ўкраінскіх фразеалагічных слоўніках, сустракаюцца недакладнасці пры падачы трывальных пар. Так, паміж *вадзіць за нос* і *павадзіць за нос* няма трывальнай суадноснасці, як няма яе і паміж дзеясловамі *вадзіць* і *павадзіць. Павадзіць за нос* — гэта самастойны выраз са значэннем мнагакратнасці, ён мае ў сваёй сэнсавай структуры семы 'нейкі час, звычайна працяглы' і 'неаднаразова': "Павадзіла партызанка тых фашыстаў за насы" (П.Панчанка).

Нельга таксама лічыць трывальнымі формамі аднаго фразеалагізма выразы *біць крыніцай* і *забіць крыніцай*, бо другі з іх паказвае не на завяршэнне дзеяння, а на пачатак, мае адценне пачынальнасці: “Забіла крыніцай культурнае жыццё” (Р.Шкраба). Загаловак аднаго слоўнікавага артыкула ў ФСБМ (т. 1, с. 269) мае такі выгляд: *глытаць (глынуць, паглытаць) сліну.* Але тут таксама не варыянтны рад і не трывальныя суадносіны, а тры выразы. Другі з іх *(глынуць сліну)* мае адценне аднакратнасці, а трэці *(паглытаць сліну)* — мнагакратнасці. Кожны з гэтых выразаў варта апісваць у асобных слоўнікавых артыкулах. Параўн., напрыклад, як падаюцца ў ФСБМ выразы *гуляць у маўчанку* (т. 1, с. 298), *заліваць вочы* (т. 1, с. 402), *каціць бочку* (т. 1, с. 500) і, адпаведна ў г э т а й маёй кнізе, не супрацьпастаўленыя па трыванні фразеалагізмы *пагуляць у маўчанку, пазаліваць вочы, пакаціць бочку.*

Як відаць са сказанага, у некаторых выпадках, параўнальна нешматлікіх, словаўтваральныя афіксы, асабліва прыстаўкі *па-*, *за-*, не страчваюць свайго рэальнага значэння, утвараюць, у адносінах да зыходнай формы, фразеалагічныя дэрываты, якія павінны апісвацца ў слоўніках на сваіх алфавітных месцах.

Цяпер у гэтым даведніку ўлічаны згаданы словаўтваральны фактар асобных марфем дзеяслоўнага кампанента і выпраўлены, відаць, усе ранейшыя недакладнасці ў падачы трывальных пар. Сюды ўключаны і апісаны наступныя дзеяслоўныя фразеалагічныя адзінкі вытворнага характару, а таксама некалькі несуадносных фразеалагізмаў з дзеяслоўным кампанентам у іх складзе (*галава закружылася* ў каго, *душа заныла* чыя, каго, у каго, *закруцілася ў галаве* ў каго і інш.): *бакі пападрываць, вайком завыць, выпіць горкую чашу да дна, вярхом паехаць* на кім, *глынуць сліну, забіць крыніцай, забіць трывогу, забіць у званы не паглядзеўшы ў святцы, завесці сваю катрынку, завіляць хвастом, задраць нос, зазваніць ва ўсе званы, зайграць у адну дудку* з кім, *зайграць у дудку* чыю, каго, *закапыліць нос, запець лазара, запець рэпку, запудрыць мазгі* каму, *заскакаць пад дудку* чыю, каго, *застукаць ва ўсе дзверы, захварэць на пана, згуляць у паддаўкі, навастрыць вушы, наламаць дроў, наплесці кашалёў* каму, пра каго, *наставіць вушы, натапырыць вушы, паабіваць парогі* чые, каму, каго, чаго, *павадзіць за нос* каго, *павесці рэй, павылятаць з гнязда* чыйго, *паглытаць сліну, пагрэць лоб, пагуляць у ката і мышку, пагуляць у маўчанку, пазаліваць вочы, пайграць на нервах* <чыіх, каму>, *пайсці ва-банк, пайсці па крывой сцежцы, пайсці наперадзе прагрэсу, пайсці рукой, пайсці ўгору, пайсці ў людзі, пайсці ў рожкі* з кім, *пакаціць бочку* на каго, *пакаціцца ад смеху, паламаць*

шапку перад кім, *палезці на ражон, палезці ў галаву* каму, *памалоць языком, памянціць языком, папаласкаць косці* чые, каго, *паплакаць у камізэльку,* многа, шмат, нямала, колькі *папсаваць крыві* каму, *папсаваць нервы* каму, *паразяўляць раты, параспускаць языкі, пасказіць зубы, паскручваць галовы* каму, *пасушыць зубы, патачыць лясы* <з кім>, *патрапаць языком, пачасаць язык, пачухаць патыліцу, развесіць вушы, сапсаваць <усю> абедню* каму, *сыграць першую скрыпку* ў чым, *сэрца забалела* ў каго, па кім, *<увесь> ператварыўся ў слых, ударыць у набат, ударыць у нос, ударыць у хамут, чорт пацягнуў за язык* каго.

Можна таксама адзначыць некаторыя недакладнасці ў граматычнай характарыстыцы асобных фразеалагізмаў. Так, выраз *свежае вока* мае памету *мн. не ўжыв.* Больш правільнай была б памета *часцей адз.*, бо зрэдку выраз ужываецца і ў форме множнага ліку: “Памылкі ў газетах — і цяпер з’ява нярэдкая. А паўстагоддзя таму назад і тэхніка была яшчэ недасканалая, і абсталяванне горшае, чым цяпер, і асвятленне, і арганізацыя працы... Хоць і прызначаліся там розныя “кантрольныя рэдактары”, *“свежыя вочы”,* ды чалавек ёсць чалавек, ён не машына...” (Х.Жычка).

***

Далей у алфавітным парадку даюцца слоўнікавыя артыкулы больш як 590 фразеалагізмаў. У шмат якіх выпадках у алфавітны парадак уключаны і адсылкі да месца распрацоўкі фразеалагізма, напрыклад: **Лямант у пустыні**. *Гл.* <марны> лямант (голас) у пустыні. Гэта робіцца тады, калі а) загаловачны выраз пачынаецца факультатыўным кампанентам: *<адна> шайка-лейка*; б) першы кампанент мае лексічныя варыянты: *адвейваць (веяць, адсейваць) зерне ад паловы (мякіны)*; в) трывальныя разнавіднасці першага (дзеяслоўнага) кампанента алфавітна не супадаюць: *рабіць (зрабіць) з камара каня.*

А

Абкласці чырвонымі сцяжкамі *каго. Разм. Ужыв. пры дзейн. са знач. сукупнасці асоб ці абстр. прадмета.* Стварыць крайне неспрыяльныя ўмовы для чыёй-н. жыццядзейнасці. *Я стратэг, мілая Ірына. Мяне тут спрабавалі* ***абкласці чырвонымі сцяжкамі****, ды я воўк біты. Таму рашыў абхітрыць усіх, і вас у тым ліку* (С.Бязлепкіна). *І колькі я ні старайся з калгаснымі спецыялістамі прадпрыняць нейкія кардынальныя меры па ўздыме нашай гаспадаркі, але ўсе мы* ***абкладзены чырвонымі сцяжкамі*** *калгасна-саўгаснай сістэмы, сацыялістычна-каманднага гаспадарання* (В.Гроднікаў). *Атрымліваецца, што рэдактара газеты* ***абклалі чырвонымі сцяжкамі*** (Нар. воля. 7.05.2002).

Абліванне граззю <*каго*>. *Мн. не ўжыв. У ролі розных чл. ск. Разм. Неадабр.* Несправядлівае абвінавачванне, незаслужанае зневажэнне. **Сін.:** утоптванне ў гразь *каго, чаго. Масей Сяднёў як мага старайся быць нейтральным да бакоў, што змагаліся між сабой, не займайся паклёпніцтвам і* ***абліваннем граззю*** *свайго непрыяцеля* (ЛіМ. 3.09.1999).

Агенцтва АБС. *Гл.* радыё (агенцтва) АБС.

Аглядацца (азірацца) назад; аглянуцца (азірнуцца) назад. *Функц. не зам. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы.* Прыгадваць мінулае, ранейшае, пражытае, спрабуючы даць яму ацэнку. ***Аглядаючыся назад,*** *пачынаю разумець, як шмат дала нам родная школа: выхавала веру ў чалавека, сумленнасць, праўдзівасць, дабрыню, усё тое, без чаго нельга жыць* (Настаўн. газ. 26.01.2002). *Асабліва верылі ў гэта* [што шчасце наперадзе] *камуністы, без аніякіх сумненняў, самаахвярна, з фанатызмам. Яны не* ***азіраліся назад,*** *усё не было часу…* (Л.Дайнека). *М.Вайцяшонак увесь час няўпэўнена — асцярожна і беражліва — усталёўваецца на сваім крэўным месцы, раз-пораз* ***азіраючыся назад,*** *у сваё прамінулае, але яшчэ не да канца асэнсаванае жыццё…* (Л.Галубовіч). *У жыцці вельмі важна час ад часу прыпыніцца,* ***азірнуцца назад*** *і задумацца: “А ці правільнай дарогай мы ідзём?”* (А.Драбчук).

Адвейваць (веяць, адсейваць) зерне ад паловы (мякіны); адвеяць (адсеяць) зерне ад паловы (мякіны). *Функц. не зам. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы.* Аддзяляць добрае ад дрэннага, карыснае ад шкоднага, непатрэбнага. *Калі яны* [копіі лістоў] *для вас акажуцца непатрэбнымі, я тады, будучы ў Мінску, забяру назад. Але мне чамусьці здаецца, што Вы здолееце* ***адвеяць зерне ад паловы*** (У.Дубоўка). *Тую памяць, адлітую ў слова, час няўмольны не астудзіў.*

Зерне веялі *мы* ***ад паловы*** *на Нямізе, 21* (В.Зуёнак). *Некаторыя аўтары спрабуюць правесці інвентарызацыю савецкага перыяду беларускай літаратуры,* ***адсеяць зерне ад паловы*** (А.Сідарэвіч). *Прашу: "Дапамажы мне, Божа..." Ды прытчай ён пачаў вучыць: "****Адвеюць зерне ад паловы*** *над полем веснім жаўрукі, і, не ўвасобленая ў слова, бруіцца песня праз вякі..."* (ЛіМ. 31.05.2002). *Дарэмна адміністрацыя палезла са сваім кантролем, каб* ***адсеяць зерне ад мякіны*** (А.Чобат). *Нашмат цяжэй разабрацца ў тым, дзе ў гэтым палітычным супрацьстаянні мана, а дзе — праўда, каб раз і назаўсёды* ***адвеяць зерне ад мякіны*** (Я.Міклашэўскі).

Адданне чэсці. *Мн. не ўжыв. У ролі розных чл. ск. Функц. не зам.* Вітанне каго-н. па-ваеннаму, з прыкладаннем рукі да галаўнога ўбору. *І заўважаецца адразу тут іншы край.., парадак, дысцыпліна, лад,* ***адданне чэсці****...* (Я.Колас). *Генерал.. будзе "распякаць" нас: "Я патрабую* ***аддання чэсці****... Я буду аддаваць пад суд..."* (Полымя. 1988. № 5).

Ад дошкі да дошкі. *Акал. Разм.* Цалкам, поўнасцю, нічога не прапускаючы (чытаць, прачытаць, вывучыць і пад.). **Сін.:** ад коркі да коркі. *Жураўскі праглядаў толькі апошнія старонкі: спорт, фельетоны, здарэнні... Валовіч і Сініцын чыталі ўсё, як кажуць,* ***ад дошкі да дошкі****. Затым абмяркоўвалі прачытанае* (М.Герчык).

Адзін да аднаго. *Вык. Разм. Ужыв. пры дзейн. са знач. абстр. прадмета.* Зусім аднолькавыя (часцей пра якія-н. непрыемнасці). *На беларускую справу на Беларусі заўсёды не ставала сродкаў. Не ставала на пачатку стагоддзя, гэтак не стае і зараз, на самым канцы яго — сітуацыя з выданнем беларускай кнігі амаль тая ж, ці не* ***адзін да аднаго*** (М.Гіль).

Адзін на адным. *Акал. Разм. Ужыв. пры вык.-дзеясл. у форме мн.* Гуртам, скучана, у цеснаце, вельмі блізка адзін ад другога (сядзець, стаяць і пад.). *Немцы сядзелі* ***адзін на адным.*** *Набралі з сабой машынкаў, пакункаў, бурчаць на нас, ледзь не выпіхваюць з вагона* (Л.Геніюш). *Калісьці і жылі дрэнна. Вёска была вялікая, сядзелі* ***адзін на адным****. Калі ж даводзілася дах крыць, гной трэсці, дровы рэзаць, збіралі талаку* (С.Лобач). [*Лепешаў,* с. 15-16; *Даніловіч,* с. 16: *адзін на адным.*]

Адзін хрэн *каму. У безас. ужыв. Праст. Незадав.* Абсалютна аднолькава, без розніцы, не мае значэння для каго-н. **Сін.:** абы дзень да вечара *каму* (у 2 знач.); адзін чорт <*каму, для каго*>; адна трасца <*каму*>; адна халера; адно ліха; і горла мала *каму*; і не шум баравы *каму*; ні горача ні холадна *каму ад чаго;* усё адно (у 2 знач.); усё роўна (у 4 знач.); хоць бы хны (у 3 знач.); хоць бы што (у 3 знач.); хоць воўк

траву еш; хоць патоп; хоць трава не расці <*каму*>; што з гусі вада *з каго, каму*; як з гусака вада *з каго. Думаў, што ў горадзе лепш. Тры гады ў дэпо на чыгунцы працаваў.* ***Адзін хрэн*** (А.Чарнышэвіч). *Ну, напрыклад, хто і як правіць там, наверсе, то што яму* [селяніну] *да таго?.. Па вялікім рахунку яму –* ***адзін хрэн*** (В.Гроднікаў).

Ад зубоў адскоквае *ў каго.* Гл. <аж> адскоквае ад зубоў *у каго.*

Адкрыццё Амерыкі. *Часцей вык. Разм. Часцей іран.* Вынаходніцтва, выяўленне чаго-н. новага. *А што тычыцца імперскай мовы, то і гэтае сцвярджэнне не* ***адкрыццё Амерыкі****. Нобелеўскі лаўрэат І.Бродскі пісаў, што “мова – рэч імперская”* (А.Вальфсон).

Ведаць, высвятляць і пад. **адкуль ногі растуць**. *У знач. дадан. ск. Праст.* (Ведаць, высвятляць і пад.) у чым сутнасць справы, з-за чаго пачалося што-н. *Сяргею карцела заявіць, што гэта агідна: пераносіць сямейныя звадкі на службовыя справы, не ведаючы,* ***адкуль растуць ногі****, — са слоў аднаго чалавека, хоць бы і жонкі* (Я.Кантылёў). *Цяпер уцяміў,* ***адкуль ногі растуць****? Ты не зразумеў намёку генерала, перадаў матэрыял у следства, пляменніку ўляпілі чатыры гады. Інспектарская праверка — звядзенне рахункаў з табой…* (В.Праўдзін). *Пачынаем высвятляць,* ***адкуль растуць ногі****. Аказваецца, міністэрства юстыцыі прааналізавала нашу публікацыю і прыйшло да высновы…* (Свабода. 9.08.1996). *Калі кампрамісу не знаходзілі, тады нам даводзілася “працаваць” з аўтарам, які не павінен быў нават ведаць,* ***адкуль ногі растуць****, — згадваць Галоўліт нельга было ні пры якой умове* (А.Бутэвіч).

<**Адна**> **шайка-лейка.** *Мн. не ўжыв. Часцей вык. Праст. Неадабр.* Група людзей, аб’яднаных агульнымі інтарэсамі ці паводзінамі, учынкамі. *– Ты скажы, дзе хаваецца твой Рыгор?.. – Я за Рыгорам не хаджу; дзе ён – я не ведаю. – Брэшаш! Вы* ***адна шайка-лейка****, – і бандыт перацягнуў Таццяну тоўстым гарапнікам* (Я.Нёманскі). *А што ты мне пакажаш?! Што ты ведаеш?! Сабралася тут* ***адна шайка-лейка****. Законы свае ўстанаўляе* (Р.Кобец). *Аўлас, Карпусь, Ярэма – гэта ж* ***шайка-лейка****. З іх увесь свет гарыць* (С.Баранавых). *– Гэта ж падумаць: шасцярым насы расквасіў. – Дык каму –* ***шайцы-лейцы*** *бандзюкоў. Дзяўчыну абараняў* (Л.Калодзежны).

Адным махам семярых (сем мух) забіяхам (забівахам). *Разм. Іран. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы.* **1.** Меркаваць пра каго- ці што-н. зусім аднолькава, не ўлічваючы індывідуальных асаблівасцей. **Сін.**: мерацць адной меркай *каго, што*; мераць на адзін аршын *каго, што*; мераць на адзін капыл *каго, што*; ставіць на адну дошку *каго з кім, што з чым, каго і каго, што і што*; ставіць знак роўнасці *паміж кім, паміж чым*; ставіць у адзін рад *каго з кім*; стрыгчы пад адзін грабянец

*каго. Нельга на адзін аршын мераць — “**адным махам семярых забіяхам**” — і ўсіх рэдактараў, якія ў большасці таксама пісьменнікі, ды і ўсіх пісьменнікаў…* (Б.Сачанка). *Б.Бур'ян пералічвае добры дзесятак паэтаў самых розных творчых манер і кірункаў і ўсіх агулам, без разбору, абвінавачвае ў грахах смяротных… Чытаў я і дзівіўся: да чаго ж у крытыкаў лёгка ўсё гэта атрымліваецца! Вось ужо дзе сапраўды: **адным махам семярых забіяхам!*** (Н.Гілевіч).

2. Хутка, без роздуму і не сумняваючыся, справіцца з чым-н. *Руская муха “зуха”: яна мае “ўхараўскія” ўхваткі, нібыта яна сама вынайшла прымаўку **“адным махам сем мух забіяхам”** і сама ж намерваецца яе спраўдзіць* (А.Разанаў). [*Насовіч*, с. 119: адным махам семсот душ забіяхам; *Федароўскі*, с. 173: адным махам сто забівахам.]

Жыць **адным (сягонняшнім, сённяшнім) днём**. *Акал. Разм.* Без клопату пра будучае, не задумваючыся пра наступствы, без разлікаў наперад. **Сін.**: *жыць* як набяжыць. *Дарэчы, на Захадзе ўсе лічаць грошы, **адным днём** не жывуць. Так вядзецца спрадвеку* (С.Законнікаў). — *Ці чуюць вось гэтыя людзі набліжэнне часу, калі мы выступім?.. — Што ім да таго: яны жывуць **сягонняшнім днём** — момантам* (Ц.Гартны). *На мяжы хмызнякоў і поля вырастаў з дошак і бярвення пасёлак, дзе людзі не асталёўваліся як мае быць, а жылі **сённяшнім днём**…* (К.Чорны).

Адпіць мазгі. *Праст. Асудж. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы.* У выніку п'янства страціць здольнасць нармальна паводзіць сябе. *Цяпер кожны з іх з той жа згодай меркаваў і гадаў, чаму ж ён памёр: — Дзеўка тая яго і змучыла. Давяла да магілы. — Ад гарэлкі сканаў. **Адпіў мазгі*** (В.Казько). *Ты, бацька, часам хоць і вып'еш, але ні сям'і, ні работы не цураешся, а маё гора* [муж]*… Зусім **мазгі адпіў**. Яго ўжо нідзе на работу не бяруць* (І.Капыловіч). — *Што ты робіш, старая порхаўка… Ужо зусім **мазгі адпіў**… — Лявон ухапіў Гаўрыленку за чупрыну і адцягнуў яго ад жанчыны* (Я.Галубовіч).

Адплюшчваць (адплюшчыць) вочы. *Разм. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы ці сукупнасці асоб.* Вызваляючыся ад памылковых поглядаў, пазнаваць сапраўдны сэнс чаго-н. [*Янка:*] *Мы як бы пачынаем ужо **адплюшчваць вочы** і паўставаць проці той паганай маны, што мы не ёсць мы* (Я.Купала). *Сцеханешся, **вочы адплюшчыш**, падумаеш міжволі: “Няўжо і праўда ўсё гэта было, перажыў, перабачыў ты гэта?”* (Б.Сачанка).

Адпраўляць (адправіць) у штаб духоніна *каго. Устар. Разм. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы.* Расстрэльваць. **Сін.:** выводзіць у расход *каго*; пускаць да бога *каго*; пускаць кулю ў лоб *каму*; пускаць на той свет *каго*; пускаць у царства нябеснае *каго;* ставіць да сценкі

каго. – А як вы ставіцеся да Дзянікіна, Каледзіна?.. – Таксама, як і да Карнілава і Краснова. Вылюдкі!.. Усіх іх трэба было ***адправіць у штаб Духоніна*** (І.Гурскі). *[Следчы:] Раскажыце, хто вас зацягнуў у гэтае балота? За гэта сурова караць вас не будуць, дадуць гады тры, і ўсё. А інакш вас могуць* ***у штаб Духоніна адправіць.*** *Зразумелі?* (П.Пруднікаў).

<Ад> пустой (парожняй) бочкі затычка. *Вык. Разм. Неадабр.* Няўмелы, няўдалы чалавек, з якім ніхто не лічыцца. *Быць* ***затычкай пустой бочкі*** *— сорам вольнай грамадзе!* (Я.Купала). *Ніколі не разумею, чаму людзей, няздатных да сур'ёзнай справы, недалёкіх (****ад парожняй бочкі затычка****!), так апякуюць райком, абком* (Маладосць. 1999. № 3*). — Бачыў, як Бузука паважаюць, — махае пугаю ветфельчар, — не* ***ад пустой бочкі затычка****. Напішы* [пра гэта]*! Толькі праўду пішы…* (В.Шырко).

Адсейваць зерне ад паловы. *Гл.* адвейваць (веяць, адсейваць) зерне ад паловы (мякіны).

Адыходзіць (адысці) з гэтага свету. *Разм. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы.* Паміраць. **Сін.**: аддаваць богу душу; аддаваць канцы (у 3 знач.); аддаваць духі; адкідваць капыты (у 1 знач.); адкідваць хвост (у 2 знач.); адпраўляцца да абрама на піва; адпраўляцца на той свет; адыходзіць у вечнасць (у 1 знач.); адыходзіць у іншы свет; адыходзіць у лепшы свет; выпроставаць ногі; выцягнуць ногі; даваць дуба; дух выпусціць (у 1 знач.); дух спускаць; духу не ўказаць; загавець душой; загадаць доўга жыць *каму* (у 1 знач.); задзіраць капыты (у 2 знач.); задзіраць ногі; замуж за <пана> пясоцкага збірацца (ісці); заснуць вечным сном; заснуць навекі; згарнуць рукі; з капылоў далоў (у 2 знач.); лажыцца ў магілу; пайсці ў магілу; пачыць у бозе; складваць рукі (у 2 знач.); сыходзіць са сцэны (у 4 знач.); трапіць да абрама на піва. *Мабыць, так яна* [Ганулька] *і* ***адышла з гэтага свету*** *пад жаласны спеў дачушкі* (В.Быкаў). *Бліжэй да канца, больш бяссэнсу? Нясмутна паміраць, няшкода* ***адысці з гэтага свету****… Нашто ты на ім?* (С.Яновіч).

Адыходзіць (адысці) у лепшы свет; ісці (пайсці) у лепшы свет. *Разм. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы.* Паміраць. **Сін**.: аддаваць богу душу; аддаваць канцы (у 3 знач.); аддаваць духі; адкідваць капыты (1 знач.); адкідваць хвост (у 2 знач.); адпраўляцца да абрама на піва; адпраўляцца на той свет; адыходзіць у вечнасць (у 1 знач.); адыходзіць з гэтага свету; адыходзіць у іншы свет; выпроставаць ногі; выцягнуць ногі; даваць дуба; дух выпусціць (у 1 знач.); дух спускаць; духу не ўказаць; загавець душой; загадаць доўга жыць *каму* (у 1 знач.); задзіраць капыты (у 2 знач.); задзіраць ногі; замуж за <пана>

пясоцкага збірацца (ісці); заснуць вечным сном; заснуць навекі; згарнуць рукі; з капытоў далоў (у 2 знач.); лажыцца ў магілу; пайсці ў магілу; пачыць у бозе; складваць рукі (у 2 знач.); сыходзіць са сцэны (у 4 знач.); трапіць да абрама на піва. ***Адышоў у лепшы свет*** *нікім не знаны і не прызнаны ні тут, у нас, на Беларусі, служэнню якой ахвяраваўся яшчэ ў юнацтве, ні ў Польшчы, дзе ў выніку абставін, трагічных выкрунтасаў гістарычных падзей вымушаны быў правесці другую палову свайго нялёгкага, складанага жыцця. Гаворка ідзе пра Яна Тарасевіча* (ЛіМ. 17.05.2002). *У нас* ***у лепшы свет ідзе*** *болей, чым нараджаецца. Ніхто не хоча мець лішніх клопатаў – і гадаваць другое ці трэцяе дзіця, спыняецца на адным* (У.Дамашэвіч). То *добра яшчэ, калі ўдваіх старыя засталіся, ёсць з кім словам перакінуцца. А калі адна, як Адарка? Дзядуля яе колькі гадоў ужо як спіць.* ***Пайшоў у лепшы свет****…* (П.Місько).

Адыход (зыход) у іншы свет *каго, чый. Мн. не ўжыв. Дзейн. і дап. Функц. не зам.* Смерць каго-н. *Спадзяюся, што нейкая частка гэтых здольнасцяў перайшла ў спадчыну да мяне, бо таемную бабуліну сілу я адчуваю і цяпер, праз сорак гадоў пасля яе* ***адыходу ў іншы свет*** (У.Арлоў). *Салаўіная захопленасць стала прычынай заўчаснага* ***зыходу*** *Ягайлы* ***ў іншы свет****. Бо і ў свае восемдзесят два гады ён не мог здрадзіць сабе і салаўям…* (А.Бутэвіч).

Пачынаць (пачаць) **ад яйца.** *Акал. Разм.* З самага пачатку. **Сін.:** ад печкі (печы); з азоў. *Я раскажу табе якую-небудзь займальную гісторыю... Напрыклад?.. Напрыклад, калі пачынаць* ***ад яйца****, паслухай, кім я марыў стаць у дзяцінстве* (У.Арлоў).

<Аж> адскоквае ад зубоў *у каго. Цяп., пр., буд. скл.; адз. і мн. Разм. Ужыв. пры дзейн. са знач. абстр. прадмета.* Выдатна, жвава і энергічна, з добрым веданнем справы расказваецца, вымаўляецца. *Кніжныя словы і фразы* ***ажно адскоквалі*** *ў яго* [Лічка] ***ад зубоў*** (У.Калеснік). *Харошыя ў мяне мальцы растуць… Што па-польску, што па-нашаму сякуць —* ***аж ад зубоў адскоквае*** (А.Петрашкевіч). *Я, ужо маючы сумны досвед і марачы атрымліваць стыпендыю, ведаў усе галоўныя задачы і фармулёўкі так, што яны* ***ад зубоў адскоквалі...*** (У. Арлоў). [*Лепешаў,* с. 16: ад зубоў адскоквае (адлятае) *у каго*].

Ажаніцца з <сырою> зямлёй. *Разм. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы.* Памерці, загінуць. **Сін.:** аддаваць богу душу; аддаваць канцы (у 3 знач.); адпраўляцца да абрама на піва; адпраўляцца на той свет; адыходзіць з гэтага свету; адыходзіць у вечнасць; адыходзіць у іншы свет; адыходзіць у лепшы свет; выпростваць ногі; даваць дуба; дух выпусціць (у 1 знач.); дух спускаць; духу не ўказаць; загавець душой;

загадаць доўга жыць (у 1 знач.); задзіраць капыты (у 2 знач.); задзіраць ногі; замуж за <пана> пясоцкага *збірацца*; заснуць вечным сном; заснуць навекі; згарнуць рукі; з капылоў далоў (у 2 знач.); лажыцца ў магілу; на паповы сані *збірацца*; пайсці ў магілу; пачыць у бозе; складваць рукі (у 2 знач.); сыходзіць са сцэны (у 4 знач.); трапіць да абрама на піва. *На імправізаваных насілках прыносяць забітага і кладуць перад буданом… [Дзед Бадыль]: Вось і* ***ажаніўся*** *ты, сынок,* ***з сырою зямелькаю*** (К.Крапіва). *Цікавая бабулька… Але што ж тут дзіўнага — той і жыве куды прыгажэй, хто ў такім узросце не думае* ***ажаніцца з зямлёй****, бачыць нейкую мэту ў жыцці* (В.Ткачоў).

Азірацца назад. *Гл.* аглядацца (азірацца) назад.

Азяліць галаву *каму, чыю. Разм. Неадабр. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы.* Страшэнна надакучыць чым-н. (гаворкай, просьбай і інш.). **Сін.**: адурыць галаву *каму*; дурыць галаву *каму* (у 2 знач.); надурыць галаву *каму* (у 2 знач.). *Дзед нічога не бачыць і не чуе. —* ***Азялілі галаву****! — злосна тузаецца ён усім целам. — Азялілі! Наста! Ці доўга ты яшчэ будзеш, га?!* (П.Палітыка). ***Азяліла*** *ты маю* ***галовушку****…* (Г.Юрчанка).

Акалочваць (акалачваць) грушы <з вербаў>. *Праст. Іран. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы.* Гультаяваць, займацца пустымі справамі. **Сін.**: абіваць бакі (у 2 знач.); адлежваць бакі (у 2 знач.); біць байды; біць бібікі; біць лынды (у 1 знач.); біць тылылы; валяць дурня (у 2 знач.); вераб'ям дулі паказваць; ганяць сабак <*па чым*>; корчыць гультая; лічыць варон (у 2 знач.); ляжаць на баку; пляваць у столь; сабакам сена касіць (у 1 знач.); сачка давіць. *Там яшчэ вучоны Свербаў* ***акалочваў грушы з вербаў****. Кажуць, скончыў быў той дзед ерундычны факультэт* (К.Крапіва). *Як член, каб* ***акалачваць грушы****, не чуў, што шэпчуць партнулі, яму развесістыя вушы партыйным воскам залілі* (Р.Барадулін).

Алёша з батонамі. *Часцей адз. Вык. Праст. Іран. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы.* Някемлівы, няўмелы чалавек, недарэка ці разявака. **Сін.:** асёл маляваны; без галавы; без клёпкі ў галаве; без цара ў галаве; галава <і> два вухі; галава садовая; галава яловая; дубовая галава; конь божы; курыная галава; куст альховы; медны лоб; мех з саломай; пень асінавы; пустая галава. **Ант.:** з галавой (у 1 знач.); з царом у галаве (у 1 знач.); светлая галава; у цемя не біты. – *І які ж гэта ў цябе сусед?.. – А, абы-што! – махае рукой Галена. – Каб было пра што казаць. Гэта ж* ***Алёша… з батонамі…*** (В.Супрунчук). *[Лепешаў,* с. 18; *Даніловіч,* с. 25.*]*

Андрэй Кузьме родны Хвёдар (Хведар). *Мн. не ўжыв. Часцей вык. Разм. Неадабр.* Той, хто важнічае, хваліцца блізкасцю ці

сваяцтвам з нераўнёй. *Ну як, пакуражыўся? І з гулёвай сваёй развітаўся? Родную душу знайшоў.* ***Андрэй Кузьме родны Хвёдар*** (У.Караткевіч). [Малы] *расце сабе, у вус не дзьме, наказ шануе дзеда: на Случчыне* ***Андрэй Кузьме*** *— заўсёды* ***родны Хведар*** (В.Вітка).

Арду драць. *Разм. Іран. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы.* Сварыцца, спрачацца. *Брат з братам* ***арду дзяруць*** *за мяжу* (Р.Барадулін). [Параўн. у *Юрчанкі*, 1, с. 46: арду ўзнімаць — ‘пачынаць крык, сварку, лаянку’.]

Архіпелаг ГУЛАГ. *Мн. не ўжыв. У ролі розных чл. ск. Функц. не зам. Неадабр.* Канцэнтрацыйныя лагеры ў перыяд сталінскага таталітарызму. *Цяпер, калі прачытаў “Споведзь”, якую Генію́ш пісала з пэўнай магчымасцю зноў наведаць “****архіпелаг ГУЛАГ****”, зразумеў, што чуў частку нашае гісторыі з першых вуснаў* (Р.Барадулін). *З ярлыкамі “ворагаў народа”, “нацдэмаў”, “здраднікаў радзімы” “іншадумцаў” і г.д. яны па волі “руководящей и направляющей силы” ўтварылі жудасны на планеце* ***архіпелаг ГУЛАГ*** (А.Мяснікоў). *Малады паэт атрымаў дзесяць гадоў зняволення, быў адпраўлены ў найжорсткую пашчу* ***архіпелага Гулага****, адкуль змог выбавіцца толькі ў пяцідзесятых гадах, у час “хрушчоўскай адлігі”* (А.Лойка).

Асёл маляваны. *Адз. і мн. Вык. Разм. Неадабр.* Тупы, неразумны чалавек. **Сін.**: Алёша з батонамі; без галавы; без клёпкі ў галаве; без цара ў галаве; галава <і> два вухі; галава садовая; галава яловая; дубовая галава; конь божы; курыная галава; куст альховы; медны лоб; мех з саломай; пень асінавы; пустая галава. **Ант.**: з галавой (у 1 знач.); з царом у галаве (1 знач.); светлая галава; у цемя не біты. *На іхніх хлопцаў гаварылі “****аслы маляваныя****”* (Ф.Янкоўскі). *Дурні!* ***Аслы маляваныя****! Пасядзець бы паболей побач з дзядзькам Піліпам, навучыцца б плесці з лазы “фірмовыя” кошыкі* (Я.Рагін). — ***Асёл маляваны****! — крычыць радасна дурнаваты стрыечны дзядзька, сустракаючы мяне на шырокай і адзінай купрэеўскай вуліцы* (ЛіМ. 9.07.1999). *А жыў ён* [Васіль] *як чалавек, пры сям’і. У сваім калгасе не* ***аслом маляваным*** *быў, а пры дзеле — ветэрынарам працаваў* (М.Гроднеў).

Астудзіць гарачую галаву. *Разм. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы.* Угаманіць, суняць, суцішыць каго-н. залішне нястрыманага, запальчывага, неразважлівага. *Дырэктар Хардзін думаў, што арышт двух дактароў, якія былі кіраўнікамі,* ***астудзіць*** *другія* ***гарачыя галовы****, што ў бальніцы, нарэшце, пацішэе* (Л.Арабей). *Вялікі князь загадаў трубіць у трубы,* ***астудзіць гарачыя галовы*** *і вярнуць іх назад, бо некаторыя гатовы былі імчацца на край свету, каб вынішчыць усе палавецкія улусы* (Л.Дайнека).

А ўсё ж такі яна рухаецца! *Выкл. Функц. не зам.* Вокліч цвёрдай упэўненасці ў слушнасці свайго выказвання. *Не будзе нам страшны гэты паганы над намі торг нашых нязваных і няспланых апекуноў. Ужо цяпер мы можам смела сказаць ім..: "**А ўсё ж такі яна рухаецца**!", г.зн. а ўсё ж такі мы жывём і будзем жыць!* (Я.Купала).

Б

Бабкі падбіваюцца (падбіваліся). *У безас. ужыв. Разм.* Падсумоўваецца зробленае, падводзяцца вынікі. **Сін.:** рыса падводзіцца *над чым. У канцы месяца **падбіваліся бабкі**, і ў таго, хто набраў большы каэфіцыент за сваю працу, была большая зарплата, адпаведна і прэміяльныя* (І.Капыловіч).

Бакі пападрываць. *Гл.* бокі <бакі> пападрываць.

Баль у часе чумы. *Мн. не ўжыв. У ролі розных чл. ск. Функц. не зам. Неадабр.* Вясёлае, бестурботнае існаванне каго-н. у бядотную для іншых часіну. **Сін.**: валтасараў баль. *Усё гэта святкаванне юбілейнай перамогі.. нагадвае класічны **баль у часе чумы*** (В.Быкаў). *Глядзіш па тэлебачанні на знаёмыя сыценькія твары і думаеш: **баль у часе чумы**!* (Нар. воля. 24.01.1998). *Сыдуць прэч быццё быдлячае, дзікі **баль у час чумы**... І прачнуцца душы спячыя: "Божа, глянь! А гэта ж — мы!"* (С.Законнікаў).

Без гальштукаў. *Разм.* **1.** *Азн.* Нефармальная, у неафіцыйных абставінах (сустрэча). *Рашэнне аб правядзенні першай у гісторыі СНД так званай "сустрэчы **без гальштукаў**" было прынята ў Маскве 21 чэрвеня падчас пасяджэння Савета кіраўнікоў дзяржаў Садружнасці* (Нар. воля. 11.07.2000). *Мы ўжо настолькі звыкліся з неафіцыйнымі, **"без гальштукаў"** сустрэчамі лідэраў СНД, што адносімся да іх часам, як да снегападу за акном ці чарговага галалёду пасля студзеньскай адлігі* (А.Сіліч).

2. *Акал.* У неафіцыйных абставінах (сустракацца). *Чаму прэзідэнты іншых краін не асабліва любяць хакей? Выдатная была б і для іх магчымасць сустрэцца са сваім калегам. **Без гальштукаў**, але пры гледачах. Пра жыццё пагаварыць, справы абмазгаваць* (У.Даўжэнка).

Без дурняў. *Акал. Праст.* Зусім сур'ёзна, не падманваючы (рабіць, гаварыць і пад.). **Сін.**: без жартаў. *Захацеў селянін, фермер купіць трактар, камбайн, сеялку, плугі — прадай хлеб, выручы грошы і на іх купляй сабе ўсё, што трэба табе для работы і развіцця. Усё, як кажуць, па-чэснаму, **без дурняў*** (В.Гроднікаў). *— Дык як жа будзем будаваць камунізм?.. — **Без дурняў**!* (А.Макаёнак). *— Забавы*

— рухавік прагрэсу… Сапраўды? — ***Без дурняў.*** *Што крычаў плебас у Старажытным Рыме? Хлеба і забаў. Гэта базавыя каштоўнасці, арыенціры* (Маладосць. 2003. № 4).

Піць **без пальцаў.** *Акал. Разм. Іран.* З ахвотай і шмат, не адмаўляючыся (піць спіртное). *Старшыня сельсавета, як і належала на такой пасадзе, піў* ***без пальцаў****. (Звычайна, калі цяля адсаджваюць ад каровы, на першых часінах у пойла кладуць пальцы, і паёнік прывыкае піць.)* (Р.Барадулін).

Без роду і <без> плоду. *Акал. Разм.* У поўнай адзіноце, без родных (жыць). *Якаў Лукіч жыў адзінока –* ***без роду і без плоду****, як кажуць* (В.Карамазаў). *Сенька адзін,* ***без роду і плоду****.. жыве на краі вёскі ў старой хаціне* (В.Кадзетава).

Без руля (стырна) і <без> ветразяў. *Функц. не зам.* **1.** *Акал.* Без акрэсленага накірунку (жыць, рухацца і пад.). *Рэшткам разгубленых народнікаў і нарадавольцаў, а таксама радыкалам і ліબералам, якіх кідала ў розныя бакі “****без руля і ветразяў****”, быў паказан новы шлях* (А.Белякоў). *З таго часу, як у школе выявілі ў сына здольнасці дэкламатара, а ў Ірачкі харэаграфічныя задаткі, дык ты, напэўна, не паверыш, я зусім страціў руль кіравання. Разумееш? Сямейны карабель паплыў, як кажуць,* ***без руля і без ветразяў*** (М.Чавускі).

2. *Азн.* Без яснай, дакладнай жыццёвай мэты. *А бэсэсэраўская рускамоўная “Звезда” таго часу пераконвала ў іншым: “…віленскія беларускія нацыяналісты, гэтыя балбатуны і пустамолы, гэтыя людзі* ***без стырна і без ветразяў****.. пабрыдуць за панам Алексюком”* (А.Пашкевіч).

Без стырна і <без> ветразяў. *Гл.* без руля (стырна) і <без> ветразяў.

Біццё бібікаў. *Мн. не ўжыв. У ролі розных чл. ск. Разм. Неадабр.* Гультайства, бяздзейнасць. *Алесь Лявонавіч, відаць, з цікавасці да магчымага сюжэта, а я проста ад працяглага* ***біцця бібікаў*** *выказалі пажаданне азнаёміцца з статутам і мэтамі казацкае вольніцы* (М.Скобла).

Біць пад дых *каго. Разм. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы.* Раптоўна ашаламляць якім-н. паведамленнем, дзеяннем, учынкам. — *А вось кніга Бугаёва “Чалавечнасць”. У ёй не знойдзеш класавага падыходу да аналізу літаратурнага жыцця, —* ***б'е*** *нас* ***пад дых*** *Зяньковіч. — Так і ў іншых выданнях* (М.Дубянецкі). *Афіцэр у адстаўцы, мужчына гадоў пад сорак пяць, пачуўшы, што я выпісваю “Народную волю”,* ***б’е*** *мяне, як кажуць,* ***пад дых****: – Всё понятно,*

газета эта бэнээфовская, а вы, чувствуется, разделяете ее взгляды (М.Кутнявіцкі).

Бляха-муха. *Выкл. Праст. Неадабр.* Вокліч незадаволенасці, абурэння, прыкрасці і пад. **Сін.**: авохці мне; ёлкі зялёныя; ёлкі-маталкі; ёлкі-палкі; фу ты <ну ты>; халера ясная; цьфу ты <чорт>; чорт бы яго ўзяў; чорт вазьмі; чорт ведае што такое. *Да мяне прыбіўся: "Слухай, не кідай, дапамажы..." Дапамог бы, **бляха-муха**, толькі чым і як, скажы?* (У.Някляеў). *Хлопец пяцярнёй узяўся за яго* [перавернуты крыж]. *— Ой, **бляха-муха**! — вылаяўся ён уголас* (А.Казлоў). *Запалкі, як адна, не загараюцца.* [Лысы] *нервуецца. Злуецца: — Ды, чорт!.. **Бляха-муха**! Калі ўжо навучацца?! Рукі б ім, гадам!.. Бракаробы!..* (В.Ткачоў).

Богава (хрыстова) нявеста. *Адз. і мн. У ролі розных чл. сказа. Разм.* Манашка. *І часам, ходзячы каля Дзвіны або седзячы ля акенца сваёй святліцы, Кацера нешта напявала невядомае самой сабе, нешта шаптала. Тады чаляднікі казалі: "Зноў наша баярышня моліцца Хрысту. Пэўна, адна ёй дарога — манастыр. Быць ёй **богавай нявестай**"* (Л.Дайнека).

Богам праклятьı. *Азн. Разм. Ужыв. пры наз. са знач. канкр. ці абстр. прадмета.* Занядбалы, пакінуты на волю лёсу. **Сін.**: богам забыты (у 1 знач.). *Ніхто ніколі не памянуў яго добрым словам, так ён насаліў тут за тыя некалькі гадоў, што ажыццяўляў класавую барацьбу і рэпрэсіі ў іхнім **Богам праклятым** раёне* (В.Быкаў). *— Хто не баіцца **праклятага богам** месца? — Слабыя* (М.Трухан).

Бога няма *на каго. У безас. ужыв. Разм. Неадабр.* Хто-н. варты асуджэння за несумленны ўчынак. *— Пастанавілі Гужа раскулачыць... Як сабатажніка і што наёмная сіла... — **Бога** на вас **няма**! — уздыхнуў Пятрок. — Раскулачыць. Наёмная сіла. У таго ж старшыні Лявона таксама была наёмная сіла. Як малацілі... Во, Ладзіміравы мальцы памагалі... Дык і яго раскулачыць?* (В.Быкаў). *— Не пужайце свінню, злыдні, **бога** на вас **няма**. Апаросіцца, спаганіць Вялікдзень, — усплёсквала рукамі, крычала з ганка хаты старая, пэўна, гаспадыня свінні* (В.Казько).

Бог жыве *дзе. У безас. ужыв. Разм.* Дзе-н. вельмі хараша, усё добра. **Сін.**: бог начуе *дзе. — Тут у вас **бог жыве**, — казаў Марка* [наконт] *таго, што поле на пасёлку вельмі ж блізка: на ганку стаўшы, можна з самае дальшае нівы палудняваць у хату клікнуць. — Я кажу адно, што вельмі ж харашо ў вас* (Л.Калюга). *І пра тое кожны пяе салавей росным кветкам у роднай траве: "На Беларусі **Бог жыве**", — і няхай давеку жыве* (У.Караткевіч). *"На Беларускі **Бог жыве**". І верыць хочацца нязменна, калі яна такой слыве, і ёй жыць*

вечна, блаславеннай (Ю.Свірка). *У хаце ў нас **Бог жыве**, а на вуліцы такая юга — свету белага не відаць* (Р.Барадулін).

Бог начуе *дзе. У безас. ужыв. Разм.* Дзе-н. вельмі хараша, усё добра, удачна. **Сін.**: бог жыве *дзе. Вялікім дабром стала гарантаваная аплата. Але ўсё роўна сяло, зямля не прываблівае, уцякаюць людзі, хоць у Беларусі яшчэ, як кажуць, **бог начуе*** (І.Шамякін). — *Хочаце, каб дачка была здаровая, шукайце месца і з'язджайце. — А навошта нам шукаць… Лёня ж, стрыечнік мой, у Віцебску жыве. Няўжо не дапаможа* [схаваць дачку ад радыяцыі]? — *Шаноўныя бацькі! — засердавала доктарка. — Вы, можа, думаеце, што ў Віцебску дваццаць шостага красавіка восемдзесят шостага года **Бог начаваў**?* (В.Кадзетава).

Бог сведка. *Выкл. Разм.* Праўда, далібог. Ужыв. для пацвярджэння чаго-н., запэўнення ў праўдзівасці чаго-н. **Сін.:** бачыць бог; ісцінны бог; слова гонару; чэснае слова; як бог свят (у 2 знач.). *Мы з Элі пазнаёміліся да таго, як Фані разбіў паляруш. Сустракаліся ўпотай. Фані мы нічога не казалі, бо шкадавалі яе… **Бог сведка**, я быў цярплівы ўвесь гэты час, але ж колькі можна цярпець!* (Ф.Сіўко). ***Бог сведка**: з "векапомнай" даты, як прэзідэнт у крэсла сеў, я быў сумленны памагаты, і гараваў з ім і лысеў* (Р.Тармола-Мірскі).

Бог *каму* **суддзя**. *У безас. ужыв. Разм. Неадабр.* **1.** Хто-н. паплаціцца за свае нядобрыя справы. — *А хто не згаджаецца з гэтаю пастановаю? — Я!.. — Ну і **бог** табе **суддзя**… Ты зусім не нашай вёскі чалавек, ты нейкі вырадак нашай прыгожай працоўнай сям'і…* (М.Чарот). *Потым партыйны лідэр паціхеньку перабраўся ў Белакаменную, па-здрадніцку здаў краіну, народ. Але **Бог** яму **суддзя**…* (У.Гойтан).

2. Няхай гэта будзе на чыім-н. сумленні як яго маральная адказнасць за нядобры ўчынак. *Той самы крытык пра ягоную паэму пісаў некалі зусім іншае… Ну, дык **Бог** яму **суддзя**…* (Л.Арабей). *Відаць, старая тайная віна табе душу збалелую сціскае. Ды **Бог** табе **суддзя*** (Г.Бураўкін*). Яе маці захварэе, дык я і ў бальніцу, і ў аптэкі. А мая быццам і не маці. Ну, ды ладна. **Бог** ёй **суддзя*** (А.Вdespite арановіч).

Бокі (бакі) пападрываць. *Разм. Ужыв. пры дзейн. са знач. сукупнасці асоб.* Вельмі моцна і доўга, да знямогі папасмяяцца (пра ўсіх, многіх). *Тут непадалёку калгаснікі касяць, а яны* [Яўхім і Рыгор] *і дзень і другі — усё мяжу адброджваюць. **Бокі** тады суседзі **пападрывалі**, на іх гледзячы* (К.Чорны).

Браты нашы меншыя. *Адз. не ўжыв. Часцей у ролі дап. Функц. не зам.* Звяры (свойскія ці прыручаныя чалавекам). *Клапатлівыя*

*адносіны да прыроды, да “**братоў нашых меншых**” у немцаў традыцыйныя* (С.Законнікаў). *Звяры літаральна гібеюць у вузкіх клетках* [заапарка]*… Хацелася б, аднак, каб знайшліся ўсё ж грошы, каб аблегчыць лёс **братоў нашых меншых**, якім з прыхамаці чалавека ўсё жыццё наканавана правесці за кратамі* (С.Астраўцоў*). Мы наведалі заапарк.., паназіралі за жыццём “**братоў нашых меншых**”* (Настаўн. газ. 8.08.1998).

Браць (узяць) уцям *што. Разм. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы.* Разумець, усведамляць што-н. **Сін.:** браць на розум *што*; узяць <сабе> у толк *што. – Аднаго не **вазьму ўцям**: на якую трасу спатрэбілася заварваць гэту кашу, на вясну гледзячы? – нібы прачытаў яго думкі Кунцэвіч* (В.Блакіт). *Я вось сяджу, думаю – і ніяк не магу **ўзяць уцям**, што вы з ім не падзялілі?* (Маладосць. 1980. № 4).

Брыльянтавае вяселле. *Мн. не ўжыв. У ролі розных чл. ск. Разм.* Сямідзесяціпяцігадовы юбілей сямейнага жыцця. *Па-свойму адметнай і радаснай падзеяй не толькі для жыхароў вёскі Бондары стала **брыльянтавае вяселле** Алены Канстанцінаўны і Мікалая Мікалаевіча Паляковых* (Нар. воля. 19.08.2000).

Бурыданаў асёл. *Звычайна адз. Часцей вык. Кніжн. Неадабр. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы.* Крайне нерашучы чалавек, які хістаецца, вагаецца ў выбары паміж двума раўнацэннымі рашэннямі ці раўназначнымі жаданнямі. *[Кардонскі:] Я зусім у органы не збіраўся, мяне накіраваў райком камсамола. Бо сам як **бурыданаў асёл**… Стаяў на раздарожжы, не ведаючы, што выбраць: ці дарагую мне гісторыю, ці такую ж літаратуру, ці журналістыку* (С.Дубавец).

Бы Ленін на буржуазію. *Гл.* як (быццам, бы) Ленін на буржуазію.

Бы на кані праехаць. *Гл.* як (бы) на кані праехаць.

Быў ды сплыў. *Разм. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы.* Адсутнічае, пайшоў ці з’ехаў куды-н. — *Дык жа ў нас на Тураўшчыне ёсць свой чалавек, Янка Мялешка, дэлегат беларускага кангрэса. Ён нам пасадзейнічае ў гэтай справе. — **Быў ды сплыў**, – выпаліў Кастроўскі. — Янка Мялешка стаў праваю рукою Саўкі Касача. Ух, разбойнікі!* (І.Гурскі). *— А дзе… містэр Крафт? — **Быў ды сплыў**, — неахвотна падняў галаву Судзір… — Праўда, заўтра яшчэ зможаш яго пабачыць* (П.Місько). *[Перагуд:] А харошая была дзяўчына. [Наталля:] **Была ды сплыла**… Так вам і трэба. [Перагуд:] Чаму? [Наталля:] Таму, што расцяпа. За харошае змагацца трэба* (К.Крапіва). *[Параўн. ва ўкр. м.:* був та загув.]

Быццам Ленін на буржуазію. *Гл.* як (быццам, бы) Ленін на буржуазію.

Быццам тапелец за саломінку. *Гл.* як (быццам) тапелец за саломінку.

Бы шчыгрынавая скура. *Гл.* як (бы) шчыгрынавая скура.

В

Вагавая катэгорыя. *Адз. і мн. У ролі розных чл. ск. Функц. не зам.* Уплывова-ацэначная вартасць, велічыня каго- ці чаго-н. *З'езд мае быць больш прадстаўнічым, мець іншую **вагавую катэгорыю**, іншы рэзананс і ўплыў, чым з'езд сіл дэмакратычнага кшталту* (В.Якавенка). *Выбачай, Броўка і Пісарык, пры ўсім скептыцызме да першага, усё-такі розныя **вагавыя катэгорыі*** (Л.Рублеўская). *Толькі вельмі розныя **вагавыя катэгорыі** маюць яны — вясковая жанчына з яе патрыярхальнымі ўяўленнямі і механічна-магутны прагматычны цывілізаваны свет, які забраў сына* (А.Пяткевіч).

Вада на млын *каго, чый. Мн. не ўжыв. Часцей вык. Разм.* Дапамога, садзейнічанне каму-н. *Генерал-губернатар.. не мог адважыцца даць пазваленне памаліцца за душу палітычнага ссыльнага. Усё гэта было толькі **вада на млын** моладзі. Набожная Масква загудзела: бязбожнікі студэнты хочуць ісці ў царкву спраўляць паніхіду (па кім — добра не разбіраліся), а начальства не пушчае. Што за ліха?!* (Ядвігін Ш.). *Актыўны быў толькі Ермачэнка, болей нават, чымсьці належала, але яго актыўная дзейнасць была выразная — не **на** наш **млын вада*** (Л.Геніюш).

Вадзіць казу. *Разм. Неадабр. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы.* **1.** Хадзіць гуртам у стане ап’янення. [Грачоў гаворыць тром п’яным калгаснікам, якія ідуць абняўшыся:] *Што вы сабе думаеце, хлопцы! Пасяўная не за гарамі, а вы ў рабочы дзень **казу водзіце** па сяле* (А.Макаёнак). *У Андрэя, халасцяка, яны рэзаліся ў “пульку” ... А пасля “пулькі” **вадзілі казу**: ад Андрэя да Пайла, ад Пайла да Максіма. І жонкі, гасцінныя, любілі, калі мужы бралі за губу дома (*Крыніца. 1998. № 1).

2. П'янстваваць, напівацца. **Сін.**: бачыць шклянога бога; браць у губу; глядзець у бутэльку; закідваць за гальштук; закідваць за каўнер; закладваць за каўнер; залівацъ вочы <*чым*> (у 1 знач.); заліваць за каўнер; заліваць чарвяка; мокнуць у гарэлцы; наліць горла; наступаць на корак; не прасыхаць; панюхаць корак; прамачыць горла. **Ант.**: не браць у рот *што, чаго* (у 2 знач.). ***“Вадзілі казу”** беларускія творцы і да вайны, натхніцелямі былі такія “геніі”, як Алесь Кучар, і ён жа даносіў на п'яную “свабодалюбівую” балбатню сваіх калег, і некаторыя з іх паплаціліся за гэта жыццямі ці доўгай катаргай*

(І.Шамякін). *Сцяпан Майхровіч з Міхасём Машарам і іншымі аўтарамі* ***“вадзіў казу”*** (ЛіМ. 11.10.2002).

Валасатая рука. *Разм. Неадабр.* **1.** *Часцей адз. У ролі розных чл. ск.* Актыўнае садзейнічанне, аказанне пратэкцыі; блат. *У аспірантуру* [Краснянскі] *прыйшоў не з камсамола і, здаецца, без* ***валасатай рукі*** (В.Быкаў). *Слабое мліва з языка, хай дэмакрытык лахае. Ды* ***валасатая рука*** *— апора партамафіі* (Р.Барадулін). *Мікола напісаў мне з болем, што “ўсюды* ***валасатыя рукі*** *робяць сёння надвор'е, таму сумна і балюча назіраць за ўсім гэтым”* (В.Ткачоў).

2. *у каго дзе. У безас. ужыв.* Хто-н. мае заступніка, які можа пасадзейнічаць, аказаць падтрымку. **Сін.**: свая рука *ў каго дзе. У яго ў раёне і* ***валасатая рука*** *ёсць: брат намесніка старшыні райвыканкама працуе* (Я.Галубовіч). *Хіба такую школу не праходзяць усе пачаткоўцы, у каго ў свой час пры размеркаванні не было* ***валасатай рукі****?* (С.Бязлепкіна). *Каб хоць крыху застрахавацца ад такіх пагроз, давялося нават схлусіць, пусціць чутку, што ў мяне ў ЦК КПСС ёсць* ***валасатая рука*** (С.Законнікаў).

Валоданне пяром. *Мн. не ўжыв. У ролі розных чл. ск. Функц. не зам.* Уменне свабодна і выразна выказваць свае думкі на паперы. *Гэта вельмі непрыемна і прымушае яшчэ раз напамінаць аб неабходнасці дасканальнага* ***валодання пяром*** (Я.Колас).

Валоданне словам. *Мн. не ўжыв. У ролі розных чл. ск. Функц. не зам.* Здольнасць выразна, красамоўна гаварыць, пісаць. **Сін.:** дар слова (у 2 знач.). *Творчую адоранасць Мікола Раманоўскі выявіў у Цімкавіцкім двухкласным вучылішчы, а пазней і ў гады вучобы ў Нясвіжскай настаўніцкай семінарыі. Яго хвалілі за добрае* ***валоданне словам*** (А.Бельскі). *Некалі Максім Горкі настойліва заклікаў маладых вучыцца майстэрству* ***валодання словам*** *у народа — у яго вусна-паэтычнай творчасці* (Н.Гілевіч).

Валтасараў баль. *Мн. не ўжыв. У ролі розных чл. ск. Кніжн. Неадабр.* Вясёлае, легкадумнае існаванне каго-н. у бядотную для іншых часіну. **Сін.**: баль у часе чумы. *Робіцца гэта ўсё ў дагоду і па камандзе тых сіл, якія сёння ладзяць* ***валтасараў баль*** *на Беларусі* (М.Скобла).

Варона з кала зваліцца (валіцца) *<дзе>. У безас. ужыв. Разм.* Вельмі горача, спякотна (на вуліцы, на двары). *Ужо так пячэць,* ***варона з кала зваліцца*** (Р.Барадулін). *Бывае, што сонца гуляе раніцай. Такая здараецца гарачыня,* ***варона валіцца з кала*** (С.Лобач). [*Лепешаў*, с. 21: варона з кала валіцца <дзе>.]

Варушыць поршнямі. *Праст. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы.* Хутчэй ісці, рухацца. Часцей ужыв. у форме заг. л. як пабуджэнне да

дзеяння. *На чарнявага, чыстага, пры касцюмчыку, сутулавата-рослага хлопца, што быў запярэчыў ім, медзведзяваты, густа кучаравы здаравіла, прыплюшчыўшы мройна-сонныя валошкавыя вочы, пагрозліва замахаў сцятым кулаком: – Ідзі-ідзі,* ***варушы поршнямі****!* (В.Адамчык). [У форме *шевелити поршнями* сустракаецца ў некаторых украінскіх гаворках; гл.: *Ужченко В., Ужченко Д.* Фразеологічний словник. – Луганск. 2002. С. 191].

Ваўком завыць. *Гл.* воўкам (ваўком) завыць.

Ваша бярэ (узяло, узяла, возьме). *У знач. асаб. ск. Разм.* Вы перамагаеце; выходзіць што-н. па-вашаму. Выказванне прызнання чыёй-н. перамогі. *Што ж?* ***Ваша ўзяло****? Нікуды не дзенешся!* (Ф.Янкоўскі). *Сваіх людзей падсаджваў, сваіх суседзяў... Мяне, Мішу... Падсаджваў... Думаў, што* ***ваша ўзяла*** (А.Кудравец). ***Ваша ўзяла****!.. Пра ўсё раскажу, толькі да забойства Кузаўкова я ніякіх адносін не маю* (В.Праўдзін). *— А ўсё ж* ***ваша возьме****, — сцвярджае стары рабочы. — Куранят лічаць увосень, — не здаваўся чыгуначнік* (І.Гурскі).

Ветрам надзьмула *каму. У безас. ужыв. Разм. Іран.* Якая-н. жанчына зацяжарала без мужа ці нарадзіла пазашлюбнага дзіця. *А бывае вецер у галаве: і сезонны, і круглы год... І напарнік ягоны, на якога звычайна зварочваюць грахі і непажаданыя вынікі кахання: кажуць, у такіх выпадках, —* ***ветрам надзьмула****...* (В.Зуёнак).

Веяць зерне ад паловы (мякіны). *Гл.* адвейваць (веяць, адсейваць) зерне ад паловы (мякіны).

Восьмы цуд свету. *Мн. не ўжыв. Часцей вык. Функц. не зам.* Штосьці дзіўнае, велічнае, незвычайнае. **Сін.:** тысяча і адна ноч. *Я шмат чытаў для свайго ўзросту, гэта былі радкі накшталт радкоў нямецкага паэта Мюллера... І раптам: “Ці завылі ваўкі, ці заенчыў віхор, ці запеў салавей, ці загагала гусь, — я тут бачу свой край, поле, рэчку і бор, сваю матку-зямлю — Беларусь”. Гэта было дзіва.* ***Восьм****ы — а для мяне першы —* ***цуд свету****. А потым былі “Магіла льва”, “Бандароўна”, — і змяніўся свет. Назаўжды* (У.Караткевіч). *І вось у беднай краіне пачынаецца будаванне прызначанага здзівіць увесь свет хрустальнага палаца,* ***восьмага цуду свету*** (С.Букчын). *Калі і ёсць у нас нейкі варты самага шчырага здзіўлення і захаплення “кантэкст”, дык менавіта наш* ***“восьмы цуд свету”****, наша літаратура, якой адкрыта зайздросцілі самыя аўтарытэтныя знаўцы многіх народаў...* (Г.Шупенька).

Воўкам (ваўком) завыць. *Разм. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы.* Пачаць горка скардзіцца на якія-н. нягоды, пакуты. *Ты кажаш, сумна ў адзіноце... Як каму... Няма чаго рабіць, няма да чаго*

шчырага інтарэсу — вядома, сумна, ***воўкам завыеш*** (Т.Хадкевіч). *Ты ведаеш, што значыць пражыць тут, у лесе, год, другі чалавеку, які быў жанаты — а хоць бы і не быў, — без жанчыны, без дзяўчыны?* ***Воўкам завыеш****, і свет белы стане не мілы* (У.Дамашэвіч).

Выбыццё са строю *чыё, каго. Мн. не ўжыв. У ролі розных чл. ск. Функц. не зам.* Страта магчымасці працаваць, дзейнічаць. [Нявідны] *думае аб тым, у якой ступені* ***выбыццё*** *яго* ***са строю*** *работы адаб'ецца на самой рабоце* (Я.Колас).

Выводзіцца на арбіту. *Функц. не зам. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы ці абстр. прадмета.* Станавіцца вядомым. *Мы тут гаворым пра больш сур'ёзнае: пра той агульны арыенцір у сучаснай літаратуры, па якім* ***выводзяцца на арбіту*** *ўсё новыя эпапеі аб Вялікай Айчыннай вайне* (А.Адамовіч).

Выкідвацца за борт. *Функц. не зам. Ужыв. пры дзейн. са знач. абстр. прадмета.* Адхіляцца як непатрэбнае, непрыдатнае. *Цяпер жа, калі адроджаная беларуская гісторыя* ***выкідваецца за борт****, калі ўсё вяртаецца на кругі свае, ход развіцця шмат якіх падзей зноў падаецца неаб'ектыўна і тэндэнцыйна, у духу бальшавіцкіх ідэй…* (Г.Лагуновіч).

Выкладаць (выкласці) бакі. *Разм. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы.* Есці што-н. апетытнае, смачнае. *З такой шляхтай і чарку можна ўзяць, і абняцца, і песню праспяваць. А бывае, добра* ***выклаўшы бакі****,і паваляцца разам пад плотам* (А.Наварыч). [*Лепешаў*, с. 23: выкладаць бакі (бокі); *Даніловіч*, с. 30: бокі выкласці (вылажыць) — 'уволю наесціся'.]

Вынаходніцтва веласіпеда. *Мн. не ўжыв. У ролі розных чл. ск. Функц. не зам. Гумар.* Абвяшчэнне чаго-н. даўно вядомага ўсім у якасці нібыта новага. *Пра галоўны крытэрый,* ***вынаходніцтва веласіпеда*** *і кодэкс гонару настаўніка* (Загаловак артыкула ў “Настаўн. газ.” за 22.03.2001 г.).

Каго, што **выносіць (вынесці) за дужкі** *чаго. Функц. не зам. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы ці сукупнасці асоб.* Не лічыць каго- ці што-н. састаўной часткай чаго-н., прадметам увагі, аналізу і пад. *Амаль палова здабытчыкаў беларускай літаратуры была як бы* ***вынесена за дужкі*** *нацыянальнай культуры* (В.Быкаў). *Калі пачнецца перагаворны працэс з уладамі, пытанне легітымнасці ўлады неабходна* ***вынесці за дужкі*** *бягучага палітычнага моманту* (Нар. воля. 18.10.2001).

Выпіць <горкую> чашу да дна. *Кніжн. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы.* Шмат выцерпець, выпакутаваць, перанесці якія-н. цяжкасці. *Нашы дзеці пакінулі быць дзецьмі* [у часы вайны]. *Яны* ***да***

дна выпілі чашу *страшнай горычы ў самыя шчаслівыя свае годы* (К.Чорны). *А ў маці ад гэтага ляманту як адарвалася сэрца. Відаць, ёй давядзецца* ***выпіць чашу да дна****. Яна ўскрыкнула і ў роспачы закрыла твар рукамі* (Я.Шарахоўскі). *Да канца мы гатовы з вамі* ***выпіць горкую чашу*** *пакут* (А.Бачыла).

Выпростваць (выпрастаць) спіну. *Разм. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы ці сукупнасці асоб.* Пазбаўляючыся пасіўнасці, абыякавасці, пачынаць дзейнічаць на поўную сілу сваіх здольнасцей, магчымасцей. **Сін.:** распраўляць крылы; распраўляць плечы. *Пад сатрапаўскім ціскам мяккіх ічыгаў Сталіна, якія з замілаваннем апяваліся ў многіх мастацкіх творах, не толькі нашаму народу цяжка было* ***выпрастаць спіну*** (С.Законнікаў). *Інтэлігенцыя павінна нарэшце схамянуцца,* ***выпрастаць спіну*** *і сказаць сваё слова* (Я.Стасевіч).

Выпусканне пары. *Мн. не ўжыв. У ролі розных чл. ск. Разм.* Нядоўгае, узбуджанае, але супакойлівае рэагаванне на што-н. *Неяк у "Народнай газеце" з мэтай* ***выпускання пары*** *былі дадзены ацяркушкі з партыйнага архіва* (Р.Барадулін). *Трэба перастаць спадзявацца, што пазачарговы з'езд неяк дапаможа.* ***Выпусканне пары*** *– рэч неканструктыўная ў тых умовах, што складаліся* (Г.Каржанеўская).

Выпускаць (выпусціць) пару. *Разм. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы.* Узбуджана, як выбух раздражнення, рэагаваць на што-н. і пасля супакойвацца. *Гаворым, крычым — "****выпускаем пару****", плачам ужо не слязьмі — крывёю, а "Васька слушает да ест"* (Б.Сачанка). *Качан не ўмешвайся, чакаў, калі скончацца сямейныя разборкі і Макрыцкі "****выпусціць пару****"* (В.Праўдзін). *Учэпістыя хлопчыкі панура зніклі, і Дзімка падышоў да мяне. Самы раз было* ***выпусціць пару****: — Малайчына! Дзе цябе носіць?.. — Не крычы, тут я ўсё ж начальнік* (Л.Маракоў). *І кулак пад "дружны бязлітасна-глумлівы рогат" таго натоўпу* ***выпускае пару*** *— душыць у сабе "звярыную злосць". "Пакорна схіліўшы галаву", ён ідзе "адмыкаць свае адрыны і свірны". Так нібыта "люты звер" ператвараецца ў ціхмянае ягня…* (Дз.Бугаёў).

Выхад з-пад пяра. *Мн. не ўжыв. У ролі розных чл.ск. Функц. не зам.* Напісанне, стварэнне кім-н. (літаратурнага твора). *Масаваму чытачу, мабыць, і не сніўся такі падарунак… Амаль праз трыццаць гадоў пасля* ***выхаду з-пад пяра*** *твор* ["Сказ пра Лысую гару"] *выйшаў у свет* (В.Жуковіч).

Выціраць (выцерці) ногі *аб каго. Разм. Неадабр. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы ці сукупнасці асоб.* Зняважліва адносячыся да каго-н., падпарадкоўваць сваёй волі, сваёй уладзе. **Сін.**: падтоптваць

пад ногі (у 1 знач.). *Цяпер нас ніхто баяцца не будзе.* ***Ногі*** *аб нас* ***выціраць*** *пачнуць* (Г.Марчук). *Мы ніколі не дазволім нас паганяць і тым больш* ***выціраць*** *аб нас* ***ногі****! Мы яшчэ здольныя і можам за сябе пастаяць!* (В.Гроднікаў). *Аб нас, беларусаў, чарговы раз* ***выцерлі ногі*** (А.Федарэнка). *Жывеш за мокрую анучу — кожны аб цябе імкнецца* ***ногі выцерці*** (У.Міхно). *[Аўдзей:] Я бацьку твайго помню — прайдоха ён, і ты прайдоха. [Другі мужык:] Хе-хе-хе, Аўдзей Усцінавіч, яно то гэтак, праўда твая... Што я? Аб мяне і* ***ногі выцерці*** *можна...* (У.Бутрамееў).

Выцягнуць слова *з каго, ад каго. Разм. Неадабр. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы.* Прымусіць каго-н. гаварыць. *Ад Бушмара* ***слова*** *цяпер больш як калі цяжка было* ***выцягнуць*** (К.Чорны). *Падумаць толькі, нейкі год назад з Піліпа цяжка было* ***слова выцягнуць,*** *а цяпер гаворыць ужо не менш гадзіны і ні разу нават вачэй не апусціў...* (П.Пестрак). *А цікава, што там на дачы робіцца? Не муж, а нейкі тайны агент,* ***слова*** *з яго не* ***выцягнеш...*** (М.Кулеш).

Вышэй вушэй *чаго. У безас. ужыв. Разм.* Надзвычай многа. Часцей пра работу, клопаты і пад. ***Сін.:*** адбою няма *ад каго* (у 1 знач.); ад пуза (у 2 знач.); без ліку; без меры (у 1 знач.); будзь здароў (у 2 знач.); бяры не хачу <*чаго*>; валіцца цераз горла *ў каго*; вышэй галавы *чаго*; да гібелі *каго, чаго*; дай бог (у 4 знач.); дай бог кожнаму (у 3 знач.); да ліха (у 1 знач.); да масквы ракам не пераставіш *каго, чаго*; да халеры *каго, чаго*; да хваробы (у 2 знач.); да чорта (у 3 знач.); з горла лезе *ў каго*; з горла прэ *ў каго*; імя *каму* легіён; канца-краю не відаць *чаму* (у 3 знач.); колькі ўлезе (у 2 знач.); колькі хочаш (у 1 знач.); мора разліўное (у 2 знач.); на валовай скуры не спішаш *чаго*; не кот наплакаў (у 1 знач.); непачаты край *чаго*; не хаханькі (у 2 знач.); пальцам не праткнуць *каго*; па <самае> горла (у 3 знач.); па <самую> завязку (у 3 знач.); па <самыя> вушы (у 4 знач.); плюнуць некуды; повен рот; праз меру (у 1 знач.); сорак саракоў *чаго*; у кожнай кішэні па жмені *каго*; хоць адбаўляй *каго, чаго*; хоць гаць гаці *каго, чаго, кім, чым*; хоць заваліся *чаго*; хоць заліся *чаго*; <хоць> плот гарадзі *кім, каго*; хоць <ты> махалам махай (у 2 знач.); цераз край *чаго*; цьма цьмушчая *каго, чаго*; чортава гібель *каго, чаго*; чортава процьма *каго, чаго*; чорт што *чаго*; як бобу *каго*; як гразі *каго, чаго*; як дроў; як завязаць (у 2 знач.); як на дзяды (у 2 знач.); як сабак нярэзаных *каго. Прайшоў я, значыць, творчы конкурс у Літаратурны інстытут. Гонару —* ***вышэй вушэй!*** *Прыехаў у белакаменную здаваць уступныя экзамены...* (Л.Галубовіч). *І не турбуйся, наўрад ці ў гэтыя выхадныя твае босы аб'явяцца. Напярэдадзе жаночы дзень, мяркую, у іх праблем і без цябе* ***вышэй вушэй...*** (Л.Маракоў).

Вялікі расці! *Выкл. Разм.* Выказванне дарослых, адрасаванае дзецям, як пажаданне ім удачы, поспеху, усяго добрага. — *Дзякуй табе, цётка. І вы —* ***расціце вялікія****, — пажадаў ён малым. — Можа, калі лепей будзе* (В.Быкаў). — *Дзякуй яшчэ раз. Шчасліва аставацца. — Будзь здароў.* ***Расці вялікі*** (І.Шамякін*). Гэта ж трэба — дажыць да сямідзесяці!.. Так, бацькі благаслаўлялі: “****Вялікі расці!****” Гадавалі, стаўлялі на ногі, рыхтавалі да другой дарогі* (А.Вярцінскі). [*Даніловіч*, с. 43: вялікі (велькі) расці – ‘выказванне падзякі дзецям за паслугу; дзякуй’ і ‘адказ дзецям на словы падзякі; калі ласка’.]

Вярхом паехаць *на кім. Праст. Неадабр. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы.* Пачаць прыгнятаць, здзекавацца з каго-н., выкарыстоўваць каго-н. у сваіх інтарэсах. *Сярод амаль бесперапыннага тлуму вуха ўлавіла жаночы голас: — Не, не! Маўчыце! Не скаруся! Раз яму саступі, другі —* ***вярхом паедзе!*** (Л.Калодзежны).

Вясельны генерал. *Адз. і мн. У ролі розных чл. ск. Разм. Іран.* Вядомая, важная асоба, запрошаная на якую-н. імпрэзу з мэтай надаць значнасць гэтай падзеі. *Пытанне пра падбор гасцей таксама адпадае: Любан — дырыжор, Вольфсан і Ляўкоў — на ролях* ***вясельных генералаў*** (Г.Колас). *Нібы* ***вясельны генерал****, ён узнікае на тэлеэкране па любой прычыне і без яе, даючы гледачам глыбакадумныя парады і настаўленні…* (К.Кірэенка). *У нас сваіх графоў, хто не паспеў эміграваць, ліквідавалі як клас. Тут* [у Германіі] *яны без насілля, эвалюцыйным шляхам перарадзіліся ў чэхаўскіх* ***вясельных генералаў*** (М.Грыбаў). *У заключэнне Іван Чыгрынаў уручыў пасведчанні выпускнікам… Напачатку запярэчыў: — Гэта ж роля* ***вясельнага генерала*** (ЛіМ. 14.12.2001).

Г

Гаворыць (гаварыў) сам (-а, -о, -і) за сябе. *Адз. і мн. Функц. не зам. Ужыв. пры дзейн. са знач. канкр. і абстр. прадмета.* Выразна сведчыць пра што-н., не патрабуючы іншых пацвярджэнняў. *Цвердалобы, зблытаны ў падзеях урад вуснамі цара абвясціў маніфест аб прызыве ратнікаў апалчэння другога разраду… Размах здарэнняў* ***гаварыў сам за сябе*** (Ц.Гартны). *Ужо адзін факт, што Саід мае тры аўтамашыны,* ***гаворыць сам за сябе*** (А.Мяснікоў). *У нашай краіне з 13,3 у 1990 годзе да 9,3 у 1999 на тысячу насельніцтва паменшылася нараджальнасць і з 10,7 да 14,2 павялічылася смяротнасць. Лічбы* ***гавораць самі за сябе*** (ЛіМ. 5.01.2001). *Надзвычайная інфармаванасць налётчыкаў і наяўнасць у іх міліцэйскай формы* ***гаварылі самі за сябе*** (В.Праўдзін).

Гад паласаты. *Адз. і мн. Часцей у знач. вык. ці зваротка. Праст. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы.* Вылюдак, нягоднік, агідны, шкодны, каварны чалавек. Пра мужчыну. **Сін.:** гадзіна падкалодная; гадзіна паўзучая; гад падкалодны; гад паўзучы; гад печаны. *[Скаромны:] Рабочы клас вас не зразумее! Асудзіць! Закляймуе! [Каравай:] Ён хацеў накарміць рабочы клас! А?* ***Гад паласаты!*** *З каго скуру дзярэш? Жулік! Махляр! Спекулянт!* (А.Макаёнак). *Чалавек сто прыбегла разам з ім на торжышча. Хто з кіем, хто з голым кулаком. Жалезную зброю ваявода забараніў браць. — Дык гэта пярыннікі, нехрысці! — закрычаў натоўп. — Ах,* ***гады паласатыя!*** (Л.Дайнека).

Гайкі закручваюцца *дзе. У безас. ужыв. Разм. Часцей неадабр.* Строгасці ўзмацняюцца, патрабаванні павышаюцца. *Як адзначаюць сведкі,* ***гайкі*** *палітычнага ўціску ў Туркменістане* ***закручваюцца*** *ўсё тужэй. І пакутуюць ад рэпрэсій не толькі самі “арганізатары” замаху, але і іх сваякі* (А.Сіліч).

Галава закружылася (закруцілася) *у каго. У безас. ужыв. Разм.* **1.** Хто-н. пачаў адчуваць галавакружэнне (ад стомленасці, перажыванняў і пад.). **Сін.:** закруцілася ў галаве *ў каго. — Вам дрэнна? —* ***Галава закружылася*** (К.Крапіва). *Нарэшце* [Міхаська] *стаў адчуваць, як некуды правальваецца,* ***галава закружылася****, і ён страціў прытомнасць* (А.Якімовіч). ***Галава закружылася-закружылася****, і Насця, баючыся, каб не ўпусціць з рук Іру, аперлася на некага плячом — не помніць на каго* (І.Пташнікаў).

2. Хто-н. пачаў траціць здольнасць цвяроза разважаць (ад мноства спраў, перажыванняў і інш.). *І ён* [Лёвачка] *бег. А куды? Да дзеда Сідора, што ў Ярках. Зусім* ***закруцілася галава*** *— хаты Сідоравай знайсці не можа* (М.Лобан). *Цяжка, Рыгор, ой, як цяжка!.. Часамі пачнеш думаць, ажно* ***галава закружыцца****... Вось дзе бядота, дык бядота...* (Ц.Гартны).

3. Хто-н. стаў зазнавацца, пераацэньваць свае магчымасці. *— Вы, Касцянок, малады чалавек... У вас* ***галава закружылася****. — Сапраўды, – падхапіў Шапавалаў. — Што ж гэта вы, таварыш Касцянок! Мы вас падтрымлівалі, выцягвалі... А вы нас падводзіце* (І.Шамякін). *Той-сёй перастаў заўважаць зямлю пад нагамі.* ***Галава закружылася*** *з першых поспехаў* (І.Мележ). *Быў у нас на фронце такі выпадак: на наш бок перайшоў пад уплывам акопнай прапаганды венгерскі батальён. У хлопцаў* ***галовы закружыліся****...* (Л.Прокша).

Галава не на вошы *ў каго. У безас. ужыв. Разм. Адабр.* Хто-н. разумны, кемлівы, знаходлівы. **Сін.**: галава варыць *у каго*; <ёсць> <свая> галава на плячах *у каго*; кацялок варыць *у каго*; мазгі вараць *у*

каго; не галава, а дом саветаў *у каго*; светлая галава *ў каго*. **Ант.**: дах паехаў *у каго*; дурны поп хрысціў *каго*; зрух па фазе *ў каго*; клёпкі не хапае <у галаве> *у каго*; мазгі адсохлі *ў каго* (у 2 знач.); мазгі набакір *у каго*; мазгі не на месцы *ў каго*; мякіна ў галаве *ў каго*; не ўсе дома *ў каго*; салома ў галаве *ў каго, чыёй*; шарыкі за ролі заходзяць *у каго*. *Настаўнік Фама Фаміч хваліў Лявонку: "Талковы ў вас хлопец.* ***Галава не на вошы****. Такому вучыцца трэба!"* (У.Гніламёдаў). — *Мала хто да такога дадумаўся б, не надта гэта проста. — Канешне, у яго* ***галава не на вошы*** (М.Даніловіч). [*Лепешаў*, с. 24: галава не на вошы *ў каго*.]

Галава тлуміцца *чыя, каго чым, кім. У безас. ужыв. Разм.* Хто-н. уводзіцца ў зман, заблытваецца кім- ці чым-н. *У маналозе даецца ясны адказ на ўсе гэтыя "быць альбо не быць", якімі ўжо каторае дзесяцігоддзе* ***тлумяцца галовы*** *неразумных людзей* (В.Гігевіч).

Галаўны боль. *Мн. не ўжыв. У ролі розных чл. ск. Функц. не зам.* Клопат, непакой, моцныя турботы. *Расследаванне, суд, пакаранне — гэта ўжо "****галаўны боль****" праваахоўных органаў* (Звязда. 24.01.1996). *Асноўным* ***галаўным болем*** *мусіць стаць забеспячэнне належнай яўкі выбаршчыкаў* (Свабода. 2.12.1995). *Недастатковае папаўненне кніжных фондаў –* ***галаўны боль*** *усіх бібліятэк і навуковых устаноў* (ЛіМ. 23.08.2002). *Таленавіты пісьменнік-грамадзянін – для ўладаў суцэльны* ***галаўны боль*** (С.Суднік).

Галопам па еўропах. *Акал. Разм. Іран.* Павярхоўна, не сур'ёзна, не ўдаючыся ў дэталі (рабіць што-н.). *Аўтар нават не перагарнуў падручнікі, не кажучы ўжо пра тое, каб прайсціся па іх хоць бы ў сваёй манеры "****галопам па еўропах****"* (Р.Шкраба). *Азнаямленне з горадам вялося, як яны самі жартавалі,* ***галопам па еўропах*** (І.Гурскі). *Аўтары прайшлі, як кажуць,* ***галопам па еўропах****, робячы прыпынкі на падзеях, пазначаных энцыклапедычнымі артыкуламі* (ЛіМ. 7.08.1987). *Чытаючы* [такія сказы з вялікай сэнсавай нагрузкай], *нельга сабе дазволіць прайсціся па іх* ***"галопам па еўропах"*** (А.Нафрановіч).

Гамбургскі рахунак. *Мн. не ўжыв. Часцей вык. Функц. не зам.* Сур'ёзныя, прынцыповыя, бескампрамісныя адносіны, стасункі паміж кім-н. *Сяброўства, знаёмствы, агульныя справы не мелі тады той улады, як сёння.* ***Рахунак*** *быў* ***гамбургскі*** *— мяркуйце самі…* (Г.Кісліцына).

Глыбей капнýць. *Разм. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы.* Больш грунтоўна вывучыць, высветліць што-н., пранікнуць у сутнасць чаго-н. *Вертыкаль зацікаўлена ў новым саюзе. Але, калі* ***глыбей капнуць****, дзе тыя сродкі ў вертыкалі?* (В.Якавенка). *Цяпер многа такіх… як*

*гэты ваш барадач… Знарок у аднапакаёўках жывуць, у лясных хатках, машыны не купляюць, апранаюцца бедненька… А **капні глыбей** — у кожнага тысячы, калі не мільёны! Даляраў, я маю на ўвазе* (А.Федарэнка).

Глыбока капаць. *Разм. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы.* Грунтоўна вывучаць, даследаваць, высвятляць што-н., пранікаць у сутнасць чаго-н. — *Чаго захварэў Палавінка? — А хіба чалавек не можа захварэць? Не **капай**, пракурор, **глыбока**. Андрэю я веру, як самому сабе* (І.Шамякін). *Хто-ніхто тады паспяшыў пусціць чутку: галоўны канструктар так **глыбока капае**, каб перасесці са свайго крэсла ў дырэктарскае* (І.Капыловіч). *Цяпер — другое і асноўнае. Александровіч утаіла, што яна ўрач-тэрапеўт, і месцам працы пазначыла сумніцельную фірму. Не памылюся, калі скажу, што яна разлічвала на нашу інертнасць, што **капаць глыбока** не будзем* (В.Праўдзін).

Глынуць (глытнуць) сліну (слінку). *Разм. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы.* З зайздрасцю глянуць на што-н. спакуслівае, але недаступнае. Часцей пра яду. — *Эх, — цмокнуў дзядзька: — наямося! — Зірнулі хлопцы на Антося і **сліну** ўсе яны **глынулі**, паветра носам зацягнулі* (Я.Колас). *Бывала, глянеш: там на нізкім рынку лакацей пропасць! Не раз **глынеш слінку!*** (В.Дунін-Марцінкевіч).

Глытаць словы. *Разм. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы.* Гаварыць неразборліва, невыразна. *Вечарам ён* [Казімер], ***глытаючы словы** і стараючыся не заплакаць, гаварыў мацеры: — Я не пайду больш да дзядзькі* (К.Чорны). *Камандзір дывізіёна, **глытаючы словы**, далажыў, што бачыць немцаў* (У.Дамашэвіч).

Гнуцца ў дугу *<перад кім>. Разм. Неадабр. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы.* Прыніжацца, угоднічаць. **Сін.**: віляць хвастом (у 1 знач.); гнуцца ў тры пагібелі *перад кім*; гнуць спіну *перад кім*; ламаць шапку *перад кім*; падпусціць лёстачкі *каму*; поўзаць на каленях *перад кім*; рассыпацца драбней маку *перад кім*; рассыпацца <дробным> макам *перад кім*; слацца лістам *перад кім*; хадзіць на пальчыках *перад кім. Памаліцеся д'яблу ці Богу, каб ніколі не **гнуцца ў дугу**, а таму не хадзіце не ў ногу, крочыце толькі, як я, у нагу* (С.Грахоўскі). *І Анікей страшэнна пакутуе, **гнецца ў дугу** ад сораму, што ў яго такія браты* (М.Ракітны).

Гог і магог. *Часцей вык. Функц. не зам. Неадабр.* Люты чалавек, які выклікае страх. *Пяшчотны голас шаптаў над вухам Антося: — Вось яго прывялі… На пытанні аб прозвішчы адказаў. Абазваў нас **гогам і магогам** і яшчэ казалупамі…* (У.Караткевіч). *У Каране **Гог і Магог** таксама ўспамінаюцца як дзве асобы, якія жывуць у “скрайніх*

межах Зямлі", Дайджам (Шайтан) трымае іх у сваім падпарадкаванні (Ю.Станкевіч).

Голас у пустыні. *Гл.* <марны> лямант (голас) у пустыні.

Голы кароль. *Мн. не ўжыв. Вык. Разм. Іран.* Пасрэдны чалавек з прэтэнзіяй на аўтарытэт ці з перабольшаным аўтарытэтам. *Уяўляеце вы сабе сімпатычнага брандахлыста, фантазёра, які проста **голы кароль**?* (У.Караткевіч). *Мне думаецца, палітыка тут ясная: праглынуць Кунцэвіча з яго мільёнамі, на чужым гарбу ў рай уехаць — раз, апынуцца ў ролі **голага караля**, застацца, у рэшце рэшт, ля разбітага карыта — два...* (В.Блакіт). *Нейкі спектакль, гульня ў **голага караля**! Непераможнае літоўскае войска* [на Грунвальдскім полі] — *недарэчны "**голы кароль**". Зарабілі на беларусах, на карку іхнім* (С.Астравец).

Голь перакатная. *Мн. не ўжыв. У ролі розных чл. ск. Разм. Неадабр.* Бедны, збяднелы ці маральна заняпалы чалавек. *[Хрысціна — з пагардай, з нянавісцю:] Латруга ты! **Голь перакатная**! Недарэмна цябе Басяком ахрысцілі* (Н.Гілевіч). *Адна **голь перакатная** сабралася камуну ладзіць* (Р.Барадулін). *Жыве **голь перакатная**, капейчыны за душой няма* (Г.Юрчанка). *Во, у яе, маці, якая радня пашанотная, не тое, што ў бацькі, – **голь перакатная**, нават дзеду якую скварку ніхто не прынясе* (В.Шырко).

Грызці граніт *навукі. Разм. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы.* Старанна авалодваць ведамі (у галіне якой-н. навукі). *Ну што, рашыў Манькін, Спёка ці не Спёка, ды хлопец свой, разам у інстытуце, як гаворыцца **граніт** навукі **грызлі**. Толькі Манькін на хімфаку, а Спёка — на гістфаку* (П.Палітыка). *Нашы дзеці **грызуць** (ці хутка будуць **грызці**) **граніт** навукі па новых падручніках* (М.Эйсмант). *Працавала і маці, толькі я **грыз граніт** навукі, а таму працаваў толькі ўлетку, калі не было заняткаў у сямігодцы* (М.Кавыль). [Параўн. і ў руск. м.: *грызть гранит науки*; ва ўкр. м.: *гризти граніт науки.*]

Губляць (згубіць) сябе. *Функц. не зам. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы.* **1.** Пераставаць валодаць сабой. *Вымалёўвайся на твары сум, як невылечная хвароба, ад якой неабходна ратаваць чалавека, хаця і вядома, што ён безнадзейны. Гэта чалавек, які **згубіў сябе*** (Маладосць. 2003. № 5).

2. Страчваць свае індывідуальныя рысы, асаблівасці характару і пад. *Ісці ў свет — і не **губляць сябе*** (М.Тычына).

Гульня ў адны вароты. *Мн. не ўжыв. У ролі розных чл. ск. Функц. не зам. Неадабр.* Аднабаковая дзейнасць з непрыманнем чужых поглядаў, інтарэсаў і пад. *Размова за круглым сталом усё ж нагадвала напачатку **гульню ў адны вароты.** Кожны даказваў*

перавагі прапарцыянальнай сістэмы выбараў (Нар. газ. 16.11.1994). *Англічане стрымана растлумачылі, што грошай у іх няма, а фірма – неплацежаздольная. Гэта акалічнасць не вельмі ўразіла нашых землякоў, бо яшчэ раней з імі такім жа чынам абышліся іншыя замежныя фірмы, недаплаціўшы 169 тысяч даляраў.* ***Гульня ў адны вароты*** *працягвалася* (Вожык. 1993. № 11). *Сітуацыя цудоўна ілюструецца гісторыяй “**гульні ў адны вароты**”, калі прымальна для рэдактара графаман-“аднадумец” атрымоўвае месца ў выданні, а ягоны апанент – толькі кляп у рот* (У.Агіевіч).

Гуляць у адны вароты. *Функц. не зам. Неадабр. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы ці сукупнасці асоб.* Дзейнічаць аднабакова з непрыманнем чужых поглядаў, інтарэсаў і пад. *Вось гэта жаданне паспрачацца, відаць, і не даспадобы прафесару, якому, пэўна ж, хочацца* ***гуляць у адны вароты****, як у часы свайго партыйнага лектарства* (Нар. газ. 20.01.1995). *Рэдакцыя таксама прызвычаілася* ***гуляць у адны вароты****, заціскае рот апанентам...* (У.Агіевіч). *Калі расійцы спрабавалі даць грамадству больш-менш аб’ектыўную інфармацыю, то беларускія каналы* ***гулялі ў адны вароты*** (А.Сіліч).

Д

Да аднаго месца *каму. Праст. Неадабр. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы, канкр. ці абстр. прадмета.* Абсалютна нічога не значыць, не патрэбна. **Сін.**: да лямпачкі *каму*; да фені *каму*; ні ішоў <і> ні ехаў *каму*; трын-трава *для каго, каму. — Я добра яму заплаціў. Бач, ты — іх саўдзельнік... — Я — стары чалавек, інвалід. Мне гэта саўдзельства —* ***да аднаго месца*** (А.Масарэнка). *Пакуль усякія там рэформы дойдуць да тых жа Мазалёў ці іншых глухіх вёсак, то ім яны —* ***да аднаго месца****, таму што ўсё тое будзе пасля іх. Жыццё, лічы, пражыта* (В.Гроднікаў).

Да белых мядзведзяў. *Акал. Разм. Іран.* У канцэнтрацыйныя лагеры на поўначы ці ўсходзе Расіі (завезці, загнаць і пад.). *Як кожны прадажны чалавек, ён падвёў яшчэ й саветы, і за тое, забыўшыся пра іх ранейшыя “заслугі”, а можа, і дзеля іх, схапілі чэкісты і гэтую пару і, як усіх, паперлі* ***да белых мядзведзяў*** (Л.Геніюш). Было іх 20 асоб, здаецца, хацелі беларускай мовы ў школах. Загналі іх, нават шаснаццацілетніх, ***“да белых мядзведзяў”*** (Маладосць. 1990. № 5). *Каб не паехаць* ***да белых мядзведзяў****, выбірае палескі хлопец родныя лясныя абшары. Сорак два гады блукаў ён па балотах, начаваў у капе сена ў глухім непрыветным лесе* (ЛіМ. 17.03.2000). *Даведаюцца саветы, што памагаў партызанам* [несавецкім] *– зараз прыедзе чорны воран і вывезе* ***да белых мядзведзяў*** (Ю.Пацюпа).

Даваць (даць) махні-драла. *Праст. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы.* Кідацца наўцёкі, імкліва ўцякаць **Сін.**: аддаваць канцы (у 2 знач.); вастрыць лыжы *куды, адкуль* (у 2 знач.); выносіць ногі <*адкуль, ад каго*>; даваць дзёру; даваць драла; даваць драпака; даваць лататы; даваць маху (у 2 знач.); даваць стракача *ад каго, адкуль, куды*; даваць у ногі; даваць ходу *адкуль, куды*; даваць цягу; змотваць вудачкі; зрабіць ногі (у 1 знач.); падмазваць пяткі; паказваць пяткі; паказваць спіну (у 2 знач.); рваць кіпці. *Задам, не спускаючы воч з натоўпу, ён прапіхнуўся да брычкі, дзе ўжо сядзеў ураднік са старшынёю, ды* ***даў махні-драла*** (Я.Лёсік). *А я, брат, толькі там затузаўся дарма, і як раней хацелася да іх, так потым рад быў* ***даць*** *ад іх* ***махні-драла*** (Я.Брыль). *Развесялілі даўгавухія касыя, што на шашы, як на эстрадзе, танцавалі, з-пад самых фараў* ***махні-драла даўшы*** (А.Лойка).

Даваць (даць) нос (-а) *каму. Разм. Іран. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы.* Адмаўляць таму, хто сватаецца. **Сін.:** даваць гарбуз *каму. Бацька даў нос яму, жаніху такому* (Р.Барадулін). [*Лепешаў*, с. 56: носа даваць (даць) *каму.*]

Даваць (даць) у ногі. *Праст. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы.* Кідацца наўцёкі, імкліва ўцякаць. **Сін.**: аддаваць канцы (у 2 знач.); вастрыць лыжы *куды, адкуль* (у 2 знач.); выносіць ногі <*адкуль, ад каго*>; даваць дзёру; даваць драла; даваць драпака; даваць лататы; даваць махні-драла; даваць маху (у 2 знач.); даваць стракача *ад каго, адкуль, куды*; даваць ходу *адкуль, куды*; даваць цягу; змотваць вудачкі; зрабіць ногі (у 1 знач.); падмазваць пяткі; паказваць пяткі; паказваць спіну (у 2 знач.); рваць кіпці. *Васіль тут жа* ***даў у ногі.*** *Я бачыў, як замільгалі яго ружовыя пяткі* (В.Адамчык). *Змітрок сядзеў тут чуткім насцярожаным зайцам, гатовы зноў* ***даць у ногі***... (Полымя. 1984. № 5). [*Даніловіч*, с. 57: даць у ногі.]

Да вушэй. *Разм.* **1.** *Акал.* Шырока, радасна, шчыра (усміхацца). *Усе ўжо ціха сядзелі за партамі, пасля мяне яшчэ забег Міша Грачухін: усміхнуўся ўсім* ***да вушэй*** *і падаўся ў другі рад недзе на апошнія парты* (І.Пташнікаў).

2. *Азн.* Шырокая, радасная, шчырая (усмешка). — *Добра, дзякую, — глядзіць* [дзяўчына], *а сама адно не спявае, ажно свеціцца радасцю. Жыццё: у адной слёзы на вачах, другая з усмешкай* ***да вушэй*** (Ф.Сіўко).

Да гонару *каго, чыйго. Акал. Функц. не зам. Адабр.* Аддаючы належнае годнасці, заслугам каго-, чаго-н. *Тут, у лесе, Вячаслаў Адамчык распачынаў шматпрацяжныя раманы свае.* ***Да гонару*** *ягонага варта сказаць, што, ідучы навыперадкі па колькасці, не*

збійся на прозу двух велікаборцаў (Р.Барадулін). *На жаль, і на VIII з'ездзе пісьменнікаў знайшліся такія, хто, на словах змагаючыся за перабудову, думаў перш за ўсё пра сябе… Але,* ***да гонару*** *нашай пісьменніцкай арганізацыі, такіх было няшмат* (Б.Сачанка). ***Да гонару*** *вучоных, яны працягвалі непакоіць грамадскую думку* (В.Лапцік).

Да другога прышэсця. *Акал. Разм.* Неакрэслена доўга. *Не так ужо багата асталося часу, паложаць у магілку, ляжы сабе,* ***да другога прышэсця****…* (А.Пальчэўскі). *А то пусці адзін раз цуд у хату —* ***да другога прышэсця*** *не выправадзіш яго, ні праз дзверы, ні праз акно. Няма дурных!* (А.Кудласевіч). *Кастусь сярдзіта пазіраў на Магду. — Мне што, бегаць за вамі* ***да другога прышэсця****?* (Л.Рублеўская).

Чырванець (пачырванець) **да карэння валасоў.** *Акал. Функц. не зам.* Вельмі моцна. *Віктар падумаў, што зараз пачырванее, і тут жа пачырванеў* ***да карэння валасоў*** (У.Карпаў). *Іван.. сарамлівы, ад простых ласкавых слоў чырванеў* ***да карэння валасоў*** (Дзеяслоў. 2002. № 1).

Вернемся **да нашых бараноў**. *Дап. Разм.* (Вернемся) да асноўнай тэмы, да прадмета гаворкі. *Шмат хто з нас, відаць, у дзяцінстве не раз трымаў на языку гэтае найменне-далікатэс, чароўнае і недарэчнае ў нашых лінгвістычных рэаліях… Але ж вернемся* ***да нашых бараноў*** (А.Хадановіч). *Згадайце нашу далёкую ці нават зусім нядаўнюю гісторыю… Але вернемся, як кажуць,* ***да нашых бараноў*** (Т.Кароткая).

Да пáры *каму. Вык. Разм. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы.* Падыходзіць каму-н. у сябры, каханкі. **Ант.:** не пáра *каму. — Хочаш выйсці за Любаміра? Ён вачэй з цябе не зводзіць, малады, здаровы, баярын яго паважае. — Не. Я не хачу за яго. — Вы адно аднаму* ***да пáры*** (Г.Далідовіч). [*Парайн. ва ўкр. м.:* до пари *кому* – з такім жа значэннем.]

Да першай зоркі. *Акал. Разм. Іран.* Ненадзейна, з малой верагоднасцю на здзяйсненне чаго-н. *Шулька згаджаецца, ківае галавой, абяцае, але — толькі* ***да першай зоркі****, як зараз кажуць* (М.Гіль).

Да фені *каму. Праст. Неадабр. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы, канкр. ці абстр. прадмета.* Абсалютна нічога не значыць, не патрэбна, не цікава. **Сін.**: да аднаго месца *каму*; да лямпачкі *каму*; ні ішоў <і> ні ехаў *каму*; трын-трава *для каго, каму. Гэтая гаворка пра літаратуру ў падобным месцы — як трава ў пустыне… У прынцыпе яна нам абодвум* ***да фені*** (Л.Галубовіч). *— Але я магу не з'явіцца на*

цырымонію ўганаравання. Будзе скандал. — А мне ***да фені****. Ды ніякага скандалу і не будзе…* (У.Арлоў).

Дах паехаў (страха паехала; едзе) *у каго. У безас. ужыв. Разм.* **1.** Хто-н. прыдуркаваты, ненармальны, псіхічнахворы. **Сін.**: дурны поп хрысціў *каго*; зрух па фазе *ў каго*; клёпкі не хапае <у галаве> *у каго*; мазгі адсохлі *ў каго* (у 2 знач.); мазгі набакір *у каго*; мазгі не на месцы *ў каго*; мякіна ў галаве *ў каго*; не ўсе дома *ў каго*; салома ў галаве *ў каго, чыёй*; шарыкі за ролікі заходзяць *у каго.* **Ант.**: галава варыць *у каго*; <ёсць> <свая> галава на плячах *у каго*; галава не на вошы *ў каго*; кацялок варыць *у каго*; мазгі вараць *у каго*; не галава, а дом саветаў *у каго*; светлая галава *ў каго. У яго "****паехаў дах****", як цяпер гавораць пра псіхічнахворых* (У.Рубанаў). *Глядзі, Зміцер, каб часам не* ***паехаў дах*** (У.Міхно). *Вам смешна? Што магло здарыцца, пытаеце вы? У вас што, сястра ў войску служыць ці* ***страха паехала?*** *Пытаюцца яшчэ, іш ты? Нічога не магло б здарыцца? Вы што?!* (А.Кудласевіч).

2. *Іран.* Хто-н. робіць ці гаворыць глупства, не разумеючы безразважнасці сваіх учынкаў. *Як пачынае* ***ехаць дах****, а з дахам заадно й падлога, няцяжка стаць, згубіўшы страх, кумірам у сябе самога* (Р.Барадулін). *О, ведалі б вы, як пакутуе ваш калега!..* ***Дах*** *у яго ўжо* ***едзе*** (А.Асташонак). *Апошнім часам з'явіўся слэнгавы выраз, калькаваны з расійскай мовы: у яго* ***страха паехала****. Хоць па-беларуску — ён з глузду з'ехаў — болей натуральна* (Р.Барадулін). [*Даніловіч*, с. 176: страха паехала.]

Даць махні-драла. *Гл.* даваць (даць) махні-драла.

Даць нос *каму. Гл.* даваць (даць) нос *каму.*

Даць у ногі. *Гл.* даваць (даць) у ногі.

Два канцы адной палкі. *Вык. Разм. Неадабр. Ужыв. пры дзейн. са знач. абстр. прадмета.* Вельмі блізкія ці аднолькавыя ў якіх-н. адносінах з'явы, (рэжымы, вучэнні і пад.). *Што ж тычыцца ідэалогіі, дык камунізм і фашызм маюць, так бы мовіць, асявую сіметрыю або, як кажуць у народзе, ёсць* ***два канцы адной палкі*** (В.Быкаў). *Ён кажа: рускія павінны зразумець, што нацызм і камунізм ёсць* ***два канцы адной палкі*** (Полымя. 1996. № 4). *Яе бацьку, віднага чэкіста, знішчылі свае ж перад вайной, а маці павесілі гітлераўцы. Зноў:* ***два канцы адной палкі*** (Маладосць. 1999. № 5).

Дзеля понту. *Гл.* для (дзеля) понту.

Дзённа і ночна. *Акал. Кніжн. Ужыв. пры дзеясл.-вык. незак. тр.* Увесь час, пастаянна. **Сін.**: і дзень і ноч. *Каб узняць нашу мастацкую літаратуру на сусветны ўзровень, трэба не пакладаючы рук працаваць* ***дзённа і ночна****, як гэта рабілі рэпрэзентатары лепшых*

сусветных літаратур (У.Глыбінны). *Збіраліся часцей у Барыса Сысы, які прыдбаў недзе за свае іконы прыёмнік і “**дзённа і ночна**” слухаў Маскву* (Г.Марчук). *Улады рабілі (і робяць) выгляд, што раяцца з простымі людзьмі, што прыслухоўваюцца да іх разваг і меркаванняў, што **дзённа і ночна** дбаюць адно аб іх здароўі, шчасці і дабрабыце* (ЛіМ. 23.10.1998). *З яе* [святой абіцелі] *пойдзе ва ўсе куткі дзяржавы святло хрысціянскай веры, бо будуць там **дзённа і ночна** працаваць святары і летапісцы* (Л.Дайнека).

Для (дзеля) понту. *Акал. Праст.* З мэтай стварыць пэўнае ўражанне (форсу, важнасці, паказухі і пад). **Сін.**: дзеля гадзіся; для адводу вачэй; для блізіру; для віду; для вока; для прыклёпу; для прыліку; з понтам. *Пісьменнік бярэ бутэльку, збіраецца наліць у высокую крышталёвую чарку, а тады пераносіць бутэльку да шклянкі, налівае. Сталін сочыць за гэтым, усміхаецца. — Бачу, казакі — дужы народ? — Гэта я **дзеля** звычайнага **понту**. — Стала быць, **дзеля понту**? — Так, дзеля смеласці. — Што ж, **для понту** дык **для понту**. А чаго баяцца?* (І.Чыгрынаў). *– І што сказалі? – Пахвалілі нават цябе. Перадавіком стаў. Гэта добра – меней падазрэння. – Якога падазрэння?.. – Пра падазрэнне я **для понту** – праверыць. Цябе. Бачу, завязаў. Ці не прызнаеш нас больш?* (А.Бароўскі).

Дурыць (тлуміць) сабе галаву. *Разм. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы ці сукупнасці асоб.* Думаць, разважаць пра каго- ці што-н., турбуючыся і непакоячыся. *Цяпер даводзіцца **дурыць сабе галаву**, каго і чым узнагародзіць* (С.Астравец). *Многія калгасы жадаюць ператварыцца ў саўгасы — цалкам легчы на дзяржаву і не **дурыць сабе галаву*** (С.Шаўцоў). *Таму ў яго развагі ішла думка, што заехаць у школу, можа быць, варта хоць дзеля таго, каб не **тлуміць сабе** лішне **галаву**, вызваліцца такім чынам ад непатрэбшчыны* (І.Мележ). *Каруся першы раз не **тлуміла сабе галавы** галасамі галоднай гаспадаркі. Заціхла ля Рыгоравай галавы* (С.Яновіч).

Душа (сэрца) заныла *чыя (чыё), каго, у каго. У безас. ужыв. Разм.* Хто-н. пачаў моцна хвалявацца, адчуваць трывогу, перажываць з-за чаго-н. ***Сэрца заныла** ад убоства роднага месца і ад чакання сустрэчы з роднымі* (М.Гарэцкі). *Краўцова **душа заныла**, і сам ён ледзьве адцягнуў голас: — Што гэта зрабілася, няшчасце на чалавечую галаву!* (К.Чорны). *Па сцежцы, назад ад затора, галопам імчаўся Кавалеўскі, Дубовік зразумеў: па людзей. Значыць, там бяда, з**аныла сэрца** і ў мяне* (А.Карпюк). *Дзяніс успомніў тую трывожную ноч, і, як тады, раптам у трывозе **заныла сэрца*** (А.Дзятлаў).

Дыхаць у патыліцу *каму. Разм. Неадабр. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы.* Быць, знаходзіцца ззаду, з тыльнага боку каго-н. *[Таня:]*

Ты мне перашкаджаеш. [Віталь:] Я ж ціха сяджу. [Таня:] Не люблю, калі мне ***дыхаюць у патыліцу*** (Г.Каржанеўская). *Перад ім* [асуджаным] *ішоў наглядчык,* ***у патыліцу дыхаў*** *прапаршчык. "Узялі ў абцугі..."* (М.Воранаў). *Мікуліч спяшаўся, разумеючы, што аднарукі ахоўнік, што* ***дыхаў*** *яму* ***ў патыліцу****, з задавальненнем выставіць за дзверы* (В.Праўдзін).

Е

Ездзіць па левым баку. *Функц. не зам. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы.* Парушаць нормы літаратурнай мовы. *Аматараў* ***ездзіць па левым баку*** *стала менш, і ў друку за блытаніну яны не выступаюць: калі блытаюць, дык паціху, без дэкларацый* (К.Крапіва). *Для некаторых людзей моўная норма — не закон. Яны "****ездзяць па левым баку****"* (ЛіМ. 26.05.2000).

Ё

Ёсць бог на свеце. *Выкл. Разм.* Выказванне задавальнення, радасці з нагоды здзяйснення чаго-н. ***Ёсць бог на свеце****, знайшліся добрыя людзі, куток у хаце выдзелілі* (А.Жук). ***Ёсць бог на свеце****, нарэшце і мне пашэнціла* (В.Праўдзін). *Фруза ўзрадавалася: вось ён доўгачаканы выпадак адпомсціць — ні пісьма яму, ні здымка. "Начакалася я — начакаешся і ты.* ***Ёсць бог на свеце****, ёсць..."* (М.Воранаў). *Ёсць,* ***ёсць бог на свеце****! З ног збіліся, шукаючы цябе* (М.Дубоўскі).

Ж

Жалезная заслона. *Мн. не ўжыв. У ролі розн. чл. ск. Функц. не зам. Неадабр.* Самаізаляцыя, сур'ёзныя перашкоды ў кантактах (пераважна паміж дзяржавамі). ***Жалезная заслона*** *ў канцы васьмідзесятых гадоў была ўжо добра такі прыўзнята* (Т.Кароткая). *Былі б мы па-ранейшаму закрытай сістэмай, за* ***жалезнай заслонай****...* (С.Алексіевіч). *Ад'язджалі мы з Германіі ў той час, калі і ў заходняй, і ва ўсходняй яе часткы радаваліся аб'яднанню краіны. Берлінская сцяна, "****жалезная заслона****" рухнулі, народ зноў стаў адзінай сям'ёю* (С.Законнікаў).

Жывы нябожчык. *Адз. і мн. У ролі розных чл. ск. Разм.* **1.** Вельмі слабы, блізкі да смерці чалавек. **Сін.**: жывы труп. *Скрыпяць трухляцінай асіны, над курганамі звяр'ё вые... Гасцінцам, церневай пуцінай, у ёрмах, скованы, скацінай ідуць* ***нябожчыкі жывыя*** (Я.Купала).

2. Неіснуючая асоба, якая толькі фіктыўна лічыцца дзе-н. **Сін.**: мёртвыя душы. *Здаралася наадварот: па зоне блукалі "****жывыя***

***нябожчыкі*"*. Не надта пісьменныя брыгадзіры часам памыляліся: памрэ Гогіберыдзе, а ў рапарцічцы спішуць Насарыдзе…* (С.Грахоўскі).

Жыў курылка. *Выкл. Разм. Жарт.* Воклiч задавальнення, захаплення, здзіўлення і пад. пры ўпамінанні пра таго, хто, нягледзячы на што-н., існуе, жыве, дзейнічае. *Нарэшце* [Ніна Іванаўна] *пачула, як заскрыпела крэсла, як цяжка ўздыхнуў абражаны муж.* ***"Жыў курылка"*** (І.Шамякін). *Як я ні старайся, але не здолей, каб не ўсміхнуцца: у 2050 годзе Іван Іванавіч ды яшчэ Рэхва?! Не пажоўк, Іване, не ўчарнеў,* ***жыў курылка****!* (М.Лобан). *Пасля бальніцы яго накіравалі ў санаторый папр авіць здароўе. Там прабыў усю вясну. А ў пачатку лета вярнуўся на завод. Ційчанка ад радасці крыкнуў:* ***"Жыў курылка!"*** (М.Гроднеў).

З

Забіць крыніцай. *Функц. не зам. Ужыв пры дзейн. са знач. абстр. прадмета.* Пачаць бурна праходзіць, развівацца, праяўляцца. ***Забіла крыніцай*** *культурнае жыццё — пачалі ствар ацца ўстановы, тэатры, газеты, часопісы, творчыя арганізацыі* (Р.Шкраба).

Забіць трывогу. *Функц. не зам. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы.* Пачаць настойліва звяртаць усеагульную ўвагу на што-н. небяспечнае, заклікаючы на барацьбу з ім. **Сін.:** ударыць у набат. *Сяляне* ***забілі трывогу****, што патанела збожжа, асабліва жыта. Патанелі свінні, каровы, коні, нават масла, яйкі…* (П.Пестрак). *А можна ж было намнога раней* ***забіць трывогу*** *, калектыўна ўзяцца за перавыхаванне бацькоў-адступнікаў!* (Звязда. 8.01.1986). *Усё ішло добра, а пазней, перад новым навучальным годам, на школьнай форме* ***забілі трывогу****: пачалі прападаць трусы* (В.Ткачоў).

Забіць у званы не паглядзеўшы ў святцы. *Разм. Неадабр. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы.* Распачаць што-н. недарэчы, не разабраўшыся ў чым-н. ["Нашай ніве"] *у віну выстаўлялася тое, што яна быццам бы бачыла свой народ адзіным, бяскласавым мужыцкім народам і гэтым самым затушоўвала класавыя супярэчнасці, што было ў інтарэсах эксплуататарскіх класаў, выразніцай якіх нібыта з'яўлялася газета. Аднак гэтыя "знаўцы", што называецца, "****забілі ў званы не паглядзеўшы ў святцы****"* (Полымя. 1990. № 2).

За бугор. *Акал. Праст.* У дзяржавы, якія знаходзяцца за межамі былога Савецкага Саюза. **Сін.:** за граніцу; за мяжу. [Дзядзька, цётка] *доўг савецкаму народу спраўна сплочвалі, абы не было вайны, буржуі не залапалі "калхоз" і апошняе кашулі з Ладзюка або Альжуні* ***за бугор*** *ніхто не звёз* (С.Панізнік). *Туды,* ***за бугор****, везлі посуд, інструмент, каляровы метал, гарэлку, ікру, футра, назад –*

скураныя курткі, джынсы, майкі з амерыканскай сімволікай ды іншае фірмавае шмоцце (У.Глушакоў).

За бугром. *Акал. Праст.* У дзяржавах, якія знаходзяцца за межамі былога Савецкага Саюза. **Сін.**: за граніцай; за мяжой. *Жыццё там, "**за бугром**", уяўлялася не тое што казачным, але наогул нейкім нерэальным* (В.Гігевіч). *У нас, канечне ж, дрэнна (тут і была тая "крамола"), але і ў іх там, **за бугром**, звычайнаму чалавеку і таму ж прафесару жывецца не лепш. Што гэта было? Няведанне ці дробязнае хітраванне?* (Дз.Бугаёў).

Завесці <сваю> катрынку. *Разм. Неадабр. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы.* Пачаць дакучліва гаварыць пра адно і тое ж. **Сін.:** завесці <сваю> шарманку. — *Ну! Ну! **Завяла** ўжо **катрынку**! — **глуха загукаў Арцём са студні*** (Я.Колас). *Я ляжаў у гамаку, нядужылася. А гэты як сеў пры боку, так і прымёрз. І **завёў**, як вы кажаце, **катрынку*** (М.Лужанін). [Валошка] *замоўк — на душы зрабілася брыдка ад пустых спрэчак з маткаю. Але тая ўжо **завяла катрынку** — круціла: — Ты, Міша, не бачыш, што мяне валакушы не валакуць? Вачэй у цябе нямашака?* (В.Карамазаў). — *Ай, Мікалай! Навошта ж ты выдумляеш абы-што? — адразу, як усё роўна і чакаў таго, каб уступіць у гаворку, пісклявым жаночым голасам **завёў сваю катрынку** Мірон. — Пайшоў вон* (В.Макарэвіч). *І раптам слова ўзяў таварыш Свістуноў, нарзану выпіў, пачакаў хвілінку ну і **завёў катрынку**!.. Гадзіны так на тры, пакуль не змок…* (Э.Валасевіч).

Завесці <сваю> шарманку. *Разм. Неадабр. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы.* Пачаць дакучліва гаварыць пра адно і тое ж. **Сін.:** завесці <сваю> катрынку. *[Пранцісь – Быкоўскаму:] Собственно, пане дабрудзею, **завядзі** яшчэ **сваю шарманку**: яна ў цябе, прост, як грамафон, вось-цо-да, трубіць* (Я.Купала). *Гэта Вінцук зноў **завёў сваю шарманку**: не можа сам-насам са сваімі думкамі і колькі хвілін уседзець – то да аднаго, то да другога прычэпіцца* (Г.Бондар). *– Што, пустабрэхі, зноў **сваю шарманку завялі**, – казаў Сцяпан* (Б.Пятровіч).

Завіляць хвастом. *Праст. Неадабр. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы.* Пачаць хітраваць, крывадушнічаць, ашукваць. *Значыць, ты да гэтага маўчаў, на партыйным сходзе падтрымліваў нашу прапанову, а прыйшло да справы, дык **завіляў хвастом**?* (А.Кулакоўскі). *Максім пакорліва выйшаў на двор, а цешча ўсё бубнела: — Не, не, мая дачушка, толку не будзе. **Завіляў хвастом**, няхай ідзе. Ты не з апошніх. Яшчэ не такога знойдзеш* (М.Гроднеў).

Заганяць (загнаць) сябе ў кут. *Разм. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы ці сукупнасці асоб.* Аказвацца ў цяжкім ці бязвыхадным

становішчы. *Стары ж чалавек, увогуле заслужаны, амбіцыяй і маной* ***загнаў сябе ў кут*** (І.Новікаў). *Кіраўнікі* ***загналі сябе ў кут*** (А.Сіліч). *— А ў Кунцэвіча колькі* [грошай на рахунку]? *— Я іх грошай не лічыў! — агрызнуўся ён, думаючы, як выблытацца з гэтай непрыемнай тэмы, не даць* ***загнаць сябе ў кут*** (В.Блакіт).

Загнанасць у тупік. *Мн. не ўжыв. У ролі розных чл. ск. Функц. не зам.* Крайняя разгубленасць. *А маглі б ужо і сёння жыць іначай… Не было б адчування няпэўнасці, безвыходнасці,* ***загнанасці ў тупік*** (Н.Гілевіч).

За дзесятую гару *ехаць, трапіць, закінуць* і пад. *Акал. Разм.* Вельмі далёка. **Сін.**: дзе макар козы пасе (у 1 знач.); за блізкі свет; за свет; за свет вочы; куды крумкач касцей не заносіў; куды макар цялят не ганяў (у 1 знач.); к чорту на рогі; на край свету (у 1 знач.). *Гэтыя гаротныя сярмяжнікі прыпаміналі яму бацькоў і панурую вёску, закінутую, як камок гразі,* ***за дзесятую гару*** (У.Галубок). *Што там* [Янінаму бацьку] *каштавала як след папрасіць падпалкоўніка закінуць жанішка-самазванца куды-небудзь* ***за дзесятую гару****, каб яго адтуль і бура не прынесла* (А.Ветах).

Задраць нос. *Праст. Неадабр. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы.* Пачаць вельмі важнічаць, зазнавацца, фанабэрыцца. **Сін.:** задраць хвост; закапыліць нос; захварэць на пана; падняць хвост; распусціць <павіны> хвост. *[Даніла (праводзіць вачыма Маргуна, які праходзіць па вуліцы):]* ***Задраў нос*** *і дзень добры не скажа* (К.Крапіва). *Перад святамі ў школу карэспандэнт прыехаў нарыс напісаць пра настаўніка Гаварушку. Другі б уга як* ***нос задраў****, а Васіль Кузьміч і віду не падаў, што нешта здарылася* (М.Лобан). *— Дай табе генерала, дык ты* ***нос задзярэш****. — Не задзяру. Верна служыць буду. Не задзяру* (Л.Прокша). *Участковы абмінуў старшыню калгаса Каляду, бо той у апошні час адбіўся ад рук:* ***задраў нос****, нуль увагі на прадстаўніка ўлады* (В.Ткачоў).

Задурванне галавы *каму. Мн. не ўжыв. У ролі розных чл. ск. Разм. Неадабр.* Заблытванне каго-н. глупствам, непатрэбнасцю. *Цярпець не магу анкет, апытванняў і тэстаў. Па-мойму, гэта толькі* ***задурванне галавы*** *добраму чалавеку* (У.Караткевіч).

Зазваніць ва ўсе званы. *Разм. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы.* Пачаць усім і ўсюды голасна расказваць, гаварыць (пра якія-н. весткі, чуткі і пад.). *І вось ужо неяк у канцы лета сельскія старасты* ***ва ўсе званы зазванілі****, каб людзі збіраліся ў чарговую нядзелю ў мястэчка, што там адбудзецца вялікі валасны сход* (А.Якімовіч).

Пачынаць (пачаць) **з азоў**. *Акал. Разм.* З самага пачатку, з простага, элементарнага. **Сін.:** ад печкі (печы); ад яйца. *Як вядома,*

пачалі мы тут ***з азоў****. Адна электраўстаноўка і тры пілы – вось і ўсё, што мелі спачатку* (М.Ваданосаў). *Зялёная агароджа акрэслівала межы будучай станцыі метрапалітэна, пачынаць якую яму, Кільячэнку, давядзецца* ***з азоў****, з першага калочка* (ЛіМ. 13.06.1980).

Зайграць у адну дудку *з кім. Разм. Неадабр. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы.* Пачаць дзейнічаць заадно. *Але, як я заўважаю, то ты, Лявон, з цесцем* ***у адну дудку зайграў*** (І.Грамовіч).

Зайграць у дудку *чыю, каго. Разм. Неадабр. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы.* Пачаць дзейнічаць у чыіх-н. інтарэсах. — *Дарэмна крычыш на чалавека… Думай, што кажаш, начальнік. — І вы* ***ў*** *тую ж* ***дудку зайгралі****?* (Л.Калодзежны).

Зайца кінуць *дзе, каму. Разм. Ужыв пры дзейн. са знач. асобы.* Перагарадзіць дарогу маладым на вяселлі з надзеяй атрымаць выкуп, звычайна гарэлкай. *Увечары стол адышоў, падаравалі нявесту, пагулялі — і павязлі Вусцінку. Камароўскія хлопцы* ***зайца*** *каля Міхасёвых* ***закінулі****. Дзве пляшкі далі ім пярэкупу* (М.Гарэцкі). *[Лепешаў,* с. 82: зайца драць *з каго, у каго.]*

Зайцы поле гнояць *у каго, каму. У безас. ужыв. Разм. Іран.* Хто-н. кепска, нядбайна вядзе сельскагаспадарчыя справы. *А ці не таму нам так не хапае грошай з зарплаты, што кормім мы тыя калгасы і саўгасы, у якіх* ***зайцы поле гнояць*** (В.Гроднікаў). *У нас па-ранейшаму, вобразна кажучы,* ***зайцы поле гнояць*** *ды коні такія дагледжаныя, што на выгане вароны на спіны садзяцца* (Нар. воля. 9.09.1998). [*Прыказкі,* кн. 1, с. 123: зайцы яму поле гнояць.]

Заставацца (застацца) **за кадрам.** *Кампанент вык. Функц. не зам.* (Заставацца) неадлюстраваным, непаказаным. *На старонках дэтэктыва выкопванне нябожчыка засталося* ***за кадрам****, аб ім толькі паведамляецца другой "экспедыцыі" эксгуматараў* (ЛіМ. 13.03.1998). *Калі ад настаўніка патрабуецца выкласці ў пэўным духу той ці іншы праграмны твор, то мастацкасць самога твора застаецца* ***"за кадрам"*** (Настаўн. газ. 18.07.1998). *Лейтэнант Хмара суха і лаканічна дакладваў Мікулічу пра падзеі мінулага дня. Праўда, засталося* ***за кадрам*** *тое, як ён ледзь не трапіў у ложак да Казаковай…* (В.Праўдзін).

Закапыліць нос. *Праст. Неадабр. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы.* Пачаў вельмі важнічаць, зазнавацца, фанабэрыцца. **Сін.:** задраць нос; задраць хвост; захварэць на пана; падняць хвост; распусціць <павіны> хвост. *Самой ісці да Антона ёй не дазваляла дзявочая гордасць. Мала чаго могуць нагаварыць людзі! Ды і Антон можа* ***закапыліць нос****. Ага, сама набіваецца ў жонкі!* (М.Паслядовіч). *Зазнайся Базыль-Цапільна.* ***Нос закапыліў****. Сваіх не пазнае*

(І.Грамовіч). *Ну, няхай Віктар маўчыць, дык ён тут не першы раз, прывык, а яна* ***нос свой закапыліла*** *і, здаецца, акрамя сябе, нічога не бачыць* (Л.Гаўрылкін).

Закіданне шапкамі *каго. Мы не ўжыв. У ролі розных чл. ск. Разм. Іран.* Лёгкая і хуткая перамога каго-н. *На нагрэтых панелях расфуфыранага Неўскага паняслісся выгукі наконт* ***закідання шапкамі*** *“праціўнае немчуры”* (Ц.Гартны).

Закідваць (закінуць) за каўнер. *Разм. Неадабр. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы.* Выпіваць, напівацца п'яным. **Сін.**: бачыць шклянога бога; браць у губу; глядзець у бутэльку; закідаць за гальштук; закладваць за каўнер; залiваць вочы <*чым*> (у 1 знач.); залiваць за каўнер; залiваць чарвяка; мокнуць у гарэлцы; наліць горла; наступіць на корак; не прасыхаць; панюхаць корак; прамачыць горла. **Ант.**: не браць у рот *што, чаго* (у 2 знач.). *— Толькі таго і даб'ешся, выпіўшы, — соладка пазяхае і весела адказвае шафёр. — Шафёрам цяпер забаранілі… А некалі* ***закінеш*** *дзвесце грам* ***за каўнер*** *перад снеданнем!* (В.Мысліўец). *Вялікія людзі не дурні былі* ***за каўнер закінуць****. Вазьмі любое кіно — п'юць…* (В.Шырко). *Я добра ведаў Рытчыну маці. Яна крыху дурнаватая і любіць* ***закінуць за каўнер****, як і бацька* (А.Крэйдзіч).

Закідваць (закінуць) наперад. *Разм. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы.* Рабіць які-н. прадбачлівы, апераджальны ход з надзеяй мець потым ад гэтага пэўную карысць для сябе. *Андрэй — наш. Свой. Яго грошы нам з табой яшчэ спатрэбяцца. Як казала мая маці:* ***закідвай наперад****… Мяккі кут купіў? Не. І не купіш. Без Андрэя* (І.Шамякін). *Як не дапамагчы суседу.* ***Закінеш наперад****, як знойдзеш* (І.Гурскі). *Напішы яму пісьмо* [з кампраматам]. *Няхай ведае нашу ўдзячнасць.* ***Закінь****, як кажуць,* ***наперад*** (Беларуская думка. 2000. № 9).

Закладка фундаменту *чаго. Мн. не ўжыв. У ролі розных чл. ск. Функц. не зам.* Стварэнне таго, што з'яўляецца зыходным, пачатковым, асноўным для чаго-н. *Дапамагаць пісьменніку трэба часам пры самой* ***закладцы фундаменту*** *новага твора* (Я.Колас).

Закруцілася (закружылася) у галаве *ў каго. У безас. ужыв. Разм.* Хто-н. пачаў адчуваць галавакружэнне (ад стомленасці, перажыванняў і пад.). **Сін.:** галава закружылася *ў каго* (у 1 знач.). *Цёмна стала ўваччу, і* ***закруцілася ў галаве*** (І.Пташнікаў). *У яе* ***закружылася ў галаве****, і яна была гатова паваліцца на падлогу* (А.Чарнышэвіч).

Залегчы на дно. *Гл.* легчы (залегчы) на дно.

Заліць крывёю (-й) *што. Функц. не зам. Неадабр. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы ці сукупнасці асоб.* Збіць, знішчыць ці параніць

шмат людзей (у выніку тэрору, ваенных дзеянняў і пад.). *Я раскажу калі-небудзь, як* ***залілі крывёю*** *няшчасны Крычаў...* (У.Караткевіч). *Ад фронту мы адрэзаны. З горадам сувязі няма... Там арышты, пагромы. Турмы* ***заліты крывёй****. Лагеры перапоўнены. Вораг шалее* (Р.Няхай). *Бальшавікі* ***залілі крывёю*** *палову зямных абшараў* (ЛіМ. 17.07.1998). *Ён, гэты надзвычай таленавіты генерал,* ***заліў крывёю*** *ўвесь тутэйшы край* (С.Астравец).

Замазаць рот *каму. Праст. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы.* Прымусіць каго-н. (часта подкупам, абяцаннем і пад). маўчаць, не гаварыць пра што-н. **Сін.**: забіваць дух *каму*; закрываць рот *каму*; затыкаць горла *каму, каго* (у 1 знач.); затыкаць рот *каму*; наступаць на язык *каму*; павесіць замок на рот *каму*; укараціць язык *каму*; язык завязаць *каму*. *Непрыемна, вядома, што ён так лае ўсё дарагое яму, Яноўскаму, але* ***рота*** *яму не* ***замажаш*** (У.Караткевіч). *Што ж... Прыемнага мала. Пойдуць на некаторыя ўступкі палякам і* ***замажуць*** *ім* ***рот*** (Полымя. 1993. № 10).

Замкнёнае (замкнутае) кола. *Мн. не ўжыв. У ролі розных чл. ск. Функц. не зам.* Бязвыхаднае становішча; такі збег абставін, з якога цяжка знайсці выйсце. **Сін.**: зачараванае кола (у 1 знач.). *З зарплатай настаўніка мы апынуліся ў* ***замкнёным коле*** (Настаўн. газ. 6.11.2001). *Пайшоў мой паэт у аўтаінспекцыю да нашага чурылаўскага капітана. "Адрамантуюць — атрымаеш* [для машыны] *нумары!"* ***Замкнутае кола*** (В.Шырко). *Пастаўленая задача ўтварала* ***замкнёнае кола****: каб "злавіць" момант запуску ракеты пры дапамозе касмічнага тэлескопа, — трэба мець адпаведны тэлескоп, а каб яго пабудаваць, — трэба ведаць, што і як ён "зловіць"* (Ю.Хадыка).

Замуж за <пана> пясоцкага *збірацца. Разм. Іран. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы.* Паміраць. **Сін.:** аддаваць богу душу; аддаваць канцы (у 3 знач.); аддаваць духі; адкідваць капыты (у 1 знач.); адкідваць хвост (у 2 знач.); адпраўляцца да абрама на піва; адпраўляцца на той свет; адыходзіць з гэтага свету; адыходзіць у вечнасць; адыходзіць у іншы свет; адыходзіць у лепшы свет; выпростваць ногі; даваць дуба; дух выпусціць (у 1 знач.); дух спускаць; духу не ўказаць; загавець душой; загадаць доўга жыць (у 1 знач.); задзіраць капыты (у 2 знач.); задзіраць ногі; заснуць вечным сном; заснуць навекі; згарнуць рукі; з капылоў далоў (у 2 знач.); лажыцца ў магілу; на паповы сані *збірацца*; пайсці ў магілу; пачыць у бозе; складваць рукі (у 2 знач.); сыходзіць са сцэны (у 4 знач.); трапіць да абрама на піва. [Малады бадзяжнік] *тутэйшай старой удавіцы абяцае: – Далібог, цётка, я вас замуж аддам. – А ідзі ты к чорту матары, п'янчуга, – злуецца старая. – Мне не сёння дык заўтра ўжо* ***замуж за пана***

Пясоцкага *трэба збірацца* (К.Камейша). [Параўн.: *Лепешаў*, с. 37: з Пясоцкім ажаніцца; *Даніловіч*, с. 21: ажаніцца з Пясэцкім.]

Замыканне ва ўласнай (у сваёй) шкарлупіне. *Мн. не ўжыв. У ролі розных чл. ск. Разм.* Адасабленне ад усяго навакольнага і абмежаванне сваім вузкім, маленькім светам. **Сін.:** замыканне <самога> у сабе. *Яшчэ і яшчэ раз з прыемнасцю пераконваешся, што новае папаўненне* [паэтаў] *не папракнеш у так званым* ***“замыканні ва ўласнай шкарлупіне”****, у вузкім і цесным свеце “дробных пачуццяў і ідэй”* (Н.Гілевіч).

Замыканне (замкнёнасць) <самога> у сабе. *Мн. не ўжыв. У ролі розных чл. ск. Функц. не зам.* Адасабленне ад усяго навакольнага і абмежаванне сваім вузкім, маленькім светам. **Сін.:** замыканне ва ўласнай шкарлупіне. *Пасля пісьмы сталі яшчэ скупейшыя. Ён або апаноўваўся нейкімі новымі думкамі, або, можа, пачыналася ў яго* ***замыканне самога ў сабе****?* (К.Чорны). ***Замкнёнасць*** *Міхала* ***ў сабе****, яго адасобленасць ад людзей можна растлумачыць непаважлівым стаўленнем улад да селяніна-працаўніка наогул* (Р.Шкраба).

Запець (заспяваць) Лазара. *Разм. Неадабр. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы.* Пачаць скардзіцца на свой лёс, імкнучыся выклікаць спачуванне, спагаду да сябе. *[Карнейчык:] Пакуль другіх калашмацілі, ён маўчаў ды пасміхаўся, а калі да яго самога прыйшлося, тут ён і* ***запеў Лазара*** (К.Крапіва). *— Але калі якая-небудзь бяздарнасць кіруе разумным чалавекам, нават топча яго, то* ***запяеш Лазара****. — Трэба трымацца* (І.Навуменка). *— Дык я пачаў пра Нупрэя… — Ну,* ***заспявай Лазара*** (Э.Валасевіч).

Запець рэпку. *Разм. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы.* Загаласіць ад роспачы, адчаю. **Сін.:** выплакаць (праплакаць) <усе> вочы. *Пры новым начальніку такой вольніцы сакратарцы не будзе.* ***Запяеш****, даражэнькая,* ***рэпку*** (І.Аношкін).

Запудрыць мазгі *каму. Праст. Неадабр. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы.* Знарок нагаварыць шмат чаго няправільнага, падманваючы каго-н. **Сін.:** задурыць галаву *каму* (у 3 знач.); навешаць лапшы на вушы *каму*; павадзіць за нос *каго*; пагуляць у ката і мышку. *Пачвара прыкінулася анёлам,* ***запудрыла мазгі****, дык яны з-за лёгкіх грошай гатовы калгас кінуць* (Г.Марчук).

Заскакаць (затанцаваць) пад дудку *чыю, каго. Разм. Часцей неадабр. ці іран. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы.* Ва ўсім падпарадкоўваючыся каму-н., пачаць выконваць чыю-н. волю. *І пан, калі нам пашануе,* ***пад*** *нашу* ***дудку затанцуе****: няпраўда — згіне племя злое!* (Я.Колас). *[Янка:] Глядзі, як паны пад маю* ***дудку заскакалі****!* (В.Вольскі).

Заспяваць Лазара. *Гл.* запець (заспяваць) Лазара.

Застукаць ва ўсе дзверы. *Разм. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы.* Пачаць часта, настойліва звяртацца з просьбамі да каго-н. *Сёлета настаўнік у сваіх дамаганнях атрымаў значную дапамогу ад камсамольскай ячэйкі і ад сельсавета новага складу. Націснулі што называецца на ўсе кнопкі, **застукалі ва ўсе дзверы**.* (К.Крапіва).

Засціць вочы *каму. Разм. Ужыв. пры дзейн. са знач. абстр. прадмета.* Пазбаўляць каго-н. здольнасці правільна разбірацца ў чым-н. **Сін.**: засланяць вочы *каму*; сляпіць вочы *каму* (у 2 знач.). — *Можа, княгіня здагадваецца? — Дзе там, гонар **засціць вочы**. Яна ў нас такая высакародная, такая выхаваная…* (С.Кавалёў). *Асабістыя амбіцыі палітыкаў **засцяць вочы** да такой ступені, што яны не разумеюць простых рэчаў* (А.Старыкевіч). *Яны пасадзілі* [Яўнута] *у вязніцу, на смех усяму княству. І міжволі помста **засціла** яму **вочы**, а сілы нібы прыбывалі* (В.Іпатава).

Затанцаваць пад дудку *чыю, каго. Гл.* заскакаць (затанцаваць) пад дудку *чыю, каго.*

Затыканне дзірак *<у чым>. Мн. не ўжыв. У ролі розных чл. ск. Разм.* Ліквідаванне якіх-н. недахопаў, прагалаў у чым-н. *Інфляцыйную нацэнку ў значнай ступені скарыстае дзяржава для **затыкання дзірак*** (У.Кулажанка). *Куды ж дзяваецца розніца, якую возьмуць з нашай кішэні? Ды ўсё туды: на **затыканне дзірак**, якіх шмат у паміраючай эканоміцы, у бюджэце* (М.Дзелянкоўскі).

Затыканне ратоў. *Мн. не ўжыв. У ролі розных чл. ск. Праст. Неадабр.* Забарона свабодна выказваць свае думкі. **Сін.**: зацісканне рота. *Для нас карціна злачынства ўвогуле ясная. Як ясная і мэтанакіраваная палітыка па “**затыканні ратоў**”…* (П.Шарамет).

Захацелася кабыле воцату. *Выкл. Разм. Іран.* Насмешлівае асуджэнне нечаканага жадання. *[Тэкля:] Пусці мяне сюды, я ля Кастуся хачу. [Лявон:] **Захацелася кабыле воцату.** Сюды хадзі, да мяне* (М.Ільінскі). [*Лепешаў*, с. 34: захацелася кабыле воцату.]

Захварэць на пана. *Разм. Неадабр. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы.* Пачаць весці сябе высакамерна, фанабэрыста, выяўляючы нечаканыя звычкі, імкненні да роскашы і пад. **Сін.:** задраць нос; задраць хвост; закапыліць нос; падняць хвост; распусціць <павіны> хвост. *Нешта ты рана **захварэў на пана*** (Р.Барадулін). *Бач, **захварэў на пана**… Няма таго, каб аддаць дабрыдзень, з людзьмі палюдску паздароўкацца…* (І.Аношкін). [У гасцініцы] *ёсць нават і нумары-адзіночкі, люксы, у адным з якіх на два дні пасяліўся Круглік: **захварэў** чалавек **на пана**, закарцела пажыць з выгодамі* (А.Масарэнка).

Зацісканне рота. *Мн. не ўжыв. У ролі розных чл. ск. Разм. Неадабр.* Прымушэнне не гаварыць што-н. нежаданае. **Сін.**: затыканне рота. *Не подласць, не справядлівасць, не **зацісканне рота**, не здрада Алёнкі былі самымі жахлівымі ў гэтай гісторыі* (У.Караткевіч).

Зацягваць (падцягваць) паясы; зацягнуць (падцягнуць) паясы. *Разм. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы ці сукупнасці асоб.* Адчуваць вострую нястачу, жыць у крайняй беднасці. **Сін.:** біцца як рыба аб лёд; свістаць у кулак. *Скарачаецца ў садках і штатная колькасць выхавацеляў, падвышаецца нагрузка, хаця іхні заробак застаўся ў ранейшых межах. **Зацягвае паясы** не толькі сфера адукацыі* (А.Іваноўскі). *І застаецца* [прэзідэнту] *то іх* [вярхоўнікаў] *пакусваць, то вусы, прасіць народ не слухаць енку і... зноў **падцягваць паясы*** (Р.Тармола-Мірскі). *З скаромным праца йдзе спарней, і сала з'еў бы я кусок, ды абагулілі свіней, і вось – **падцягвай паясок*** (К.Крапіва).

За чаркай (-ю). *Акал. Разм.* У часе выпіўкі. *Смелыя ваякі.. пры вольных размовах, асабліва **за чаркай**, дазвалялі сабе нестандартныя выказванні пра даваеннае жыццё, нямецкую тактыку або пра НКВД* (В.Быкаў). *Пасля студэнцкае пары, гады праз тры, сустрэліся **за чаркаю** сябры* (М.Скрыпка). *Новая генерацыя палітыкаў у большасці сваёй людзі незнаёмыя, адразу не зблізішся, нават **за чаркай*** (І.Шамякін).

Час **збіраць камяні**. *Кампанент безас. вык. Функц. не зам.* (Час, пара) сумеснымі намаганнямі прыводзіць у пэўны парадак што-н. раней разбуранае, раскіданае, занядбанае і пад. Часцей пра мастацтва ці міждзяржаўныя адносіны. *Імя выдатнага філолага і народазнаўца* [Я.Ляцкага] *нідзе не згадвалася нават у дзень ягонага стагадовага юбілею. Час **збіраць камяні**!* (І.Цішчанка). *Сёння, калі прыйшоў час **збіраць камяні**, калі былое савецкае грамадства пачынае паступова цверазець ад шматгадовага ўсеагульнага ачмурэння, мы павінны адшукаць у літаратурнай "бурапене" і вярнуць людзям усё здаровае, праўдзівае, сапраўды мастацкае, што не захацела ўціскацца ў вузенькія рамкі сацрэалізму і не паддалося ідэалагічнаму дыктату* (К.Цвірка). *Калі мы сапраўды хочам пабудаваць агульнаеўрапейскі дом, то кожны народ, кожны чалавек павінен пакласці камень у яго падмурак і сцены. Надышоў час не раскідаць, а **збіраць камяні*** (С.Законнікаў). *Як апавядаюць старажылы вёскі, са стратай касцёла і царквы многія мясцовыя жыхары страцілі былыя духоўныя і гістарычныя каштоўнасці. Дык настаў час **збіраць камяні*** (К.Вяржбіцкі).

Збыць з галавы *што. Разм. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы.* Вызваліцца, пазбавіцца ад чаго-н. непрыемнага. **Сін.:** звальваць з плячэй *што*; збываць з рук (у 2 знач.). **Ант.:** узвальваць на свае плечы *што*; узвальваць сабе на плечы *што. Хацеў бы* ***збыць*** *бяду* ***з галавы****, каб згубіць ці знарок кінуць дзе ў якую нетру-балота, дык ратунку няма – услед назад варочаецца* (Л.Калюга). *Ляўчук,* ***збыўшы з галавы*** *той клопат з балотам, цяпер трохі паспакайнеў...* (В.Быкаў). *Пастар, які* ***збыў з галавы*** *нечаканы клопат з нашымі візамі.., змог уздыхнуць з палёгкаю* (С.Законнікаў). *Маці правяла іх* [хлопцаў] *і ўздыхнула: — Яшчэ адзін боль* ***збыла з галавы*** *— бульба пераарана* (К.Камейша).

Звядзенне канцоў з канцамі. *Мн. не ўжыв. У ролі розных чл. ск. Разм.* Пераадольванне якіх-н. перашкод, узгадненне розных бакоў чаго-н. *Уладамі было дадзена бязглуздае тлумачэнне: маўляў, плошча была перайменавана, а на перайменаванне станцыі рашэння няма... Ну, ці не смешна? Калі гэта нават і так, то* ***звядзенне канцоў з канцамі*** *— справа папяровая, яна не патрабуе ніякіх высілкаў і выняткаў* (У.Кулажанка).

Звязваць (звязаць) сабе рукі. 1. *Разм. Неадабр. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы.* Рабіць сваё жыццё несвабодным і бязрадасным (звычайна з-за няўдалай жаніцьбы, замужжа). *Нават майму бацьку злыя языкі ўвялі ў вушы, быццам я ўблытаўся ў любоўную гісторыю са старэйшай жанчынай, закінуў вучобу і неўзабаве змарную жыццё, ці "****звяжу сабе рукі****", як гэта тады яшчэ гаварылася ў вясковым асяроддзі* (У.Калеснік). *– А раптам назаўтра ж пасля твайго "шлюбу" Алёна закахаецца або ты сустрэнеш жанчыну, без якой не ўявіш свайго жыцця. Разыграць пачуццё дзеля выгоды! Ну, ведаеш... – Па-першае, выгода для Алёны... Я наадварот –* ***звязваю сабе рукі****...* (Р.Баравікова).

2. *Функц. не зам. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы ці сукупнасці асоб.* Пазбаўляць сябе магчымасці свабодна дзейнічаць. *Пакінуць* [людзей у грамадзянскім лагеры] *без моцнай аховы на расправу гітлераўцам нельга, і ўзяць з сабой –* ***звязаць сабе рукі*** (Р.Няхай). *Ён, імператар, не* ***звязаў сабе рукі*** *ніякімі абяцаннямі і ўдначас як засведчыў самыя разумныя намеры* (У.Арлоў).

Бандыт, разбойнік **з вялікай дарогі**. *Азн. Функц. не зам.* Самы заўзяты, з крайнім праяўленнем кепскіх якасцей. **Сін.**: вышэйшай маркі; першай гільдыі (у 2 знач.); першай рукі (у 2 знач.). *Выходзіць, мы разбойнікі* ***з вялікай дарогі****, рабаваць вас хочам, праўда?* (В.Іпатава). *Людзі, якія зрабілі злачынствы ў ЗША, — для арабаў не злачынцы, не бандыты* ***з вялікай дарогі****, а нацыянальныя змагары…* (В.Якавенка).

Ты, гаспадыня, не зіркай спадылба... Мы не бандыты ***з вялікай дарогі****. Так што варушыся, паказвай, чым багата* (Л.Маракоў).

З гледзішча *чыйго, якога, каго, чаго. Акал. Разм.* З якой-н. пазіцыі, у адпаведнасці з чым-н. **Сін.:** з пункту гледжання *чыйго, каго, чаго;* у святле *чаго. Я паспрачаўся б наконт залішне катэгарычнай,* ***з*** *майго* ***гледзішча****, характарыстыкі творчасці згаданых табой пісьменнікаў* (У.Арлоў). *Калі і ў нас пагаварыць з простымі людзьмі, то* ***з гледзішча*** *пераважнай большасці з іх пытанне сімволікі яўна несур'ёзнае* (ЛіМ. 20.07.2001). ***З гледзішча*** *сінтаксічных нормаў кіравальныя сувязі паміж словамі ў такіх сказах не парушаюцца* (Роднае слова. 2002. № 11). [Васьмірадковыя мініяцюры Ніла Гілевіча] *– значны крок наперад як* ***з гледзішча*** *мастацкае дасканаласці, так і ў сэнсе паглыблення і завершанасці ідэйнае канцэпцыі* (В.Быкаў). *Пагаворым аб першай юбілейнай даце. Канешне, дзесяць гадоў* [часопісу “Беларуская думка”] ***з*** *гістарычнага* ***гледзішча*** *— тэрмін невялікі* (У.Вялічка).

Згубіць сябе. *Гл.* губляць (згубіць) сябе.

Згуляць у паддаўкі. *Разм. Іран. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы.* Часова пайсці на ўступкі, хітравата згаджаючыся з кім-н. *Ты паслухай мяне. Калі мы іх не падманем, не схітрым, яны нас закатуюць. Трэба трохі і* ***ў паддаўкі згуляць****. Не ірваць цераз сілу* (В.Быкаў).

Клёцкі **з душáмі**. *Азн. Разм.* Начыненыя мясным ці іншым фаршам з прыправамі. *Яшчэ з цыганскіх бадай што часінаў “клёцкі* ***з душамі****” ў вушацкіх рытуальная страва і на Дзяды, і на хаўтурах, і на памінках. Клёцкамі* ***з душамі*** *кормяць, калі мужчыны ідуць на цяжкую працу* (Р.Барадулін). *Гаспадыня са старэйшаю нявесткаю падала новую страву — калдуны, ці клёцкі* ***з душамі****, як іх яшчэ называюць, і ўсе дружна ўзяліся за іх* (У.Дамашэвіч). *Ушацкія клёцкі* ***з душамі*** *ўсе стравы за пояс заткнуць. Ясі — аж трашчыць за вушамі і можна язык праглынуць* (С.Законнікаў). *Мая маці карміла нас дранікамі, клёцкамі* ***з душамі*** (У.Арлоў).

З душы верне. *Разм. Неадабр. У безас. ужыв.* **1.** Каму-н. агідна, гідка, праціўна, моташна (часцей ад якіх-н. харчовых прадуктаў). *Ну, не будзе ў нас бульбы, дык гэта ж заўтра. А сёння ў нас пакуль што ёсць, мінулагодняя яшчэ, аж* ***з душы*** *ўжо* ***верне*** (В.Казько). *Пісала, бедная, што кормяць яе чарвямі, нейкімі пампушкамі, што ў кітайцаў лічылася смачнаю ядою, а ў яе ад гэтае яды* ***вярнула з душы*** (М. Гарэцкі).

2. Прыкра, невыносна, няма сіл трываць што-н. агіднае. *Як пойдзе* [муж] *раніцаю, дык толькі апоўначы вяртаецца. І заўжды на*

*падпітку. “З патрэбнымі людзьмі п'ю”. А зірнеш на тых “патрэбных” — **з душы верне**. Слізкія ўсе, нібы вужакі* (В.Кадзетава). *У рытме конга — малайцы! Палітыка пад сексуальным соусам альбо секс, прыпраўлены палітыкай. Нацыянальная, так бы мовіць, справа* [на Кубе]. *Толькі мяне ад яе ўжо **з душы верне*** (А.Брава).

Зжыўшы лета ды ў маліны. *Выкл. Разм. Іран.* Выказванне нязгоды з чыім-н. запозненым намерам зрабіць што-н. — *Хоча ён князя Усяслава з поруба вызваліць. — **Зжыўшы лета ды ў маліны**, — аж прысвіснуў баярын. — Вызваліць Усяслава хоча. Ды Усяслава ўся кіеўская раць пільнуе* (Л.Дайнека). [*Мяцельская*, с. 106: зжыўшы лета ды ў маліны — ‘што-небудзь позна рабіць, рабіць не ў пару’.]

Два (тры і інш.) *класы* **з калідорам.** *Недап. азн. Разм. Часцей жарт.-іран.* Ужыв. пры спалучэнні тыпу “пяць класаў” як характарыстыка чыёй-н. невялікай адукацыі. *– Дзядзька Лыска за асвету ўзяўся, як відаць? – Ды прызнацца ўжо не сорам, пхнёмся пакрысе: сем тут класаў **з калідорам**... Я прайшоў усе* (К.Крапіва). *Хто я ёй, здаецца, – збоку прыпёку, а заўжды заўважыць, дарма што школу з нейкім там медалём скончыла, а ў мяне ўсяго тры класы, як той казаў, **з калідорам*** (Ф.Сіўко). *Петруся Броўку здзівіла: – Як гэта Якута настаўнікам стаў, ён жа скончыў адзін клас **з калідорам**? – Дык ён жа на конезаводзе настаўнікам, – кажуць землякі цалкам сур’ёзна* (Р.Барадулін).

З канцамі. *Акал. Разм.* Бясследна, безвынікова (знік, прапаў і пад.). *Людзі скардзіліся, але **з канцамі** знікла тая скарга* (А.Наварыч). *Ты вось паўгадзіны таму зашмаргу на дэмана* [вар’ята] *накінуў, а заўтра, можа, і на бабу тую накінеш, ваўчыцу, пасля таго, як яна хату прадасць. А потым зліняеш і – **з канцамі*** (Ю.Станкевіч).

З капейкамі. *Акал. Разм. Ужыв. пасля лічэбн. (пры прыблізным вызначэнні велічыні, даўжыні, колькасці чаго-н.).* З невялікім перавышэннем. **Сін.**: з гакам (у 1 знач.); з лішнім; з ліхвой (у 1 знач.); з паходам; з хвосцікам. *Нам трэба паспець у эвакапункт, а праз нейкі час зноў на платформу — састаў, што на Славянск праследуе, прыбывае праз нейкую гадзіну **з капейкамі*** (І.Капыловіч).

Усе грошы **з кашальком**. *Акал. Разм. Жарт. ці іран.* Абсалютна (усе грошы, якія былі ў наяўнасці*). — Заплаціў усе грошы **з кашальком**, — горка апавядаў ён, — прыгналі мне за вароты трактар на стаянку...* (В.Дубінка). — *Прасі яшчэ чаго хочаш. — Апахмялі. — Бяры. Бяры, рэшту не вяртай. У правай кішэні. Усе грошы твае. **З кашальком*** (В.Ткачоў).

З ліхвой. *Акал. Разм.* Больш, чым трэба (вярнуць, акупіцца і пад.). **Сін.**: з гакам (у 2 знач.); з лішкам (у 2 знач.). *Зямля непадкупна*

сумленная: падкармі яе, напаі, потам сваім палі — дасць, не падмане, верне ***з ліхвой*** (М.Лобан). *Жыццё пылінку вечнасці сваёй пазычыць пад настрой, але адразу цярпець прымусіць крыўду і абразу, вярнуць пазыку хочучы* ***з ліхвой*** (Р.Барадулін). *Усё гэта* [сабранае сярод калгаснікаў для фермы] *верне калгас увосень тым, хто дасць,* ***з ліхвой*** (Я.Ермаловіч).

З лішнім. *Акал. Разм. Ужыв. пасля лічэбн. (пры прыблізным вызначэнні велічыні, даўжыні, колькасці чаго-н.).* З невялікім перавышэннем. **Сін.**: з гакам (у 1 знач.); з капейкамі; з лішкам (у 1 знач.); з паходам; з хвосцікам. *Што рабіць* [Насовічу]? *А ўсяго толькі скласці слоўнік на трыццаць* ***з лішнім*** *тысяч слоў* (У.Караткевіч). *Сабор быў, відаць, паўтара* ***з лішнім*** *стагоддзя назад перабудаваны* (Маладосць. 1993. № 4).

З міру па нітцы *збіраць, сабраць* і пад. *Акал. Разм.* Ад усіх патроху. *Так Валодзька і збіраў памочнікаў, свой “мазгавы трэст”, – як гавораць,* ***з міру па нітцы*** (М.Герчык). *Гойдаючы малое, яна заўважала рукі, што працягвалі ёй белую хусціну: “Калі ласка”. Нехта прынёс пялёнку, нехта – кавалак марлі.* ***З міру па нітцы****...* (С.Шыдлоўская).

Знайшоў (-ла, -ло, -лі) дурня. *Выкл. Разм. Іран.* Выказванне нязгоды з кім-н., адмаўлення рабіць што-н. **Сін.:** нічога падобнага; няма дурных (у 1 знач.); скулу ў бок *каму*; трымай кішэнь шырэй; чорта з два (у 1 знач.); чорта лысага (у 1 знач.). *Патрабуюць* [гітлераўцы] *Мароза, іначай, сказалі, хлопцаў павесяць. Мароз ім патрэбны. “Ты чуеш? – крычыць камандзір. – І яна з гэтым прымчала ў лагер! Так ім Мароз і пабяжыць.* ***Знайшлі дурня****!”* (В.Быкаў). *[Лютар:] Яго ў дом не пускай. Скажы, няма гаспадара, з’ехаў. І сцеражыся яго, бо ён чараўнік і езуіт. [Слуга, убок:]* ***Знайшоў дурня****, сам уцякае, а мне заставайся* (М.Адамчык, М.Клімковіч). *Крахмалаў, які і не думаў працаваць з моладдзю (...* ***знайшлі дурня****), смяяўся* (І.Шамякін).

Знакам тым. *Устар. У знач. пабочн. сл. Разм.* Значыць, значыцца, выходзіць. **Сін.**: такім чынам. *[Сцяпан:] Калі ўжо табе, каханенькая, родненькая, так хочацца, дык скажу.* ***Знакам тым****, гэты паніч з далікатнасцяй і ўсякім такім — мой зяць. [Паўлінка:] Зяць?! [Сцяпан:]* ***Знакам тым****, ён не саўсім яшчэ зяць, але скора на яго выкіруецца* (Я.Купала). *Але што рабіць? Не скарыстаць запросінаў, не пайсці? Нельга. Як жа гэта будзе выглядаць! Значыцца, баіцца,* ***знакам тым****, нешта круціць, тоіцца...* (Ф.Аляхновіч).

Зорка ўзыходзіць *чыя. У безас. ужыв. Функц. не зам. Узнёсл.* Для каго-н. наступае што-н. новае, вельмі значнае ў жыцці. **Сін.:**

сонца ўзыходзіць <*каму, для каго*>. **Ант.:** зорка закацілася *чыя*; песенька спета *чыя, каго* (у 2 знач.); сонца зайшло *чыё*. *Калі “міністры” з народнага сакратарыята і іх сябры не толькі засмуціліся, але нават палі духам, што з імі гэтак двудушна і жорстка абышліся нямецкія генералы, дык Скураны ажыў, душою адчуў: здаецца, зноў* ***узыходзіць*** *яго* ***зорка****…* (Г.Далідовіч).

З паветра. *Акал. Разм. Часцей неадабр.* Невядома з чаго і раптоўна (зарабіць, займець і пад.). *Ах, самахват, які ты кемлівы… **З паветра** грошы выцадзіў* (І.Валасевіч). *Увогуле, не трэба пераацэньваць пытанні транзіту, так званага заробку што называецца — “**з паветра**”* (Звязда. 24.01.1996). *Улада не сама па сабе паяўляецца на свет, не **з паветра** ўзнікае* (ЛіМ. 12.12.1997).

З пекла родам. *У ролі прэдык. азн. Разм. Асудж.* Люты, бесчалавечны, бязлітасны. Пра чалавека. — *О тыя немцы, — гаварылі вяскоўцы ў гэтую вайну, — тыя немцы былі як людзі, а гэтыя — **з пекла родам*** (У.Калеснік). *Усе яны, уся радня **з пекла родам*** (Ф.Янкоўскі). [*Федароўскі*, с. 232: ён з пекла родам; *Прыказкі*, кн. 2, с. 76: баба з пекла родам.]

З понтам. *Акал. Праст.* З мэтай стварыць пэўнае ўражанне (форсу, важнасці, паказухі і пад.). **Сін.**: дзеля гадзіся; для адводу вачэй; для блізіру; для віду; для вока; для понту; для прыклёпу; для прыліку. *“Дзе падарунак?” — амаль крыкнуў хлопчык. “А я **з понтам**, піянер, — зноў усміхнулася госця. — З сабой няма, але…” Яна паклала кветкі, дастала з сумачкі грошы і дала хлопчыку. “Ідзі купі сам. Што хочаш”* (Ю.Станкевіч).

З прыветам. *Вык. і азн. Праст. Іран. Ужыв. пры наз. са знач. асобы.* Дзівакаваты, з незвычайнымі паводзінамі, звычаямі і пад. **Сін.**: без галавы; без клёпкі ў галаве; без цара ў галаве; галава <і> два вухі; галава садовая; галава яловая; дубовая галава; конь божы; курыная галава; куст альховы; медны лоб; мех з саломай; пень асінавы; пустая галава. **Ант.**: з галавой (у 1 знач.); з царом у галаве (у 1 знач.); светлая галава; у цемя не біты. *Па Наўі адразу пайшлі чуткі, што сваяк выйшаў з псіхіятрычнай бальніцы. Дый гэта ад пачатку было відаць, што чалавек “**з прыветам**” — з выгляду, як бадзяга, да сялянскай працы не змусіш…* (Л.Рублеўская). *Асабліва касавураца, калі выручку здаю… Аднойчы ўзнікае перада мной Таццяна Фёдараўна… Кажа: — Ты што, Аксана, **з прыветам**? Да якога часу ў цябе будзе “капейка ў капейку”?!* (П.Палітыка). *І тут ён сам сабе зарагатаў. Жонка прачнулася і спалохана ўтупілася ў яго. Яна заўсёды падазравала, што ён “**з прыветам**”* (А.Асташонак). *Дзед Нікодым быў для многіх чалавекам незразумелым, дзіваком,*

*адзінотнікам, чалавекам “**з прыветам**”, які не падобны ні на каго з тутэйшых людзей — і адзеннем, і думкамі, і паводзінамі, і ладам жыцця...* (А.Бароўскі).

Зрабіць з камара каня. *Гл.* рабіць (зрабіць) з камара каня.

Зрабіць ногі. *Праст. Іран. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы.* **1.** Кінуцца наўцёкі, імкліва ўцячы. **Сін.**: аддаваць канцы (у 2 знач.); вастрыць лыжы *куды, адкуль* (у 2 знач.); выносіць ногі <*адкуль, ад каго*>; даваць дзёру; даваць драла; даваць драпака; даваць лататы; даваць махні-драла; даваць маху (у 2 знач.); даваць стракача *ад каго, адкуль, куды*; даваць у ногі; даваць ходу *адкуль, куды*; даваць цягу; змотваць вудачкі; падмазваць пяткі; паказваць пяткі; паказваць спіну (у 2 знач.); рваць кіпці. *“Геолагі” толькі і мараць знайсці золата і, ні з кім не дзелячыся, **зрабіць ногі** за мяжу* (А.Федарэнка). *Невядомы хацеў **зрабіць ногі**, але чатыры папераджальныя стрэлы сяржанта Пешкура яго спынілі* (Звязда. 17.11.1194). *Калі і заявіцца які — дык хутка ўцякае. Мусіць, і гэты, прымак, рашыў **ногі зрабіць**...* (А.Давыдаў).

2. *каму, чаму.* Укрaсці што-н. *Ля цырка яна* [Рыфма] *спыніла “мерседэс” і выйшла, пакінуўшы ключы ад запальвання ў замку. Яна напэўна ведала, што да раніцы машыне “**зробяць ногі**” тыя ж “азеры” ці яшчэ хто* (Ю.Станкевіч).

З рыпам і скрыпам (з скрыпам-рыпам). *Акал. Разм. Часцей ужыв. пры дзесл.-вык. незак. тр.* З вялікай цяжкасцю, вельмі марудна (рабіць што-н., робіцца што-н.). **Сін.**: з горам папалам; з грахом папалам (у 2 знач.); са скрыпам. *Патрэбна было шмат беларускіх настаўнікаў, службоўцаў, работнікаў нізавога звяна, каб запусціць у ход дзяржаўную машыну на новай тэрыторыі. Усё шло **з рыпам і скрыпам**, аднак ішло ў патрэбным кірунку* (У.Дамашэвіч). *Аповесць прайшла* [у рэдакцыі часопіса] *даволі гладка. А вось “Пушчанская адысея” А.Карпюка ішла **з скрыпам і рыпам*** (Крыніца. 1998. № 11). [*Параўн. ва ўкр. м.:* з скрипом (з рипом); з скрипом рипом.]

З скрыпам-рыпам. *Гл.* з рыпам і скрыпам (з скрыпам-рыпам).

Зубы замаўляць *каму. Разм. Неадабр. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы.* Хітруючы, пабочнымі размовамі адцягваць увагу ад чаго-н. важнага. **Сін.**: загаворваць зубы *каму. Ты мне **зубоў** не **замаўляй**, бо ўсё роўна нічога не дам за тваю балбатню* (І.Козел). *— Полечка, дальбог не я... — Ты мне **зубоў** не **замаўляй**... Была ў цябе ўчора Шутава Валя? Была!..* (В.Шырко).

Гасцей **з усіх валасцей**. *У безас. ужыв. Разм.* Вельмі многа і з розных мясцін. *Калі Куляшову надышоў 60-гадовы юбілей, натуральна, было гасцей **з усіх валасцей*** (Р.Барадулін). [*Насовіч* (с.

28) прыводзіць гэты выраз з такім тлумачэннем: “Жартаўліва кажуць наконт вялікага сходу”.]

Зух з колам (калом) да мух. *Разм. Іран. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы.* Смелы, самаўпэўнены толькі сярод слабых. **Сін.**: зух супроць мух. — *Пайшлі, Арсень, — рашуча рыкнуў Шлык, — абыдземся без гэтага салапёкі, каб ён на хлеб спяваў. — А ты таксама* ***зух — з колам да мух****, — адгыркаўся начальнік* (У.Караткевіч). *Сяляне сталі частаваць спадара прыстава кухталямі. Каб не месточкоўцы, натоўкалі б прыставу пысу да нясхочу. — Га!* ***Зух з колам да мух****! — атурзвалі мяшчане зламысная шляхцюка* (А.Наварыч). [*Федароўскі*, с. 361: зух з колам да мух.]

З характарам. *Вык. Разм. Часцей адабр. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы.* Рашучы, прынцыповы, не бязвольны. — *А куды ты малако возіш? —У мястэчка, куды ж! — з яўнаю нездаволенасцю сказаў хлопец, і Сцёпка падумаў, што паліцаеў сынок, здаецца,* ***з характарам*** (В.Быкаў). *Лёша рос не такім падатлівым, ціхоняй, а быў* ***з характарам****, мог пастаяць за сябе* (І.Грамовіч). *[Каравай:] Мяккацелы, кажаце? Не-е… Мужык* ***з характарам*** (А.Макаёнак). *Ну, а Кулік таксама* ***з характарам****. Барацьба ішла з пераменным поспехам* (У.Дамашэвіч).

Зыход у іншы свет *каго, чый. Гл.* адыход (зыход) у іншы свет *каго, чый.*

І

Іван-чай. *Мн. не ўжыв. Часцей дзейн. і дап. Функц. не зам.* Шматгадовая травяністая расліна (лекавая, харчовая, кармавая і меданосная) сямейства скрыпневых (chamerion). *На Каралінскай пасецы пад жоўтымі бярозкамі загрукалі капыты, топчучы* ***іван-чай*** *і перамешваючы яго з зямлёй* (І.Пташнікаў). *І ты, Меньчу, не ўяўляеш, якая шчаслівая, што бачыш родную бярозку,* ***іван-чай*** (В.Карамазаў). *Шуміць ссушэлы лісцік* ***Іван-чая*** (Г.Пашкоў). *На стале стаяў букет з* ***Іван-чаю*** (Л.Геніюш).

Біць **і (ды) душу (духу) слухаць**. *Акал. Разм.* (Біць) вельмі моцна, не шкадуючы. *Мне рупіла набіць морду аднаму такому за тое, што ён скрадваўся з каханнем да Тасі, па-прасцяцку захабарваючы яе безгалоўным вінам і падманлівымі шакаладкамі… Біць яго* ***ды духу слухаць*** *за тое найбольш, што так мала яму трэба!* (С.Яновіч). *Каб гэта маё дзіця было, то паказаў бы; за такую работу трэба біць* ***і душу слухаць*** (М.Даніловіч). [*Федароўскі*, с. 29: біць, біць і духу слухаць; *Лепешаў*, с. 39: *біць* і душу слухаць.]

<I> на дух *не пераносіць, не выносіць і пад. Акал. Разм.* Рашуча, неаспрэчна, катэгарычна. *Мая жонка поедам есць з-за курыва.* ***На дух*** *не пераносіць* (А.Казлоў). *Хоць у зямлі і тры гаспадары — прырода, мужык і ўлада, але яна любіць толькі першых двух. Уладу* ***і на дух*** *не пераносіць. Ні ранейшую, ні цяперашнюю* (В.Гроднікаў). *Усе ў доме ведалі, што Валя* ***на дух*** *не выносіць п'яніц, асабліва жанчын* (Н.Рыбнік). *Кацярына Вялікая, немка сама,* ***на дух*** *не пераносіла немцаў — гэтаксама пазней Леў Давыдавіч Бранштэйн альбо Троцкі* ***на дух*** *не пераносіў жыдоў-аднакроўцаў* (А.Чобат).

І пернікам (-і) не заманіш *каго, куды. Часцей у 2-й ас. У абаг.-асаб. знач. Разм.* Нічым, ніякім чынам не ўгаворыш, не прывабіш каго-н. быць дзе-н. **Сін.**: і на вяроўцы не зацягнеш *каго куды*; калом не загоніш *каго куды. А можа, і не маладая* [настаўніца]? *Маладых сюды* ***і пернікам не заманіш*** (С.Грахоўскі). *Што мяне, старую, дык* ***і пернікам*** *у горад* ***не заманіш*** (У.Кузьмянкоў). *Яны* [маладзейшыя жанчыны] *не адмовяцца, тут брыгадзір спакойны. З пенсіянеркамі цяжэй. Іх ужо* ***і пернікам не заманіць*** *на тыя буракі* (В.Шырко).

Ісці (пайсці) пад адхон. *Разм. Ужыв. пры дзейн. са знач. абстр. прадмета.* Цярпець крах, няўдачу; канчаткова разбурацца, развальвацца. **Сін.:** ісці дымам (у 2 знач.); ісці з ветрам (у 2 знач.); ісці на дно; ісці прахам; ісці ў пясок. *Другія адчайваюцца, бачачы, як усё навокал руйнуецца,* ***ідзе пад адхон****, распадаецца на вачах, паглыбляецца рэгрэс грамадства...* (М.Тычына). *Вароніч напісаў праўду, а яна прачула, – і іхняя дружба* ***пайшла пад адхон*** (М.Ракітны).

Ісці наперадзе прагрэсу. *Разм. Іран. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы.* Праяўляючы якую-н. ініцыятыву, дзейнічаць неразумна, нелагічна і пад. *Мы тут не імкнёмся* ***ісці наперадзе прагрэсу****. І не ставім гэта пытанне спантанна, пад уплывам якіх-небудзь падзей ці звестак…* (А.Вярцінскі).

Ісці (сыходзіць; пайсці, сысці) у пясок. *Разм. Ужыв. пры дзейн. са знач. абстр. прадмета ці займ. у с е.* Цярпець крах, няўдачу; праходзіць упустую, безвынікова. **Сін.**: ісці з дымам (у 2 знач.); ісці з ветрам (у 2 знач.); ісці на дно; ісці пад адхон; ісці прахам. *І такіх дысертацый у пасляваенны перыяд было абаронена да тысячы! Колькі змарнавана паперы, часу і грошай! І ўсё гэта словаблуддзе, як вычварэнствы сярэднявечных схаластаў,* ***пайшло ў пясок*** (М.Чарняўскі*). Грамадская рэакцыя аказалася вялай і няпэўнай, усё* ***сышло ў пясок*** (У.Халіп). *Праца для сённяшняга дня не* ***ідзе ў пясок****, а прыносіць даволі аптымістычныя вынікі* (Наша ніва. 26.04.2002).

*Што пяцідзесяці-, што пяцітысячныя акцыі з разгонамі і пасадкамі, — **сыходзяць у пясок*** (С.Дубянец).

І сячэ і паліць. *Звычайна ў гэтай форме. Разм. Адабр. і неадабр. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы.* Ведае, што сказаць, знаходлівы ў размове. **Сін.:** бойкі на язык; востры на язык; не лезе па слова ў кішэню; слова не пазычае. *Эма працягвала: – Бог дае, Бог бярэ. Вам, – зірнула на брата, на Лакотку, – таксама даў і ўзяў, увёў у аўдыторыю і вывеў... – Рэдкая сястра ў цябе: **і сячэ і паліць**. З ног збіла, на галаву паставіла* (М.Воранаў). *Ну, а ўдваіх, кажуць, добра і жабраваць пайсці... А калі да таго – Ігнат яшчэ **і сячэ і паліць**...* (А.Петрашкевіч). *Ты паслухаў бы толькі яе нявестку, як яна **і сякець і паліць*** (Г.Юрчанка).

І ў коле і ў мяле *быць, пабыць* і пад. *Вык. Разм. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы.* У самых разнастайных жыццёвых сітуацыях (быць і пад.). **Сін.**: на кані і пад канём. *Адкуль жа яму, маладзейшаму гадоў на пятнаццаць, ведаць, што гэты вучоны чалавек быў **і ў коле і ў мяле**, што не засталася марнай маміна навука: працы і світкі не саромейся; дай божа ўсё ўмець, ды не ўсё рабіць* (Настаўн. газ. 10.06.2000). *Чалавек гэты пабыў, як кажуць, **і ў коле і ў мяле**, але пакуль што не ўпадабаў сабе пэўнага прыстанішча* (І.Сіманоўскі). [*Насовіч*, с. 10; *Янкоўскі*, с. 75: быў і ў коле і ў мяле.]

Іх бярэ (узяло, возьме). *У знач. асаб. ск. Разм.* Яны перамагаюць; выходзіць што-н. па-іхняму. Выказванне прызнання чыёй-н. перамогі. — *Не вітаешся, — працадзіў Кашын праз зубы... — Пахаваў ужо? Дарэмна! А што, калі я зноў вярнуся, хоць цяпер **іх** і **ўзяло**? Падумаў пра гэта? Не? Падумай* (У.Карпаў).

К

Каб хоць! *Выкл. Разм.* Воклiч немагчымасці, адмаўлення чаго-н., пярэчання на сваё ці чужое выказванне. **Сін.**: дзе там!; куды там! *Казаў жа не раз: хто хоча вучыцца на гуслях — прыходзьце. **Каб хоць!** І не думаюць нават* (Я.Пархута). [*Лепешаў*, с. 41: каб хоць!]

Кавалерыйскі (-я) наскок (-і). *У ролі розных чл. ск. Функц. не зам. Неадабр.* Імклівыя, раптоўныя, нечаканыя для каго-н. дзеянні. *Германія – краіна стабільная, **кавалерыйскіх наскокаў** у сур’ёзных справах не практыкуе* (ЛіМ. 4.10.2002). *Ёсць, вядома, нямала прыкладаў таго, калі пэўны пісьменнік з аднолькавым поспехам мог тварыць у некалькіх літаратурных жанрах. І ўсё ж... І ўсё ж я паўтараю: **кавалерыйскім наскокам** драматургію не “заваюеш”* (А.Макаёнак).

Казённы дом. *Адз. і мн. У ролі розных чл. ск. Разм.* Турма. **Сін.**: каменны мяшок (у 1 знач.*). А як жа яна пазнала, што я сапраўды з "**казённага дома**"? А **казённы дом** — гэта ж турма, даўно ведама ў народзе* (У.Глыбінны). *Можа б, лепш было, каб цыганка паваражыла… Можа, кінуўшы карты, выпаў бы для іхняга лёсу **казённы дом**, а ў "што будзе" ляжа далёкая халодная дарога* (Л.Калюга). *Канчаліся гэтыя гулі заўсёды адным і тым жа. Міліцыя, пратакол, суд – і доўгая камандзіроўка ў **казённы дом*** (А.Федарэнка).

Каланіца носіць *каго дзе, калі. У безас. ужыв. Праст. Неадабр.* Хто-н. недарэчы, не ў пару аказваецца, з'яўляецца дзе-н. **Сін.**: ліха носіць *каго дзе*; нялёгкая носіць *каго дзе*; нячыстая сіла носіць *каго дзе*; нячысцік носіць *каго дзе*; халера носіць *каго дзе*; хвароба носіць *каго дзе*; чорт носіць *каго дзе*; чэрці душаць *каго дзе. "Аэраплан! Аэраплан!" — пракінулася па радах. Задраліся галовы. "У хлябу і то **каланіца** яго **носіць**", — прабурчаў нехта* (М.Гарэцкі). [*Лепешаў*, с. 42: каланіца носіць *каго дзе*.]

Камяні кідаюцца *ў каго. У безас. ужыв. Разм.* Хто-н. асуджаецца, абвінавачваецца, ганьбіцца. *І зноў непрыемна чытаць некаторыя ўспаміны, дзе **кідаюцца камяні** ў яе* [жонку Міхася Стральцова] (Р.Барадулін).

Канькі адкідаць (адкідваць, адкінуць). *Праст. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы.* Паміраць. **Сін.:** аддаваць богу душу; аддаваць канцы (у 3 знач.); аддаваць духі; адкідаць капыты (у 1 знач.); адпраўляцца да абрама на піва; адпраўляцца на той свет; адыходзіць з гэтага свету; адыходзіць у вечнасць (у 1 знач.); адыходзіць у іншы свет; адыходзіць у лепшы свет; выпростваць ногі; выцягнуць ногі; даваць дуба; дух выпусціць (у 1 знач.); дух спускаць; духу не ўказаць; душой загавець; загадаць доўга жыць *каму* (у 1 знач.); задзіраць капыты (у 2 знач.); задзіраць ногі; замуж за <пана> пясоцкага *збірацца*; заснуць вечным сном; заснуць навекі; згарнуць рукі; з капытоў далоў (у 2 знач.); лажыцца ў магілу; пайсці ў магілу; пачыць у бозе; складваць рукі (у 2 знач.); сыходзіць са сцэны (у 4 знач.); трапіць да абрама на піва. — *Міця, а калі ён натварыў дзе-небудзь якой злыбеды і тут адлежваецца? — Дык па-твойму няхай лепш **канькі адкідае** ад холаду ў гэтай стайні?! – узлаваўся Міця* (А.Жук). [*Лепешаў*, с. 42: канькі адкінуць.]

Капанне ў бруднай бялізне. *Мн. не ўжыв. У ролі розных чл. ск. Разм.* Праяўленне залішняй цікавасці да ценявых бакоў чыйго-н. асабістага жыцця, узаемаадносінаў, дзейнасці і пад. *Існуюць розныя інтрыгі і прыёмчыкі, знаёмыя нам па нядобрай памяці недалёкіх*

*часінаў. Адзін з такіх езуіцкіх прыёмаў — **капанне ў бруднай бялізне**, а няма яе, дык не грэх зрабіць яе такой* (ЛіМ. 1.09.2000).

Касцьмі класціся. *Функц. не зам. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы.* Прыкладаць вялікія намаганні дабіцца чаго-н. *Дзесяткі гадоў мы змагаліся за родную мову — некаторыя **касцьмі клаліся** ў тым змаганні (як Уладзімір Дамашэвіч, напрыклад), закідвалі пісьмамі ЦК КПСС, Гарбачова* (В.Быкаў). *Нарэшце, дачакаліся! Кіраўнік пачаў **касцьмі класціся**, каб абараніць незалежнасць беларускай дзяржавы* (А.Сіліч).

Каціцца пад адхон. *Функц. не зам. Ужыв. пры дзейн. са знач. абстр. прадмета.* Блізіцца да завяршэння. *Вайна шпарка **цацілася пад адхон**, днямі быў узяты Берлін, а мы ўперліся ў нямецкі абарончы рубеж за невялікім аўстрыйскім гарадком і трэці дзень стаялі на месцы* (В.Быкаў).

Кашалёк тугі. *У ролі розных чл. ск. Разм.* Вельмі вялікі капітал. **Сін.**: кішэня вялікая (у 2 знач.); тоўстая кішэнь; тоўсты кашалёк. **Ант.**: кішэня малая (у 2 знач.). *Душы ў пустапаш пустазельную вырадзіліся. Бацькоў сваіх вось крадком пахаваўшы на могілках, бяспамяццю зарастаючых, за палеткамі пакінутых, а дзяцей у зямлю абяцаную або ў Амерыкі выправіўшы з **кашалькамі тугімі**, агледзеліся і самі век дажываючымі, каратаючымі дзень да вечара ды над фатаграфіямі даўнімі галавой ківаючы...* (С.Яновіч).

Квадратура круга. *Мн. не ўжыв. У ролі розных чл. ск. Кніжн.* Невырашальная задача. *Які ні меў бы змалку характар і натуру і як бы паднябесных ты ні прасіў багоў, — табе дасюль не выйсці з задушнай **квадратуры круга** турбот нязменных і гадавых кругоў. Не вер, калі замякка табе зласліўцы сцелюць. Прыпомні перад Богам грахі і ўсе даўгі. У **квадратуры круга** праступіць праўды эліпс. А ў эліпсе ты знойдзешману крывой дугі* (В.Макарэвіч). *[Паэт] удала асвоіў новую паэтычную прастору нашай рэчаіснасці. Прастору, што не паддаецца вымярэнню нават **квадратурай круга*** (І.Катляроў). [У "Планідзе" Пятровіча] *тыя ж праблемы: зачараванае кола, кругаварот жыцця, замкнуты ланцуг падзей і здарэнняў, кругавая парука людзей і дзеяў, парука ў хлусні і няшчасці — словам, **квадратура круга**...* (А.Кудласевіч).

Кісларод перакрыты *каму, чаму. У безас. ужыв. Функц. не зам. Неадабр.* Створаны неспрыяльныя ўмовы для чыёй-н. дзейнасці. *Ад абразы, паклёпаў балюча ўздымацца, **перакрыты** надоўга калі **кісларод*** (Нар. воля. 4.04.1997).

Класці (пакласці, скласці) на алтар *чаго, чый што. Кніжн. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы ці сукупнасці асоб.* Аддаваць што-н. у

імя чагосьці высокага, дарагога і пад. *Свабода гэтая далёка не анархісцкая,* ***на алтар*** *яе, як сцвярджае паэт, трэба* ***класці*** *і добраахвотныя ахвяры* (І.Навуменка*).* [Рэспубліка] ***на алтар*** *інтэрнацыяналізму* ***паклала*** *не толькі гераічную працу, але і мільёны жыццяў сваіх лепшых сыноў і дачок* (С.Законнікаў). *Мусіць, у гісторыі не было іншага чалавека, які б* ***паклаў на алтар*** *беларускага асветніцтва столькі ўласных сродкаў, як Магдаліна Радзівіл* (Настаўн. газ. 26.01.2002). *Пенсіянер* ***паклаў на алтар*** *Айчыны ўсе свае сілы, свае лепшыя гады, выконваў любы загад, заклік дзяржавы* (В.Гроднікаў). *Мастацтва робіць сваю справу, і паэт лічыць, што зусім заканамерна* ***скласці на*** *яго* ***алтар*** *усе свае сілы* (А.Лойка). *Я цэлае жыццё аддаў слову. Дзеля яго пакутаваў за кратамі.* ***На алтар*** *слова* ***склаў*** *ахвяры. І як балюча ўсведамляць, што яно цяпер непатрэбнае* (М.Сяднёў).

Класціся на алтар *чаго, чаму. Кніжн. Ужыв. пры дзейн. са знач. абстр. прадмета.* Аддавацца чаму-н. у імя чагосьці высокага, дарагога і пад. *Ды што змагацца з неспазнаным?* ***На алтар*** *яму* ***кладзецца*** *творчасць – ахвярапрынашэнне, калі ахвярнікам робіцца мальберт, аркуш паперы, сцэна, ахвярай – талент і дух* (В.Куртаніч).

Класціся пад сукно. *Разм. Неадабр. Ужыв пры дзейн. са знач. канкр. прадмета.* Пакідацца без увагі, без далейшага развіцця чаго-н. (заявы, пісьмовага меркавання і пад.). *Меркаванням рэцэнзента надаваўся ход толькі ў тым выпадку, калі яны ў галоўным супадалі з выдавецкім намерам. У адваротным выпадку закрытая рэцэнзія* ***клалася пад сукно*** (Дз.Бугаёў).

Кола замкнулася. *Часцей ужыв. як самастойны ск. Функц. не зам.* Склаліся блізкія да зыходных абставіны, з якіх цяжка знайсці выйсце. *Тое, што на пачатку аднаго стагоддзя мучыла Купалу, засталося такім жа актуальным на пачатку нашага…* ***Кола замкнулася****…* (Н.Гілевіч). *Ну а гарадскі суд проста прадубліраваў рашэнне раённага. І, як заўсёды,* ***кола замкнулася*** (С.Шаўцоў). ***Кола замкнулася****. Усё вяртаецца на кругі своя. Час бязлітасны і справядлівы. Усё праходзіць на гэтым свеце* (С.Сцяпан).

Чыя, якая **кроў цячэ (плыве) у жылах (венах)** *чыіх, каго. У безас. ужыв. Функц. не зам.* **1.** Хто-н. паходзіць з якога-н. роду, народа, часу і пад. *Полацкія баяры ўратавалі Таўцівілавага сына,* ***у жылах*** *якога* ***цякла*** *полацка-літоўская* ***кроў****, пераправілі яго ў Ноўгарад* (Г.Далідовіч). *Намі кіруюць людзі,* ***у венах*** *якіх* ***цячэ кроў*** *1937 года* (А.Вярцінскі). ***У жылах*** *яго* ***плыла*** *кіпучая* ***кроў*** *слаўных лесаўчыкоў — брагінскіх і пінскіх казакоў* (В.Ластоўскі). *Бескарыслівую дапамогу, сардэчную ўвагу і падтрымку Святланы і Джані, а*

*таксама іхняга сына Карла — студэнта, гожага, абаяльнага хлопца, **у венах** якога **цячэ** італьянская і славянская **кроў**, мы змаглі ацаніць па-сапраўднаму пазней…* (С.Законнікаў).

2. У кім-н. выяўляецца характар каго-н., схільнасць да чаго-н. *[Мікіта:] І гэтае, меджду протчым, здарэнне перакaнала мяне, што **кроў** свабодных прафесій **у** маіх **жылах** яшчэ не **цячэ** і што маё праўдзівае прызванне вось у чым: паперы, паперы і паперы* (Я.Купала). *Ганна — "небяспечная, гарачая", **у** яе **жылах цячэ** бунтарская **кроў*** (І.Воюш). *Няхай жа заўсёды **ў** нашых **жылах цячэ** яе* [Рагнеды] *палымяная **кроў**…* (М.Ермаловіч).

Круціць шарманку. *Разм. Неадабр. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы.* Надакучліва гаварыць пра адно і тое ж. **Сін.:** круціць катрынку. *Гебельс **круціць шарманку**, значыць – у Гітлера туз* (К.Крапіва).

Крыжа няма *на кім. У безас. ужыв. Разм. Неадабр.* Хто-н. бессаромны, несумленны ў якіх-н. дзеяннях, паводзінах. *А хіба без матчынай помачы ён вунь у якія людзі выбіўся б? А ён, выходзіць, забыў матку? **Крыжа** на ім **няма*** (І.Капыловіч).

Крытычная маса. *Мн. не ўжыв. У ролі розных чл. ск. Кніжн.* Пэўная мера чаго-н., неабходная для рэзкага, імклівага пераходу чаго-н. у іншы стан. Звычайна пра грамадскія стасункі. *Мяркуючы па ўсім, у арабаў дасягнула **крытычнай масы** пачуццё шчымлівай крыўды, знявагі іх годнасці* (В.Якавенка). *Ідзе назапашванне сіл. Павінна назбірацца **крытычная маса*** (М.Скобла). ***Крытычная маса** ўжо дасягнула сваёй мяжы. Страх замяняецца пратэстам і супраціўленнем* (У.Глод). *Падазраю, што і сёння шмат каму тое фармаванне **крытычнае масы** ўяўляецца немэтазгодным* (С.Дубавец).

Кулакі сціскаюцца *ў каго, чые. У безас. ужыв. Разм.* Узнікае жаданне помсціць каму-н., змагацца з кім-н. **Сін.**: кулакі свярбяць *у каго*; рукі свярбяць *у каго* (у 1 знач.). *Часам едзеш лесам, і раптам — паляна, здзічэлыя садовыя дрэвы (вёска так і не адрадзілася) і абеліск, а на ім словы, ад якіх **сціскаюцца кулакі** і ідзе па скуры мароз: "Тут пахаваны расстраляныя немцамі…"* (У.Караткевіч). *І **сціскаліся** марна радкоў **кулакі**. І баялася восені лета. Палявалі ваўкі. Балявалі Ляўкі — залачоная клетка Паэта…* (Р.Барадулін). *У следчага **кулакі сціскаліся**, так хацелася абараніць гэтую бяскрыўдную істоту* (Настаўн. газ. 2.08.2001). *І што б мне захварэць як мае быць. Скончыліся б гэтыя мукі. Будзь проклята мая доля, кінуўшая мяне ў вайну… У-у! На каго **сціскаюцца** мае **кулакі*** (М.Гарэцкі).

Купацца ў золаце. *Разм. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы.* Валодаць вялікімі капіталамі, быць надзвычай багатым. **Сін.**: грэбці лапатай *грошы*; мерац асьмінай *грошы*. *Скрыпач хадзіў па зямлі,*

ніколі не заходзячы ў замкі і палацы, хаця мог бы ***купацца ў золаце****. І ніколі не мінаў ніводнай халупы, нават калі там не маглі яму падаць і скарынкі, але дужа прасілі, каб зайшоў* (У.Караткевіч). *Праўда, што мужыкі з голаду паміраюць, а цар і паны* ***ў золаце купаюцца*** (А.Якімовіч).

Курэнне фіміяму. *Мн. не ўжыв. Кніжн. У ролі розных чл. ск.* Надзвычайнае ўзвялічванне, ліслівае праслаўленне каго-н. *Ад нечаканасці і такога адкрытага* ***курэння фіміяму*** *я ледзь не з'ехала пад трыбуну, што стаяла побач* (В.Паўлава).

Л

Ламанне галавы. *Мн. не ўжыв. У ролі розных чл. ск. Функц. не зам.* Напружаная спроба вырашыць, зразумець, разгадаць што-н. *Што датычыцца таго, як пракарміць сям'ю, то гэта сапраўды рэальнае* ***ламанне галавы****, часам сорам і ганьба, калі і жыць не хочацца* (Р.Тармола-Мірскі).

Ламанне хрыбта *каму, чаму. Мн. не ўжыв. У ролі розных чл. ск. Разм.* Бязлітасная расправа з кім-н. ці чым-н. *І вось настаў верасень 1939 года — даўгачаканы дзень Вызвалення. Амаль адразу і ў нас пачалося* ***ламанне хрыбта*** *ўсяму здароваму, назапашанаму чалавецтвам за мінулыя стагоддзі* (А. Карпюк).

Ламацца цераз (праз) калена. *Разм. Неадабр. Ужыв. пры дзейн. са знач. абстр. прадмета.* Рашуча адхіляцца, адкідацца. ***Цераз калена ламаюцца*** *традыцыйныя структуры кіравання. Выбарнасць як найважнейшы элемент акадэмічнага жыцця ліквідуецца* (І.Сярэдзіч).

Ламаць праз (цераз) калена *што. Разм. Неадабр. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы.* Рашуча адхіляць, адкідаць што-н. *— Камандзір, нельга так адразу* ***ламаць праз калена****... — нарэшце не вытрымаў Шпакоўскі. — Табе з намі служыць, а служыць трэба дружна...* (В.Блакіт). *Эканамічныя законы трэба захоўваць, а не* ***ламаць цераз калена*** (І.Нікітчанка). *Хто, акрамя лідэраў незалежніцкай партыі, павінен быў ведаць урокі беларускай гісторыі і не* ***ламаць цераз калена****?* (Ю.Хадыка). *Для дасягнення мэты тут не надта цырымоняцца і не грэбуць нічым.* ***Ламаюць праз калена*** (А.Лябедзька).

Легчы (залегчы) на дно. *Разм. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы.* Прытаіўшыся, не рабіць ніякіх дзеянняў. *Нам трэба на пару тыдняў* ***легчы на дно****, перачакаць, а як міліцэйскі шмон на дарогах сціхне, уцячы за мяжу* (В.Праўдзін). *— Мне трэба падумаць... — Канечне, падумай, толькі нядоўга, мне сёння трэба ведаць, дзе* ***залёг на дно*** *Гушча* (Маладосць. 1995. №5). *Зволіўшыся з гэтай пасады, ён* ***залёг на дно****... Не хацеў лішні раз паказвацца* (Нар. воля. 16.11.2000).

Літара ў літару. *Акал. Функц. не зам.* Абсалютна дакладна, без адхіленняў (пісаць, паўтараць, выконваць і пад.). **Сін.**: слова ў слова. *Ад яго патрабуецца толькі адно — выконваць **літара ў літару** тое, што яму загадалі, гэта значыць рабіць «выверанья, узгодненыя дзеянні»* (А.Вярбіцкі).

Ліцца ракой. *Разм. Ужыв. пры дзейн. са знач. канкр. прадмета (часцей пра віно, піва і пад.).* Выкарыстоўвацца ў вялікай колькасці. *У асеннія доўгія ночы пачынаюцца балі, гульні і розныя вясёлыя забавы. Віно **льецца ракой**. Найлепшая яда навалена гарамі на пекна прыбраных сталах...* (З.Бядуля). *Тады было святкаванне 300-годдзя горада. Піва, зразумела, **ракой лілося*** (А.Сівы). [Сірацюк] *захацеў зэканоміць — у вёсцы, палічыў, можна ў мясцовых шафёраў купіць паліва значна танней, і ён рабіў так часцяком. І на табе: калгас упершыню застаўся без паліва, якое раней **лілося** тут **ракой*** (В.Ткачоў).

Лямант у пустыні. *Гл.* <марны> лямант (голас) у пустыні.

Лятучая мыш. *Адз. і мн. У ролі розных чл. ск. Функц. не зам.* **1.** Начная млекакормячая жывёліна з шырокімі перапончатымі крыламі; кажан. *Над ім, таксама нячутна мільгаючы крыльцамі, улукаткі вілася **лятучая мыш*** (В.Адамчык). *Прыбілася ў галаву сцішнае, як **лятучая мыш**: «А ці ўжывешся з кімсьці, хто няздольны быць рады не ад сваёй удачы?»* (С.Яновіч).

2. Пераносны газавы ліхтар пэўнай канструкцыі. *Чадзіў ліхтар «**лятучая мыш**», было душна, смярдзела прэлымі анучамі* (І.Шамякін). *Цупаюць у дзённай яснасці і ў чорныя, з першым подыхам холаду, ночы — пры святле «**лятучых мышаў**»* (І.Мележ). *Дзям'ян запаліў «**лятучую мыш**» і падаўся дахаты* (І.Дубоўскі). *Ляшковіч падняў з-пад ног «**лятучую мыш**» з вялікай чыстай шкелкай і павёў мяне ў самы канец канюшні* (І.Пташнікаў).

Ляцець (паляцець) у тартарары. *Разм. Ужыв. пры дзейн. са знач. абстр. прадмета.* Змяняцца карэнным чынам, развальвацца, гінуць. **Сін.**: пераварочвацца дагары нагамі; пераварочвацца ўверх дном; ставіцца дагары нагамі; ставіцца з ног на галаву. *Можа б,* [паручнік] *жыў так і далей, калі б не вайна, не гэтая рэвалюцыя, калі ўсё ранейшае **паляцела ў тартарары*** (В.Быкаў).

М

Маё (мая) бярэ (узяло, возьме). *У знач. асаб. ск. Разм.* Я перамагаю; выходзіць што-н. па-мойму. Выказванне прызнання сваёй перамогі. *Калі на другога* [брата] *няшчасце накатвалася, першы ад радасці ў скокі пускаўся: **маё бярэ**!* (У.Правасуд). *Давай на заклад,*

што ***маё возьме*** (Ф.Янкоўскі). *Пачакай,* ***возьме маё****, я з табой расквітаюся!..* (І.Шамякін). *Жанчына выслізнула ў сенцы, гаспадар, прыслухоўваючыся, выструніўся і, пачуўшы металічнае звяканне, — напэўна, гаспадыня бразнула ключамі, — задаволена крактануў: —* ***Мая ўзяла****...* (В.Праўдзін).

Мазаць чорнай фарбай. *Гл.* маляваць (мазаць) чорнай фарбай (чорнымі фарбамі, у чорных фарбах).

Малодшы брат. *Часцей адз. У ролі розных чл. ск. Разм.* Беларусь, беларусы ў адносінах да Расіі, рускіх. **Ант.**: старэйшы брат. *Ад адной думкі злучыцца з самадзяржаўнай Расіяй* ***«малодшых братоў»*** *кідала ў жар і праймаў халодны пот* (Я.Лёсік). *Відаць, спрацавалі не навуковыя аргументы, а ідэалагічныя штампы* ***«малодшага брата»*** *і каланіяльная псіхалогія* (У.Конан). ***«Малодшаму брату»*** *— беларусам царызм дазволіў адкрываць пачатковыя школы на іх роднай мове толькі ў 1914 г., г.зн. у год, калі грымнула Першая сусветная вайна* (Л.Лыч).

Маляваць (мазаць) чорнай фарбай (чорнымі фарбамі, у чорных фарбах) *каго, што. Функц. не зам. Неадабр. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы.* Падаваць, характарызаваць каго- ці што-н. у негатыўным плане. **Ант.**: маляваць ружовымі фарбамі *каго, што. Зараз усё часцей гучыць трывога наконт таго, што мы адназначна трактуем 30-я гады,* ***малюем*** *іх толькі* ***чорнай фарбай*** (А.Лукашук). *І тут — пайшло-паехала: ужо назаўтра ж яго выклікалі на «праця-робку» і не без абурэння дакаралі: — Безумоўна, мы, партыйныя кіраўнікі, варты ўвагі як пісьменнікаў, так і мастакоў. Але ж — не* ***чорнымі фарбамі мазаць****...* (А.Масарэнка). *Усё ж з адлегласці пра-жытых гадоў Нафрановіч не засяроджваецца толькі на адмоўным, не* ***малюе*** *ўсё, што было тады,* ***у чорных фарбах*** (А.Кенька).

Маляваць ружовымі фарбамі (у ружовых колерах) *каго, што. Функц. не зам. Ужыв. пра дзейн. са знач. асобы.* Падаваць, характарызаваць каго- ці што-н. ідэалізавана, прывабліва, лепш, чым ёсць на самай справе. **Ант.**: маляваць чорнай фарбай *каго, што. Было б не зусім праўдзіва* ***маляваць*** *жыццё нашых землякоў у Літве толькі* ***ружовымі фарбамі****. Крызіс у эканоміцы, беспрацоўе бацькоў, нездаровы клімат у сем'ях — усё тое, што ёсць і ў нас* (Настаўн. газ. 21.05.2002). *Браты ж Ліскоўскія гаварылі многа, з вялікай перакананасцю, гаварылі так, як бы толькі ў іх адчынены вочы на ўсе праявы жыцця. І ўсё* ***малявалі*** *яны* ***ў ружовых колерах*** (Я.Колас).

<Марны> лямант (голас) у пустыні. *Мн. не ўжыв. Часцей вык. Кніжн.* Дарэмныя заклікі да чаго-н., якія застаюцца без увагі. *А я нічым не магу дапамагчы вечнасці, акрамя вечнага паўтарэння*

аднаго і таго ж, вечнага закліку да сумлення братоў. Заклікання, якое часам бывае ***марным лямантам у пустыні*** (У.Караткевіч). *Развагі і довады Янінага дзеда былі* ***голасам у пустыні*** (А.Ветах).

Маці-і-мачыха. *Мн. не ўжыв. Часцей дзейн. і дап. Разм.* Лекавая расліна сямейства складанакветных з шырокімі лістамі, пакрытымі спаднізу белымі варсінкамі, і жоўтымі кветкамі (tussilago L.); падбел. *Маці адна, маці незаменная. Другая ўжо — мачыха. Зірніце на краску* ***маці-і-мачыха*** *— і заўважце, што розныя пялёсткі не толькі па колеры — па цеплыні, па шчырасці* (Р.Барадулін). *Ля валуна, у зацішку, на санцагрэве вылузаліся з зямлі кволыя кветачкі* ***маці-і-мачыхі*** (А.Рыбак).

Мача ў галаву стукнула (ударыла) *каму. У безас. ужыв. Праст. Асудж.* Хто-н. зрабіў безразважны ўчынак. — *Табе што —* ***мача ў галаву стукнула****? Бугай бяльмасты! От падыду ды самога — па пысе?..* (М.Кусянкоў). *Верылася, стане цяпер лягчэй: хлопец ён талковы, на рабоце будзе ацэнены, глядзіш, ажэніцца, пойдуць унукі, і яна пры ім спакойна, нармальна ўвойдзе ў старасць. Дык жа* ***мача*** *чалавеку* ***ў галаву ўдарыла*** *— надумаў вучыцца далей. Ды дзе — у тэатральным* (У.Мехаў).

Мая бярэ. *Гл.* маё (мая) бярэ (узяла, возьме).

Міна запаволенага дзеяння. *Адз. і мн. У ролі розных чл. ск. Функц. не зам. Неадабр.* Тое, што пагражае небяспечнымі наступствамі. *У 30-я гады рукапісы станавіліся для іх аўтараў* ***мінай запаволенага дзеяння****, – іх нярэдка падшывалі да судовай справы ў якасці «доказаў» варожай думкі, – і часта служылі «падставай», каб «прышыць» пісьменніку 58-ы артыкул крымінальнага кодэкса – «антысавецкую прапаганду»* (У.Конан). *Пытанне аб дзяржаўнасці рускай мовы было вынесена на рэферэндум... Гэта ўсё заклала* ***міну запаволенага дзеяння*** *для юнага пакалення: зараз у Беларусі паўтара мільёна школьнікаў, з іх менш за паўмільёна вучыцца ў беларускіх класах* (В.Класкоўская). *Кааліцыя дазволіла б абысці пакінутыя каланіяльнымі адміністрацыямі* ***міны запаволенага дзеяння*** *– моўныя, рэлігійныя пытанні* (Б.Тумар).

Можна ў плуг запрагаць *каго. У безас. ужыв. Разм.* Хто-н. вельмі моцны, здаровы. **Сін.**: хоць у плуг запрагай *каго. Што за народ! Пабачылі, што бяру без чаргі, па тваім дакуменце, то адразу ж накінуліся на мяне, гатовыя былі разарваць: якая я, маўляў, інвалідка, мяне* ***ў плуг запрагаць можна*** (І.Капыловіч).

Можна язык зламаць (паламаць). *У безас. ужыв. Разм. Іран.* Цяжка вымавіць што-н. (словы, фразу і пад.). **Сін.**: язык зломіш. — *Адкуль пісьмо? — О,* ***язык зламаць можна****! Нешта такое джык-гам-*

гаў… — Джэсказган?! — Во-во! (А.Дудараў). *А як жа нам чытаць газеты, калі там часамі аб напісанае **можна язык паламаць*** (Я.Скрыган). *Калі некаторыя з гэтых слоў прамаўляюцца лёгка ці з пэўным намаганнем.., то на іншых… **можна язык зламаць*** (А.Каўрус).

Мудрыкі на хітрыкі. *Часцей дзейн. Разм.* Супрацьдзеянне на чый-н. падман аналагічнымі сродкамі. *Сваю долю грошыкаў ад крадзяжоў пад маім носам я мецць мушу, каб невядома як ім таго не хацелася, сабакам паганым! Няхай толькі спрабуюць яны круціць тут мне, дык я ім цэлае кіно зраблю… **Мудрыкі на хітрыкі** — я, зараза, лепшы за вас злодзей* (С.Яновіч). *Думаў, што яго ніхто не раскусіць, а тут **мудрыкі на хітрыкі** выйшлі* (Г.Юрчанка).

Мыш не праскочыць. *У безас. ужыв. Разм.* Немагчыма выбрацца, уцячы адкуль-н. ці пранікнуць куды-н. — *Во паглядзіце: яго арыштоўваюць, а ён завязвае гальштук. Хіба павесіцца ў турме. — Каб ухіліцца ад пакарання, — сказаў Сурвіла. — Ну, такі нумар у нас не пройдзе. У нас парадак!.. — Бальшавіцкі парадак!.. **Мыш не праскочыць*** (В.Быкаў). *Маёр Качароў аддаў загад: па чырвонай ракеце браць хутар наступам. Убачаць, якая сіла прэ, здадуцца. Ніякіх шанцаў у іх няма, кола моцнае, шчыльнае, **мыш не праскочыць*** (А.Кажадуб). *А цяпер — усё! Цяпер іншай дарогі няма! — Міхась яшчэ раз агледзеўся навокал. — Абклалі так, што і **мыш не праскочыць*** (Л.Маракоў).

Мышыная мітусня. *Мн. не ўжыв. У ролі розных чл. ск. Разм. Неадабр.* Пустыя, бязладныя заняткі, клопаты і пад. *Вячка бачыў **мышыную мітусню** слуг, строгія твары сваіх вояў, густыя калматыя бароды баяр і прасталюдзінаў* (Л.Дайнека).

Мяккае месца. *У ролі розных чл. ск. Разм.* Ягадзіцы, зад. *Адзін з мастакоў чытае кнігу, у якой галоўны герой падчас вайны дамовіўся з Гітлерам, што той будзе кожны дзень лупцаваць яго па **мяккім месцы*** (ЛіМ. 10.04.1998). *Народ і цяпер з ахвотай падстаўляе **мяккае месца** для лупцоўкі* (В.Барабаншчыкава). *Толькі я яе за **мяккае месца** ўшчыкнуў, як выходзяць з суседняга пакоя тры дурылы* (Г.Далідовіч). *– Можна лічыць, што дазвол я ўжо атрымаў?! – Зараз я табе па **мяккім месцы** папругаю палічу!* (З.Дудзюк).

Мяшацца з гразёю. *Разм. Неадабр. Ужыв. пры дзейн. са знач. абстр. прадмета.* Усяляк прыніжацца, беспадстаўна абвінавачвацца. *Наша роднае ўхілялася ўбок, аддавалася на смех, выскалянне і кпіны, тапталася нагамі і **мяшалася з гразёю**, а за прыклад выстаўлялася чужое, велікарускае, дзецям не даступнае і малазразумелае* (Я.Лёсік).

Н

На авось ды нябось. *Акал. Разм. Неадабр.* З разлікам на шчаслівую выпадковасць, удачу (пакладацца, рабіць што-н.). **Сін.:** на авось; на ўра (у 2 знач.). *Кароў аслабелых падвязваць на вужышчы пад жываты бацька не збіраўся, падсмейваўся з гультаяватых «зімагораў», што пакладаліся* ***на авось ды нябось*** (У.Калеснік).

Набітасць рукі. *Мн. не ўжыв. У ролі розных чл. ск. Разм.* Вялікі вопыт, добры навык, спрактыкаванасць у чым-н. *Цяжэй, калі чалавек лічыць за прызнанне простую* ***набітасць рукі****, якая дазваляе без намаганняў зарыфмаваць пару лозунгаў і такім чынам «адгукнуцца» на сур'ёзную патрэбу грамадства, хоць яна не стала ўнутранай патрэбай аўтара* (М.Лужанін).

Навастрыць вушы (вуха). *Разм. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы.* Пачаць уважліва прыслухоўвацца, насцеражыцца. **Сін.:** наставіць вушы; натапырыць вушы; развесіць вушы; <увесь> ператварыўся ў слых. «*Які ж гэта лось у лесе паваліўся, што ты рассыпаешся такім дробным макам? Ці, можа, мне пачасціла?*» — *падумаў Лабановіч і* ***навастрыў вуха*** (Я.Колас). *Віктару не спадабалася, што такая размова вядзецца пры малых. Нават Кацька, і тая* «***навастрыла вушы***» (І.Шамякін). *Васіль насцярожыўся,* ***навастрыў вушы*** (А.Макаёнак).

Навешванне лапшы на вушы *каму. Мн. не ўжыв. У ролі розных чл. ск. Праст. Неадабр.* Імкненне падмануць каго-н., падман. **Сін.:** адвод вачэй; гульня ў ката і мышку; дымавая заслона; пацёмкінская вёска; траянскі конь (у 1 знач.). *Каму ж патрэбна гэта хлусня,* ***навешванне лапшы на вушы*** *простым людзям?* (Нар. воля. 4.03.1998).

Наводзіць (навесці) глянец *на што, дзе. Функц. не зам. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы ці сукупнасці асоб.* Прыхарошваць што-н., скрываючы недахопы. *У найбольш поўнае пасмяротнае пысінскае выданне ў адпаведнасці з нашай даўняй традыцыяй усюды і ва ўсім* ***наводзіць глянец*** *не ўключаны з кнігі «Наш дзень» ні адзін верш культаўскага характару — з услаўленнем Леніна і Сталіна* (Дз.Бугаёў). *У апошнім нумары часопіса «Амерыка», закліканага* ***наводзіць глянец*** *на заакіянскую рэчаіснасць, многа гаворыцца аб нейкай рэвалюцыі ў галіне грамадзянскіх правоў, якая нібыта адбылася ў 60-я гады* (Звязда. 2.10.1984).

На возе і пад возам *быць, пабываць* і пад. *Часцей вык. Разм. Ужыв. са знач. асобы.* У самых разнастайных, прыемных і непрыемных сітуацыях (быць і пад.). **Сін.:** на кані і пад канём *быць* і пад. *Хто я — даліпан, не прызнаюся, людцы хрышчоныя! Быў я* ***на***

возе і пад возам, *упапярок, удоўж* (Цётка). *Не было ніякай боязі ні перад Еўропай, ні перад яе валадарамі і ў Ягайлы. Пабываўшы* ***на возе і пад возам****, ён ведаў, на чым свет стаіць, прытрымліваўся завядзёнкі: хто ўмее — робіць, а хто не ўмее, той крычыць і вучыць* (А.Бутэвіч). [*Федароўскі*, с. 47: быць на возе і пад возам — без тлумачэння; *Лепешаў*, с. 47: *бываць, быць* на возе і пад возам — 'у розных жыццёвых абставінах, добрых і дрэнных'.]

На воўка. *Акал. Праст.* Навошта. **Сін.:** да д'ябла (у 3 знач.); на ліха; на халеру; на хваробу; на храна; на чорта; на які хрэн; на які чорт; на якога чорта; на якое ліха; на якую трасцу; на якую халеру; якога ліха (у 1 знач.); якога ражна (у 1 знач.); якога хрэна (у 1 знач.); якога чорта (у 1 знач.). ***На воўка*** *табе гэтыя мацамэнды* [прычандалле, рознае начынне]? (Р.Барадулін). *Ну, падумай:* ***на воўка*** *табе карова? Даглядай яе, кармі. Ці пры тваёй сіле?* (Л.Калодзежны). [*Даніловіч*, с. 118: на воўка.]

На вушах *ісці, прыходзіць* і пад. *Акал. Праст. Іран.* У стане моцнага ап'янення. **Сін.**: пад газам; на падпітку; на ўзводзе; пад градусам; пад мухай; пад хмяльком; пад чаркай; пад шафэ. *Гэтым разам падпітак сярэдні, і з Генкам можна гаварыць, бо калі прыходзіў* ***на вушах****, то, акрамя лаянкі, ад яго нічога не дачакаешся, чалавечыя словы да яго не даходзяць* (Л.Арабей). *Скупымі і кепскімі ён лічыў тых, што ставілі мала. Шчодрымі і добрымі тых, ад каторых ішоў* ***на вушах*** (Полымя. 2000. № 6).

На гвалт. *Акал. Разм.* **1.** Няўхільна, неадкладна, абавязкова (трэба рабіць што-н.). *Або насоўваецца, скажам, хмара навальнічная, дзядзьку Арэсю трэба* ***на гвалт*** *спяшацца па ячмень, які і не звязаны, у жменях ляжыць...* (Я.Брыль).

2. Па дапамогу пры небяспецы (крычаць, галасіць і пад.). *Бадай ты спрахла! Дзе ж дарога?* ***На гвалт*** *крычы гарадавога!* (Я.Колас). [Аналагічны выраз з такімі ж двума значэннямі фіксуецца ва ўкраінскіх слоўніках; параўн.: *Даніловіч*, с. 119: на гвалт — 'вельмі, абавязкова (трэба)'.]

Нагой дзверы адчыняць *дзе, каго, чаго. Праст. Неадабр. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы.* Свабодна, беспярашкодна заходзіць куды-н., да каго-н. *Ёсць трывалае меркаванне, што я хаджу на тэлебачанне і ўсюды там* ***нагой дзверы адчыняю*** (ЛіМ. 26.06.1998). *Большасць «дэмбеляў» ніжняй палаты мітусяцца ў пошуках працы і, па старой звычцы* ***адчыняючы нагою дзверы*** *высокапастаўленых вертыкальшчыкаў, патрабуюць уладкаваць іх на кіруючыя пасады* (У.Глод). *Дэпутат узнёсся ў нефармальную вышыню лідэрства і, што*

называецца, ***нагой адчыняе дзверы*** *кабінетаў начальнікаў* (В.Паўлава).

Надзець (прымерыць) шапку манамаха. *Функц. не зам. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы.* Стаць адзіным, поўнаўладным кіраўніком дзяржавы. *Патаемнай жа марай Жыгімонта было самому* ***надзець*** *тую клятую* ***шапку Манамаха*** (А.Петрашкевіч). *Хто ведае, можа, і здзейсніцца ягоная даўняя мара –* ***прымерыць шапку Манамаха*** (Я.Філіповіч).

На другі (задні) план. *Акал. Функц. не зам.* Як менш істотны, як другарадны, нязначны (адцясніць, адступаць і пад.). *Тады ў вёсцы з выглядам гаспадароў, адцясніўшы страхаўчан нейкім чынам* ***на другі план****, важна ступалі электрыкі* (В.Ткачоў). *Слухаў дзед Талаш гэтыя навіны, і яго ўласная крыўда заціралася, адступала* ***на задні план*** (Я.Колас). *Цяжка мірыцца з тым, што цябе адцінаюць* ***на задні план*** (К.Крапіва).

На другім (заднім) плане. *Функц. не зам. У ролі састаўн. імен. вык. (часцей без звязкі) пры дзейн. са знач. асобы, канкр. і абстр. прадмета.* Менш важны, другарадны, нязначны. *Хоць дзеці ў гэтай гісторыі* ***на другім плане****, нельга не адчуць, наколькі яны абдзеленыя цеплынёй бацькоўскага дома, нікому не патрэбныя* (І.Макаловіч). *Аксеня цяпер* ***на заднім плане****. Яе месца заняла Васіліна* (Т.Хадкевіч). *Я для старшыні нуль. Да майго голасу ён не прыслухоўваецца. Патрэба людзей у яго* ***на заднім плане*** (Звязда. 4.01.1987).

На дух *не пераносіць, не выносіць* і пад. *каго, што, чаго. Гл.* <і> на дух *не пераносіць, не выносіць* і пад. *каго, што, чаго.*

На заднім плане. *Гл.* на другім (заднім) плане.

На задні план. *Гл.* на другі (задні) план.

На заячы (заечы, зайцаў) скок. *Акал. Разм.* Вельмі мала (звычайна пра неістотнае павелічэнне ці памяншэнне дзённага часу). **Сін.**: з вераб'ёў нос (у 1 знач.); з жабіны прыгаршчы *чаго*; з камароў нос (у 1 знач.); з макава зерне; кропля ў моры <*чаго*>; курам на смех (у 3 знач.); на жабін скок (у 2 знач.); на капейку; на макава зерне; на пальцах можна пералічыць *каго, што*; на панюх табакі (у 1 знач.); на шэлег (у 1 знач.); не поле насеяна *каго*; раз-два і ўсё *каго, чаго*; як кату; <як> кот наплакаў *каго, чаго*; як старой бабе сесці *чаго. У нядзелю, 27 чэрвеня, самы доўгі летні дзень — больш за 17 гадзін! — пасля кароткачасовага стаяння неўпрыкмет пакарацеў на адну хвіліну. Як кажуць,* ***на заечы скок*** (ЛіМ. 2.07.1999). [*Даніловіч*, с. 120: на зайцаў скок; *параўн. ва ўкр. м.*: на заячий скік.]

На здароўе. *Акал. Разм.* Колькі хочацца каму-н. і без пярэчанняў з боку таго, хто гаворыць. *[Адамейка:] Значыць, мы можам лічыць сябе неўміручымі? [Дабрыян:] Лічыце* ***на здароўе*** (К.Крапіва). *Аказваецца, і ў дзень перамогі не ўсе пілі-елі... Некаторыя займаліся іншымі справамі* [рабаўніцтвам]. *Але хай,* ***на здароўе*** (В.Быкаў). *– Я кахаю Ганчара... – Ну й кахай сабе* ***на здароўе*** (Г.Багданава).

На знос. *Разм.* **1.** *Акал.* Звыш магчымага, не шкадуючы сябе (працаваць). *Таццяна працуе з 8 раніцы да 8 вечара. Што называецца,* ***на знос****. Вернецца вечарам, тое-сёе зробіць дома, перакінецца некалькімі словамі з сынам, дапаможа зрабіць урокі — і ў ложак* (М.Дзелянкоўскі). *Даруй, гэтага* [пенсіі] *мала, але будзь гордай, бо ты карміла гэтую дзяржаву, ты, працуючы* ***на знос****, не дала яе ў згубу!* (Я.Рагін). *Дзед працаваў* ***на знос*** *у асноўным на рабоце цяжкай і малааплатнай* (П.Вераб'ёў).

2. *Азн.* Вельмі цяжкая, з поўнай аддачай сіл, да знямогі (праца). *У гэтых маладых людзей прафесія бязлітасная, што вымагае жорсткай дысцыпліны, працы* ***на знос****...* (С.Берасцень).

На казённым хлебе *быць, знаходзіцца* і інш. *Акал. Разм.* У турме, у зняволенні. *— Далі Мятліцкаму — дадуць і Мятліцкай. — А дай рады!.. Ужо другі месяц* ***на казённым хлебе*** *пане Мятліцкі...* (Л.Калюга). *Потым было шэсць страшэнна доўгіх месяцаў* ***на казённым хлебе*** *— час немалы, каб усё як след абдумаць: і мінулае, і сучаснае* (В.Палтаран). *Мой сусед сядзеў* ***на казённым хлебе*** *і даваў паказанні следчым...* (Вожык. 1986. № 21).

На казённы хлеб (харч) *саджаць. Акал. Разм.* У турму, у зняволенне. *Вашы сходы ці там з'езды раскідаюцца, а саміх* ***на казённы хлеб*** *садзяць* (Я.Купала). *Вось тут якраз Мікуцкі і бачыць той паралелізм у прыродзе, тое злачынства супроць рэжыму эканоміі, за якое належыць* ***на казённы харч*** *саджаць* (К.Крапіва).

На крывой кабыле (казе) не аб'едзеш *каго. У абаг.-асаб. знач. Разм.* Не ашукаеш, не перахітрыш. **Сін.**: на мякіне не правядзеш *каго. Зразумела, што Калеснікаў «кампрамат» дорага каштуе і гэтага чалавека* ***на крывой кабыле не аб'едзеш****, Караленя пайшоў тым жа шляхам, што і шантажыст-вымагальнік* (В.Праўдзін). *Барысевіча* ***на крывой кабыле не аб'едзеш****, хітрун, якіх пашукаць. І прынцыповы* (ЛіМ. 7.09.2001). *А ты яго* ***на крывой казе не аб'едзеш*** (Г.Юрчанка).

Наламаць дроў. *Праст. Неадабр. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы.* Нарабіць памылак пры выкананні чаго-н. *Гэты малакасос зноў* ***наломіць дроў****, яму мала ўчарашняга...* (М.Лынькоў). *Я мог пагарачыцца, мог* ***наламаць дроў****, але ніколі не пераступаў*

чалавечых законаў (І.Шамякін). *Не гарачыся, ты ж мо не Канькоў. Той спачатку* ***наломіць дроў****, а потым думае* (П.Місько).

Наліць горла. *Разм. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы.* Многа выпіць гарэлкі, віна і пад. **Сін.**: бачыць шклянога бога; браць у губу; глядзець у бутэльку; закідваць за гальштук; закідваць за каўнер; закладваць за каўнер; заліваць вочы <*чым*> (у 1 знач.); заліваць за каўнер; заліваць чарвяка; мокнуць у гарэлцы; наступаць на корак; не прасыхаць; панюхаць корак; прамачыць горла. **Ант.**: не браць у рот *што, чаго* (у 2 знач.). *Развітвалі Гандзю не галосячы і не прычытаючы, у якімсьці задуменні... А на памінках — не* ***наліў горла*** *нават Літровы Антак* (С.Яновіч). *— Дай бог, — мармытаў бацька. За паслярэвалюцыйную галадуху першы раз* ***наліў горла****, ажно блага яму зрабілася* (Ніва. 23.06.1999).

На паверхні. *Разм. Ужыв. пры дзейн. са знач. абстр. прадмета.* Лёгка заўважаецца, усведамляецца. **Сін.**: ляжаць на паверхні. *Цішыня гэта —* ***на паверхні****. Грамадства зрушылася з месца, і ніхто яго не спыніць...* (С.Шаўцоў). *Якое звяно ў ланцужку сістэмы ўрокаў найчасцей выпадае, не дае належнай эфектыўнасці? Адказ на гэтае пытанне* ***на паверхні****...* (Настаўн. газ. 28.09.2000).

На палову вуха *слухаць. Акал. Разм.* Няўважліва, урыўкамі. **Сін.:** адным вухам (у 1 знач.); краем вуха (у 1 знач.). *Шчыра кажучы, аповед пра гісторыю дома, вучобу і працу ў школе я слухаў, як кажуць,* ***на палову вуха*** (А.Савіцкі). *Гляджу: Твардоўскі слухае* ***на палову вуха****, а потым кажа: «А скажыце, старшына, ці друкаваліся вы на Беларусі?»* (А.Вольскі).

На паповы сані *збірацца. Разм. Кампанент вык. пры дзейн. са знач. асобы.* Паміраць. **Сін.:** аддаваць богу душу; аддаваць канцы (у 3 знач.); аддаваць духі; адкідаць капыты (у 1 знач.); адкідваць хвост (у 2 знач.); адпраўляцца да абрама на піва; адпраўляцца на той свет; адыходзіць з гэтага свету; адыходзіць у вечнасць; адыходзіць у іншы свет; адыходзіць у лепшы свет; ажаніцца з <сырой> зямлёй; выпростваць ногі; даваць дуба; дух выпусціць (у 1 знач.); дух спускаць; духу не ўказаць; загавець душой; загадаць доўга жыць (у 1 знач.); задзіраць капыты (у 2 знач.); задзіраць ногі; замуж за <пана> пясоцкага *збірацца*; заснуць вечным сном; заснуць навекі; згарнуць рукі; з капытоў далоў (у 2 знач.); лажыцца ў магілу; пайсці ў магілу; пачыць у бозе; складваць рукі (у 2 знач.); сыходзіць са сцэны (у 4 знач.); трапіць да абрама на піва. *Дзед ужо чуць кляваіць,* ***на паповы сані*** *збіраецца* (Р.Барадулін). *У гародзе сорак гадоў бульба па бульбе — звялася. Тут можа гады два пародзіць, а там бадай што давядзецца збірацца* ***на паповы сані*** (Р.Барадулін). [Параўн.: *Федароўскі*, с. 241:

выхаваў *на паповы сані* — ‘смерць, скананне’; *Янкоўскі*, с. 107: *глядзець на паповы сані – ‘вельмі кепска пачуваць сябе (пра хворага), рыхтавацца да смерці’.*]

На парог не ступаць *<да каго>. Разм. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы.* Не прыходзіць, не заходзіць, не наведваць каго-н. **Сін.:** не казаць носа *куды*; не паказваць вачэй *куды*; не патыкаць носа *куды. Пра Міцеву жонку ўжо і забыліся: час усё сцірае. А дачка — віна і боль: нібыта ёсць недзе і няма яе. Пятнаццаць гадоў* ***на парог не ступала****. Нават твар яе Міця забыў* (А.Жук). *Не крыўдуй на мяне, Кузьма, але я думаю так: не ў цябе ўдаўся ён, душа ў яго драбнаватая. З буржуямі, нябось, на з’ездзе цалаваўся, а да брата і* ***на парог не ступіў****...* (Л.Дайнека). [*Параўн. ва ўкр.м.:* на поріг не ступити *до кого.*]

На пень брахаць <ды> на калоду тукаць *вучыць, навучыць* і пад. *Разм. Неадабр. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы.* (Вучыць, навучыць каго-н.) гаварыць недарэчнае, неразумнае. **Сін.:** брахаць на пень; брахаць на сабак. *– Яна ж у нас толькі навучыцца. – Навучыцца...* ***На пень брахаць ды на калоду тукаць****. Досыць ужо навучылася..* (М.Зарэцкі). *– Не хачу навукі Крэйдзінай... – Крэйдзіна тут збоку прыпёку. Упёрся ты ў яе, як баран у сцяну. Шырэй думай... Табе здаецца, што ў нас... навучаюць* ***на пень брахаць, на калоду тукаць****?* (А.Масарэнка). [*Лепешаў*, с. 49: на пень брахаць, на калоду тукаць.]

На першым (пярэднім) плане. *Функц. не зам. У ролі састаўн. імен. вык. (часцей без звязкі) пры дзейн. са знач. асобы, канкр. і абстр. прадмета.* Важнейшы за ўсё, вышэй за ўсё. *У журналіста ці не* ***на першым плане*** *павінна быць пачуццё такту* (А.Кажадуб). *Калі вяртаўся* [Валера з турмы], *падоўгу нідзе не затрымліваўся:* ***на першым плане*** *была не работа, а гарэлка* (В.Ткачоў). *Як была наша школа савецкай, так ёю і засталася. Паказуха* ***на першым плане*** (Я.Рагін). *А дырэктар-аўтамат —* ***на пярэднім*** *самым* ***плане*** (К.Крапіва).

На першы (пярэдні) план. *Акал. Функц. не зам.* Як найбольш істотнае (выходзіць, выступаць, вылучаць і пад.). *З болем паэт піша.., што* ***на першы план*** *выходзіць карыслівасць і дробязны клопат пра ўласны дабрабыт* (Р.Шкраба). [У аповесці] ***на першы план*** *выступае сюжэтная інтрыга* (М.Тычына). *Прыхільнікі рамантызму* ***на першы план*** *вылучалі індывідуальнасць, надзяляючы яе ідэальнымі памкненнямі* (У.Гніламёдаў). *Ва ўмовах палітычнага генацыду..* ***на пярэдні план*** *выступіла праблема захавання нацыі* (В.Рагойша).

Наплесці кашалёў *каму, пра каго. Разм. Неадабр. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы.* Нагаварыць абы-чаго, нахлусіць, напляткарыць. *Нейкі чорт прыезджаму таварышу* ***наплёў кашалёў*** *пра мяне, а ён і веры даў* (Л.Калюга). *Цяпер стануць абы-што вярзці.* ***Наплятуць кашалёў****, не ведаючы* (В.Карамазаў). *Адкуль ты, такі кавалер, узяўся? Думаеш, з горада прыехаў,* ***кашалёў*** *мне* ***наплёў****, то табе і паверылі?* (А.Кажадуб).

На плыву. *Акал. Разм.* У ацалелым стане (быць, утрымліваць, знаходзіцца, пратрымацца і пад.). *Што гэта за рынак і з чым яго «ядуць», як у такіх незвычайна складаных умовах і калгас утрымаць* ***на плыву****?..* (В.Гардзей). *Цяпер у раёне толькі 30 працэнтаў гаспадарак неяк зводзяць канцы з канцамі, яшчэ знаходзяцца* ***на плыву*** (Звязда. 18.11.1994). *У часіну людскога прыбою кожны хоча быць* ***на плыву*** (Р.Барадулін). *Пратрымаліся гадок-другі* ***на плыву****, пратрымаемся, дасць бог, і яшчэ колькі* (А.Кароткі).

На пярэднім плане. *Гл.* на першым (пярэднім) плане.

На пярэдні план. *Гл.* на першы (пярэдні) план.

На рахунку *чыім, каго. Вык. Функц. не зам. Ужыв. пры дзейн., выраж. колькасна-імен. спалучэннем.* Лічыцца за кім-н., мецца ў каго-н. ***На*** *яго [Юркі Голуба] мастакоўскім* ***рахунку*** *пяць кніг «дарослай» паэзіі* (А.Марціновіч). *Цяпер* ***на рахунку*** *ў Гетманскага дзесяць збітых самалётаў* (А.Алешка). ***На рахунку*** *Краснеўскага было ўжо некалькі раскрытых злачынстваў, калі яму даручылі не зусім звычайную справу* (У.Гойтан).

На россыпе. *Азн. і вык. Разм.* Перад канцом цяжарнасці. *Любка не захацела перабрацца ў пакой баярыні-нябожчыцы, вярнулася ў свой, дзе яе, тоўстую і цяжкую, як кажуць, ужо* ***на россыпе****, апошнія дні і ночы даглядала Марыля* (Г.Далідовіч).

На рыбіным футры. *Азн. і вык. Разм. Жарт.* Які прапускае холад, дрэнна саграваe. Пра верхняе адзенне. **Сін.:** падбіты ветрам (у 1 знач.); падшыты ветрам. *Я ў сваім* ***«на рыбіным футры»*** *шынельку пачынаў ужо зябнуць на снезе* (В.Быкаў). *Вельмі патрэбны нам медыкаменты, цукар альбо сахарын. У лесе ж жывём, халады сабачыя, а паліто —* ***на рыбіным футры****, ні валёнак, ні цёплых шапак. Раненым хоць бы чаю з сахарам даць* (І.Новікаў). *Марыя-Тэрэза гаварыла, што ў Расіі можа быць холадна, але, калі шчыра, мы не ўяўлялі, што такое мароз. Апранулі курткі, як сказалі вашы дзеці,* ***на рыбіным футры*** (Настаўн. газ. 20.03.1986).

На сваю руку. *Акал. Разм.* Самастойна рашыўшы, па ўласнай ініцыятыве (рабіць, зрабіць што-н.). **Сін.:** сваім адумам. *Адзін Барыс Васілеўскі не паслухаўся. Можа і добра зрабіў. Адкалоўся і пайшоў* ***на***

сваю руку *прабірацца цераз старую граніцу* (У.Калеснік). *Нельга такой адказнай справы весці* ***на сваю руку*** (Полымя. 1997. № 11).

На слыху *ў каго. Разм. Ужыв. пры дзейн. са знач. абстр. прадмета ці, радзей, асобы.* Пастаянна вымаўляецца кім-н., мае шырокую вядомасць, папулярнасць. *Перакладаць паэзію з мовы блізкай і зразумелай усім, асабліва калі верш амаль у кожнага што называецца* ***на слыху****, — занятак нялёгкі, адказны, ды яшчэ са з'едлівым пытаннем-усмешкай: і марны?..* (В.Зуёнак). *Цяпер* ***на слыху*** *ў газет і крытыкаў Ганна Ахматава, Пастарнак, Мандэльштам, Бродскі і г.д.* (П.Панчанка). *А зусім нядаўна яго імя было ва ўсіх, як гэта кажуць,* ***на слыху*** (Л.Арабей). *У выпадку рэгістрацыі Мінюстам «Айчыны» ў нашай краіне будзе 18 партый, з якіх* ***на слыху*** *толькі тры-чатыры* (ЛіМ. 10.03.2000).

Чый **насок паглядае (пазірае) у пясок.** *У безас. ужыв. Разм.* Хто-н. нядужы, слабы, нядоўга будзе жыць. *І пасля аперацыі* [Максім] *ходзіць на ўколы. Яда не лезе ўсё роўна яму ў горла, валасы выкачаліся, як у немаўляці. Дужа аслаб, ад ветру калываецца. Ужо яго* ***насок пазірае ў пясок*** (С.Лобач). [*Федароўскі*, с. 205: насок паглядае ў пясок – 'кажуць пра чалавека, блізкага да смерці'; *Лепешаў*, с. 50: *чый* насок паглядае ў пясок.]

На сомаў хвост *зводзіць, звесціся. Акал. Разм.* Ледзь не дарэшты. *Гэта не іх* [маладых аўтараў] *віна. Гэта віна дзесяцігоддзяў палітыкі, якая зводзіла, як у нас кажуць,* ***на сомаў хвост*** *— мовы, нацыі* (Р.Барадулін). *Ажаніўся бедны з яшчэ беднейшай. Зваліся, як кажуць,* ***на сомаў хвост…*** (Р.Барадулін).

Наставіць вушы. *Разм. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы.* Пачаць уважліва прыслухоўвацца, насцеражыцца. **Сін.:** навастрыць вушы; натапырыць вушы; развесіць вушы; <увесь> ператварыўся ў слых. *Крушынскі спыніў вусную матэматыку.* ***Наставіў вушы****. Тупат ног…* (З.Бядуля). *— Мабыць, Ганна недзе прыспала вашага чалавека… — Якая Ганна? —* ***наставіў вушы*** *Парфен Вяршкоў* (І.Чыгрынаў).

Наступаць (наступіць) на граблі. *Разм. Іран. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы ці сукупнасці асоб.* Рабіць непрадуманы крок з магчымымі непрыемнымі наступствамі для таго, хто гэта робіць. *Паслушэнства, падпарадкаванасць і пакорлівасць змушалі нашых людзей* ***наступаць на граблі****, якія яшчэ раз стукнулі іх па лобе* (А.Кароткі). *Улады хутка зразумелі, што зноў* ***наступілі на граблі****, і праз 16 гадзін* [арыштаванага] *выпусцілі. Праўда, з умовай, што пасля з'езда ён усё ж адбудзе пакаранне* (ЛіМ, 27.06.1997). *Ю.Віцьбіч – пісьменнік непрадказальны, загадкавы, творам якога часцей уласцівы*

*і іншасказальнасць, «скрытая» асацыятыўнасць, «намёкавасць» (таму і здаралася, што савецкія публікатары ягоных апавяданняў ці нарысаў... **«наступалі на граблі»**)* (А.Пашкевіч).

Наступаць сабе на горла. *Разм. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы.* Прымушаць сябе рабіць так, як хочацца ці выгадна каму-н. *Тым пісьменнікам, якія мелі нейкія здольнасці і маглі працаваць, жылося ў Савецкай Беларусі нашмат лепей, ніж цяпер – і гэта пры найважнейшай акалічнасці, што не прыходзілася **наступаць сабе** асабліва **на горла**. Ці, можа, некаторым проста пашанцавала?* (А.Асташонак).

Натапырыць вушы. *Разм. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы.* Пачаць уважліва прыслухоўвацца, насцеражыцца. **Сін.:** навастрыць вушы; наставіць вушы; развесіць вушы; <увесь> ператварыўся ў слых. *Сцішыўся Трахім... Толькі **вушы натапырыў**, каб па голасе пазнаць, хто зайшоў у хату* (Л.Калюга). *Пойдзем тады ў кабінет, а то дзед ужо **натапырыў вушы*** (А.Макаёнак).

На ўсіх парах. *Акал. Разм.* Вельмі хутка, з вялікай скорасцю (ляцець, імчацца і пад.). **Сін.**: без агляднкі (у 1 знач.); без духу *бегчы*; без душы *бегчы*; без памяці (у 1 знач.); ва ўсе лапаткі (у 1 знач.); высалапіўшы язык (у 1 знач.); з усёй сілы (у 2 знач.); на адным дыханні (у 1 знач.); на зламанне карка (у 2 знач.); на злом галавы (у 2 знач.); на скрут галавы (у 2 знач.); на ўвесь дух; на ўвесь мах; на ўсе жылы; на ўсе застаўкі (у 2 знач.); на ўсе ногі; на ўсіх парусах; на ўсю моц (у 2 знач); што ёсць духу (у 1 знач.); што ёсць сілы (у 2 знач.); як дуж; як жару ўхапіўшы; як з ланцуга сарваўшыся; як з перуна; як мага (у 1 знач.); як на крыллях; як на пажар; як падсмалены. **Ант.**: як чарапаха. *А я што раблю? **На ўсіх парах** лячу. Куды? Да цябе, вядома, трэба падмога...* (А.Савіцкі). *Пад вечар, пазычыўшы ў суседа веласіпед, Мікіта Гаўрылавіч злётаў **на ўсіх парах** да свайго слупа* (Г.Марчук). *Надзя ўвесь час чакала з'яўлення і сустрэчы з зусім іншымі спадарожнікамі, і не з боку вакзала, чыгункі, адкуль **на ўсіх парах** неслася, перла, грукацела ўбоства і жабрацтва* (В.Казько).

На ўсіх парусах. *Акал. Разм.* Вельмі хутка, з вялікай скорасцю (ляцець, імчацца і пад.). **Сін.:** без аглядкі (у 1 знач.); без духу *бегчы*; без душы *бегчы*; без памяці (у 1 знач.); на ўсе лапаткі (у 1 знач.); высалапіўшы язык (у 1 знач.); з усёй сілы (у 2 знач.); на адным дыханні (у 1 знач.); на зламанне карка (у 2 знач.); на злом галавы (у 2 знач.); на ўвесь дух; на ўвесь мах; на ўсе жылы; на ўсе застаўкі (у 2 знач.); на ўсе ногі; на ўсю моц (у 2 знач.); што ёсць духу (у 1 знач.); што ёсць сілы (у 2 знач.); як дуж; як жару ўхапіўшы; як з ланцуга сарваўшыся; як з перуна; як мага (у 1 знач.); як на крыллях; як на

пажар; як падсмалены. **Ант.:** як чарапаха. *[Чухрай:] Тут да вас дамачка* ***на ўсіх парусах****... дапусціць?* (П.Васілеўскі).

На цырлах. *Праст. Неадабр.* **1.** *перад кім. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы.* Дрыжаць перад кім-н., без адгаворак падпарадкоўваючыся ва ўсім. **Сін.:** скакаць пад дудку *чыю, каго*; хадзіць па адной маснічыне *ў каго*; хадзіць па нітачцы *перад кім, у каго*; хадзіць па струнцы *перад кім, у каго. Усе, нават афіцэры, перад ім, як кажа старая Пабетынчыха,* ***на цырлах*** (В.Супрунчук).

2. бегаць *вакол каго. Акал.* Усяляк дагаджаючы каму-н. *Мы – усе роўныя. Чаму гэта я павінна табе дагаджаць, перад табою пластавацца? Бач, пан нейкі знайшоўся, бегай вакол яго* ***на цырлах****!* (С.Законнікаў). *Да рубля ведаў суму ўсіх яе* [жончыных] *грошай. Затое калі самому што ўдавалася зарабіць – от ужо тады вакол яго ўсе* ***на цырлах*** *павінны бегаць: яму і ўслужы-падай, і не пярэч, калі ён лішак за каўнер закіне...* (А.Масарэнка).

Нацягнуць нос (-а) *каму. Праст. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы.* Апярэдзіўшы ў чым-н., зрабіўшы што-н. раней за іншых, тым самым пасароміць, зганьбіць і пад. каго-н. **Сін.**: даваць фору *каму*; заткнуць за пояс *каго*; наставіць нос *каму*; падцерці нос *каму. — Го-го-го-го! — зарагатаў сівы. — Значыцца,* ***нацягнулі*** *найяснейшаму* ***носа****. І акрузе таксама. Ну, добра! Ну, гэта люблю!* (У.Караткевіч). *Наваколле ўхваляла: малайчына Вежа,* ***нацягнуў нос*** *французам* (Полымя. 1968. № 9).

На чорта падобны (-ая, -ае, -ыя). *Азн. і вык. Разм. Неадабр.* Знешне непрывабны, непрыгожы. Пра чалавека ці канкрэтны прадмет. *– Ну, а цяпер я трохі абмыюся ды пагалюся, а то* ***на чорта падобны****, – вінавата ўсміхнуўся* [Кавальчук], *бы нашкодзіў перад жонкай* (А.Дзятлаў). *Тады бяры вядзерца з кузава і памый барты і колы.* ***На чорта*** *машына* ***падобная*** (А.Савіцкі). [*Лепешаў*, с. 50: на чорта пахожы.]

Наша бярэ (узяло, узяла, возьме). *У знач. асаб. ск. Разм.* Мы перамагаем; выходзіць што-н. па-нашаму. Выказванне прызнання чыёй-н. перамогі. *Здолеем мы гэта зрабіць за адзін дзень* ***— наша ўзяло****, а засядзем у балоце — тут нам і крышка...* (К.Крапіва). *Які там шкаляр! Няма шкаляра! Зразумеў? Цяпер* ***наша ўзяла****! Цяпер ты адзін жаніх!.. Хутчэй на вяселле!* (В.Вольскі). *Часта такія, як Нічыпар, супярэчаць усяму, але — нічога,* ***наша возьме*** (В.Казько).

На які ляд *каму хто, што. Акал. Праст.* Навошта, для чаго. **Сін.:** да д'ябла (у 3 знач.); на ліха; на халеру; на хваробу; на храна; на чорта; на які хрэн; на які чорт; на якога чорта; на якое ліха; на якую трасцу; на якую халеру; якога ліха (у 1 знач.); якога ражна (у 1 знач.);

якога хрэна (у 1 знач.); якога чорта (у 1 знач.). – *Спытайся спачатку, ці прымем мы цябе, – не сунімаўся Юрка. – Праўда, хлопцы?* ***На які ляд*** *нам чужыя патрэбны* (А.Асіпенка). ***На які ляд*** *мне гэтая абстрактнасць? Я маю справу не з народам, а з Паўловічам, Суцёпкам, з самім сабой, нарэшце* (Я.Радкевіч). – *Вось бы мне такую машыну, хоць на паўмесяца.* – ***На які ляд*** *яна табе? – спытаўся Максім* (А.Кудравец). – *Хату хоць дарабіў? – Дарабіў...* ***На які ляд*** *яна мне здалася толькі* (В.Казько). ***На які ляд*** *ёй тая работа? Што, есці не хапае?* (М.Гіль). *А ўсё ж, хлопцы,* ***на які ляд*** *вам кухарка?* (А.Масарэнка).

Неба ў клетку (клетачку). *Мн. не ўжыв. Часцей дап. ці дзейн. Разм.* Турма або іншыя месцы зняволення. **Сін.:** казённы дом; каменны мяшок (у 1 знач.). *[Арнольд:] Ты не ведаеш, дзе мы?.. Зірні ў акно. [Борка:] О,* ***неба ў клетку****. Усё. Выкінь са свайго беспрацоўнага жыцця пятнаццаць сутак, дзед. Давядзецца і табе закасаць рукавы* (Я.Шабан). *Небараку Уладзіміру адвалілі салідны тэрмін пражывання ў мясцінах, дзе* ***неба ў клетачку*** (Вожык. 1994. № 5). [*Лепешаў*, с. 50: неба ў клетачку.]

Не будзь дурнем. *У знач. адасобленай акал. Праст.* Своечасова скеміць, як трэба паступіць, дзейнічаць у пэўнай сітуацыі. *Спраўнік,* ***не будзь дурнем****, саскочыў з каня, пайшоў следам за Бароўскім і ўзяў вучонага шчыгла. Жандар адмовіўся што-небудзь выбіраць* (А.Наварыч). [*Юрчанка*, 1974, с. 153: не будзь дурак (дураком) — ‘пра праяўленне вынаходлівасці, вастрыні розуму’.]

Не даваць (не даць) жыць (жыцця) *каму. Разм. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы ці адуш. прадмета.* Назаляць, дакучаць каму-н., прыставаць да каго-н. **Сін.:** дыхаць не даваць *каму* (у 1 знач.); не даваць быту *каму*; не даваць спакою *каму*. *Камары і мошкі* ***не даюць жыць...*** *Цяжка адагнацца там ад камароў нават дымам. Звіняць увесь час над вухам, цягнуць душу з цела* (М.Гарэцкі). *Ёй што, а мне Пецька Хохлік* ***жыцця не дае****. Чаму, кажа, не росціш сваю камсамольскую арганізацыю. У цябе ж база ёсць* (У.Кузьмянкоў).

Не жук на палачцы. *Вык. Разм. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы ці абстр. прадмета.* Не дробязь, не пусцяковіна; справа сур'ёзная. **Сін.**: не жарты (у 1 знач.); не кот наплакаў (у 2 знач.); не фунт ізюму <*каму*>; не хаханькі (у 1 знач.). *Камсорг базы і статус афіцэра ў сяржанта — гэта табе не пісар, не пасыльны, не афарміцель які,* ***не жук на палачцы****...* (М.Гіль). [Выраз не фіксуецца як у беларускіх, так і ў рускіх, украінскіх, польскіх слоўніках літаратурных і дыялектных моў, але сустрэўся ў паэме «Страна Муравия» А.Твардоўскага, «малая радзіма» якога суседнічае з усходняй

часткай Беларусі, а бацька нарадзіўся ў былой Магілёўскай губерні: «Чистов, Прокофий Павлович, / Бобыльский бывший сын, / *Не жук* тебе *на палочке*, / А честный гражданин».]

Не на таго (не на тую) нарваўся. *Вык. Праст. Ужыв. пры адсутным дзейн. са знач. асобы.* Маеш справу не з тым, на каго разлічваў; недаацэньваеш таго, з кім маеш справу. **Сін.**: не на таго напаў. *Пабачым яшчэ, пабачым... Не-е-э, брат!* ***Не на таго нарваўся****, не з тым маеш справу...* (Ц.Гартны). *Яшчэ з парога яна заявіла: «Гэта я — фрау Руйкоўская. А вы ўжо, відаць, мяне і не чакалі. Ды* ***не на тую нарваліся****»* (С.Законнікаў). *Не шлындайся, кажуць, не дуры галаву. Толькі ж* ***не на тую нарваліся****: гужы парву, а свайго дамагуся* (А.Кандрусевіч). *Воўк сабакі не баіцца, але звягі наравіцца. Яна будзе мянціць языком, а я цярпецьму —* ***не на таго нарвалася*** (В.Адамчык). *Пакуль выбіўся ў людзі — прыйшлося дык прыйшлося. Шмат знаходзілася малайцоў, якія спрабавалі абысці Лебяду. Ды* ***не на таго нарваліся*** (П.Палітыка).

Не пераламаць хлеба *з кім. Разм.Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы.* З-за непрыязнасці да каго-н. не сесці з ім за адзін стол частавацца. *Тут сястра ўпала амаль у істэрыку, яе дачка пачала плакаць, каб я ў іх засталася, сын ужо прынёс гарэлку. «Не, — сказала я, — з такімі людзьмі* ***не пераламлю*** *я* ***хлеба****» — і выйшла* (Л.Геніюш).

Не прасыхаць. *Разм. Асудж. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы.* Беспрабудна п'янстваваць. **Сін.**: бачыць шклянога бога; браць у губу; глядзець у бутэльку; закідваць за гальштук; закідваць за каўнер; закладваць за каўнер; заліваць вочы <*чым*> (у 1 знач.); заліваць за каўнер; заліваць чарвяка; мокнуць у гарэлцы; наліць горла; наступаць на корак; панюхаць корак; прамачыць горла. **Ант.**: не браць у рот *што, чаго* (у 2 знач.). *— Махнём на Прыпяць. Трэба ж дзецям рыба... — Знаю я тваю рыбу. Самагоначка запахла. Хведзька твой* ***не прасыхае*** (І.Шамякін). *— Гэта ты, Сцяпан, сёння п'яны ці не?.. Ды ты заўсёды на адзін капыл — паспрабуй разбярыся, які ты.* ***Не прасыхаеш****. — Хто гэта* ***не прасыхае****? — хаваючы вочы, мовіў Сцяпан* (В.Ткачоў). *Данька сыпаў грашамі налева і направа, сам* ***не прасыхаў*** *і дружбакоў вадзіў цэлую кампанію за сабой...* (А.Масарэнка).

Не ў лік. *Вык. Разм. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы і абстр. прадмета.* Не бярэцца пад увагу, не ўлічваецца. *Нявесткі — Юстапава Прузына і Вінцэнтава Разэля — з дзецьмі тут* ***не ў лік...*** (Л.Калюга). *Мы запрашаем вас з сабой, тым больш што хлопцаў, акрамя Мішы, — ды ён* ***не ў лік*** *— у нас няма, яны нас не любяць*

(Т.Хадкевіч). *Пра Міклашэвіча не будзем гаварыць — Міклашэвіч выпадкам застаўся жывы, ён* ***не ў лік*** (В.Быкаў). *Тое, што Кірэй паказаў сябе не найлепшым чынам, —* ***не ў лік*** (Э.Ярашэвіч). *[Лявон:] Перш за ўсё ячэйку арганізаваў у нашым сяле, але гэтая работа* ***не ў лік****, бо яна адбывалася вечарамі, а ў асноўным малаціў у багатых мужыкоў* (А.Чарнышэвіч). *Амара ж будзе спускацца пад ваду першы раз (тое, што ныраў у дзяцінстве ў лагуне Біргуса, —* ***не ў лік*** (П.Місько).

Не фунт ізюму *<каму>. Вык. Разм. Ужыв. пры дзейн. са знач. абстр. прадмета ці дзейн.-займ.* **гэта**. Не дробязь, не пусцяковіна; справа сур'ёзная. **Сін.:** не жарты (у 1 знач.); не жук на палачцы; не кот наплакаў (у 2 знач.); не хаханькі (у 1 знач.). *– А вы што робіце? – Што я раблю? Ого-го! Важную дзяржаўную справу, пане мой! Сталыпінскія хутарочкі... Гэта* ***не фунт ізюму****...* (М.Гарэцкі). *У нас кожныя два тыдні па трыста парасят купляюць. Круглы год! Гэта вам* ***не фунт ізюму*** (П.Місько). *Што ж вы думаеце, што я за кавалак сала буду сваю галаву падстаўляць? З турмы чалавека вызваліць – гэта* ***не фунт ізюму*** (Л.Арабей). *Творчасць – яна вам* ***не фунт ізюму****, – вымучыць гэтак, што падаеш з ног* (Г.Каржанеўская).

Ні ачарніць ні абяліць. *Разм. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы.* Прамаўчаць, ніяк не рэагуючы на чыё-н. выказванне. *«Каб больш і следу тут не палажыў!» Арсень зноў* ***ні ачарніў ні абяліў****. На гэтым іхняя першая стрэча і першая спрэчка й скончылася* (Л.Калюга). *Кругаглядаў перасцярог гаспадара і сына-навабранца… І бацька, і сын* ***ні абялілі ні ачарнілі****. Моўчкі ішлі да калёс, дзе таптаўся збянтэжаны Мішка* (Г.Далідовіч).

<Нібы> па шчупаковым загадзе. *Акал. Разм.* Самым нечаканым спосабам, цудам, без чыёй-н. падтрымкі, дапамогі. *І неўзабаве на круглым стале* ***нібы па шчупаковым загадзе*** *з'явіліся каралеўскія прысмакі…* (В.Іпатава). *Іван Пятровіч расказвае пра некаторыя іншыя эпізоды сваёй дэпутацкай дзейнасці, і я пачынаю разумець, што не ўсё робіцца, як кажуць,* ***па шчупаковым загадзе****: атрымаў пісьмо, пайшоў да міністра ці напісаў у выканком — і ўсё ў парадку* (М.Замскі). *На нейкую хвілю заплюшчыў вочы і ўявіў: робіцца ўсё —* ***нібы па шчупаковым загадзе*** (ЛіМ. 11.01.1980). *Не* ***па шчупаков[ым] загад[зе]*** *паднімаліся з руін гарады і вёскі. А ў нашай беднай на лес мясцовасці пабудаваць хату — цэлая праблема. І ўсё ж вылезлі людзі з зямлянак* (Х.Жычка). *Тут табе не казка, цудаў не бывае. Дзялка твая — табе і палоць.* ***Па шчупаковым загадзе*** *ў нас нічога не робіцца* (Л.Юргілевіч). *Праект новага агрэгата. Думаеш,* ***па шчупаковым загадзе*** *гэта робіцца?* (М.Чавускі).

Ні да рады ні да звады. *Акал. Разм.* Абыякава, раўнадушна, не выяўляючы сваіх пачуццяў (трымацца, паводзіць сябе). *«А што гэты самы арыштаваны Сак, чаму ён трымаецца* ***ні да рады ні да звады****, ён што, не разумее, якая кара яго можа напаткаць?» — пацікавіўся Гук* (С.Астравец). [*Федароўскі*, с. 256: ані да рады ані да звады (без тлумачэння); *ТСБМ*, т. 4, с. 553: ні да рады ні да звады — 'пра каго-н., хто не мае характэрных індывідуальных якасцей'.]

Ні днём ні ноччу. *Акал. Разм. Ужыв. у адмоўн. ск.* Ніколі, увесь час. **Сін.**: ні на адну мінуту; ні на міг; ні на секунду. *Масавыя экзекуцыі не спыняліся* ***ні днём ні ноччу*** (М.Лынькоў*). Палітык кляне апазіцыю, якая смаўжом смокча сокі і клёкі, не дае спакою* ***ні днём ні ноччу*** (В.Гігевіч). *З паліцая вока не спускай.* ***Ні днём ні ноччу*** (І.Навуменка). *Лукіна пачала даймаць думка, што ён нешта ў расследаванні недагледзеў, правароніў, і гэтае «нешта», як насланнё,* ***ні днём ні ноччу*** *не давала спакою* (В.Праўдзін).

Ніжэй <за> калена. *Праст. Іран.* **1.** *Акал.* Да мінімальнага ўзроўню (апусціць, апусціцца, аказацца і пад.). *Мой першы прэм'ер-міністр пісаў, што ніколі не любіў мяне. Што ступень ягонае павагі ўжо даўно апусцілася* ***ніжэй за калена*** (У.Арлоў). *Еўрапейцам непрыемна сустракацца абы з кім, апускацца «****ніжэй калена****»* (І. Копыл).

2. *Азн.* Вельмі дрэнны, кепскага ўзроўню. Пра стан чаго-н. *У 41 працэнта айчынных прадпрыемстваў – паказчык* ***ніжэй калена****! Гэта той выпадак, калі такі паказчык не радуе* (У.Даўжэнка). *У выніку поспеху намечанай акцыі палітычныя партыі павялічаць сваю вагу, а вось рэйтынг вярхоўнага кіраўніка можа аказацца* ***«ніжэй калена»*** (У.Глод). *Кучма не вылазіць са скандальных гісторый, яго рэйтынг —* ***ніжэй калена*** (К.Пазняк).

Ні пава ні варона. *Вык. Разм. Неадабр. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы.* Той, хто адышоў ад адных і не далучыўся да другіх. *Прайшла [*паэтка*], пазіраючы ў бакі. –* ***Ні пава ні варона****, – усміхнуўся Кулік* (І.Гурскі). *Праз тыдзень вырас «гмах» на сотні дзве старонак, а з «гмахам» – дзіўны птах:* ***ні пава ні варона*** (М.Багун).

Ні пры якой пагодзе. *Акал. Разм. Ужыв. у адмоўн. ск. (для ўзмацнення адмоўя).* Ніколі і ні пры якіх умовах, абставінах (не рабіць чаго-н.). **Сін.:** ні за што; ні за што на свеце; ні за якія грошы; ні ў жысць; ні ў якім разе; ніякімі сіламі. *Ці ж мала войнаў за стагоддзе ў нас на планеце ўсёй? О не,* ***ні пры якой пагодзе*** *не трэба болей зброі ёй!* (П.Прыходзька).

Ні сыры ні печаны. *Вык. Неадабр. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы.* Такі, што цяжка сказаць, які ён, у якім стане і пад. **Сін.**: з сярэдзінкі на палавінку (у 1 знач.); не бог ведае які; ні богу свечка ні

чорту качарга; ні два ні паўтара (у 1 знач.); ні рыба ні мяса; ні тое ні сёе (у 1 знач.); пасаліўшы можна есці; сюды-туды (у 3 знач.); сярэдзінка на палавінку; сярэдняй рукі; так сабе (у 3 знач.); чорт не чорт і два не выходзіць. *Хто я цяпер?* ***Ні сыры ні печаны****, як кажуць. Бяда па бядзе як па нітачцы ідзе. Пасля войска паўгода пачуваў сябе някепска, а зараз задышка пачалася, надоечы нават кроў горлам ішла* (Я.Галубовіч). [*Федароўскі*, с. 296: ні сыры ні печаны (без тлумачэння).]

Ні ў жысць. *Акал. Праст. Ужыв. у адмоўн. ск. (для ўзмацнення адмоўя) пры дзеясл.-вык. зак. тр.* Ні пры якіх умовах, абставінах. **Сін.:** ні за што; ні за што на свеце; ні за якія грошы; ні пры якой пагодзе; ні ў якім разе; ніякімі сіламі. – ***Ні ў жысць*** *не паверыў бы, што так анучу выбеліш!.. – заўважыў Ігнась* (П.Броўка). – *Не. Вы ешце, а мне яшчэ ў другі разлік, да Скварышава трэба. – Без цябе?* ***Ні ў жысць****, – ускоквае і загароджвае ёй шлях Лёшка. Ён наглавата разводзіць свае разлапістыя рукі і затрымлівае дзяўчыну. – Толькі зняць пробу. Ну хоць адну лыжачку...* (В.Быкаў).

Ні ў салдаты ні ў матросы ні (а) падмазваць калёсы. *Часцей вык. Разм. Іран. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы.* Сярэдні, які нічым асаблівым не вылучаецца, ні ў чым не праявіў сябе. **Сін.:** з сярэдзінкі на палавінку (у 1 знач.); не бог ведае які; ні богу свечка ні чорту качарга; ні два ні паўтара (у 1 знач.); ні рыба ні мяса; ні тое ні сёе (у 1 знач.); пасаліўшы можна есці; сюды-туды (у 1 знач.); сярэдзінка на палавінку; сярэдняй рукі; так сабе (у 3 знач.); чорт не чорт і два не выходзіць. *Чаму ён, звычайны чалавек, без асаблівых схільнасцей да чаго-небудзь, як кажуць,* ***ні ў салдаты ні ў матросы, а падмазваць калёсы****, так паблажліва ставіўся да яго* [мастака]*?* (А.Вярановіч). *А вось ты, маладады ранні, з тых, што* ***ні ў салдаты ні ў матросы ні падмазваць калёсы****, чаго вылупіўся?* (У.Саламаха). *Я валасы на сабе рву, а бацька мяне ўгаворвае, суцяшае: «Дармо што ён* ***ні ў салдаты ні ў матросы****, затое цягавіты хлопец і надзел зямлі мае*» (М.Гроднеў).

Ні хадун <і> ні сядун. *Звычайна адз. Вык. Разм.* Хворы, маларухавы, слабенькі чалавек. — *Як пачуваешся, княжа?.. — Як кажа мой слуга,* ***ні хадун і ні сядун****, — уздыхнуў той. – Хвораму і на залатым ложку кепска* (Г.Далідовіч). [*Федароўскі*, с. 48: ні хадун ні сядун — ‘недарэка, безуладны’; *Янкоўскі*, с. 375: ні хадун ні сядун — ‘хворы (чалавек)’.]

Ногі кормяць *каго. У безас. ужыв. Разм.* Чыя-н. плённая праца патрабуе бегатні, амаль сталага знаходжання ў руху. *Ад спёкі, чаду і знямогі не час усмешлівы пагляд: — Каго з маленства* ***кормяць ногі****,*

таму і сам дракон не брат… (А.Вялюгін). *Я за дзень так наразміналася, бегаючы па горадзе за рознымі інтэрв'ю ды інфармацыямі, што пад вечар ногі гудуць, быццам слупы ў марозны дзень. Журналіста, сама ведаеш, **ногі кормяць*** (А.Казлоў). *Каб ты ведаў, той чалавек, якога я шукаў на вуліцы Русіянава, прызнаўся ў трох забойствах. Два — у нас, адно — у Расіі. Так што **ногі** нас **кормяць**, ногі…* (В.Праўдзін).

Ногі не трымаюць *каго. У безас. ужыв. Разм.* Хто-н. не можа ісці, рухацца ад стомленасці, слабасці, хваробы і пад. **Сін.**: ногі не носяць *каго. Мужык, адвядзі мяне дадому. Лугавая, дом пяць. Адвядзі, магарыч будзе. А то мяне чамусьці **ногі не трымаюць*** (В.Кадзетава). *Раджа, і праўда, **не трымалі ногі**. Перад сталом Крафта стаяла мяккае крэсла і звычайнае, але містэр прысесці не запрашаў* (П.Місько).

Нялёгкая занесла (загнала) *каго куды. У безас. ужыв. Праст. Неадабр.* Хто-н. нечакана аказаўся дзе-н. **Сін.:** чорт загнаў *каго куды. І трэба ж, **занесла** яго **нялёгкая** на тое балота* (С.Грахоўскі). *Не прыгадаю ўжо, на каго мы тады палявалі, толькі **занесла** нас **нялёгкая** аж у самае Тапілішча* (А.Кандрусевіч). *Ось **нялёгкая занесла** яго сюды!* (Я.Колас). *«Бадай ты спрахла! Дзе ж дарога? На гвалт крычы гарадавога! Куды **нялёгкая загнала**!» Аж проста дзядзьку страшна стала* (Я.Колас).

Нялёгкая нанесла *каго. У безас. ужыв. Праст. Неадабр.* Хто-н. недарэчы, не ў час прыйшоў, прыехаў. *[Марыля:] А божачкі! А божачкі! Янук! Мужчынкі! Што рабіць? Прыехаў секвестратар за падаткі апісваць, а ў нас жа не ўсё выплачана… [Люба:] Во **нанесла** іх **нялёгкая** сёння, каб іх пярун пабіў* (І.Козел).

Нялёгкая панесла *каго куды, да каго. У безас. ужыв. Праст. Неадабр.* Хто-н. недарэчы, не ў час пайшоў куды-н. **Сін.:** чорт панёс *каго куды. І навошта гэты сход спатрэбіўся?.. **Панесла** мяне **нялёгкая** да гэтага Ігната* (Р.Няхай).

Нясеянае родзіцца *ў каго. У безас. ужыв. Разм. Асудж.* Хто-н. выдумвае, сцвярджае што-н. без апоры на факты. *У.Караткевіч у эсэ «Сцюдзёная вясна, або 1000 год і 7 дзён» з абурэннем піша пра некаторыя маўленчыя факты з той жа сферы **«нясеянае родзіцца»*** (Крыніца. 2003. № 9). [*Лепешаў*, с. 56: нясеянае родзіцца *ў каго.*]

Нясолана хлябаўшы. *Акал. Разм. Ужыв. у спалучэнні з дзеясл. руху.* Не дабіўшыся свайго, безвынікова. **Сін.:** без штаноў; з голымі рукамі (у 1 знач.); з носам; з такам; ля разбітага карыта; на бабах; ні з чым; перад разбітым карытам; пры пікавых інтарэсах. *[Язва:] Шкада мне гэтых хлопцаў. Прыйдзецца ім пайсці **нясолана хлябаўшы***

(К.Крапіва). *Бачыў Васька, як па ўсяму полю ўцякалі сотні людскіх постацей. Давалі звычайнага драпака паны, уцякалі* ***нясолана хлябаўшы*** (М.Лынькоў). – *Адна будзе карысць – возьме ці не! – абразала Ганьку цётка, і Ганька* ***нясолана хлябаўшы*** *вярталася да ўласных сшыткаў...* (А.Васілевіч). *Я – за дзверы. І ён* [хлопец] *ломіцца на двор. Жучка наша забрахала. Пайшоў* ***нясолана хлябаўшы*** (В.Мысліве ц).

Няўзброеным вокам. *Акал. Функц. не зам.* Адразу ж, без усякіх намаганняў (бачыць, убачыць, заўважыць і пад.). **Сін.:** з першага погляду (у 1 знач.). ***Няўзброеным вокам*** *можна заўважыць, што многае ў нас змянілася ў лепшы бок* (А.Кароткі). *Фарысейства такіх довадаў бачнае* ***няўзброеным вокам*** (Свабода. 6.08.1997). *Нават* ***няўзброеным вокам*** *можна заўважыць удзячную асаблівасць народнай казкі; з яе выцякае сама па сабе не толькі тэндэнцыя, а і малюнак, пэўная карціна са сваім жыццём, са сваімі падрабязнасцямі і дэталямі* (М.Янкоўскі).

П

Паабіваць парогі *чые, каго, чаго. Разм. Неадабр. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы.* Настойліва папахадзіць куды-н., просячы, дамагаючыся чаго-н. *[Зоська:] Я пайду папрашу іх, можа…[Лявон:] Не трэба! Не ідзі! Годзе ўжо бацька твой спіны нагнуўся і* ***парогаў паабіваў*** (Я.Купала). *Ну, а калі хто мяне першы зачэпіць, тут ужо вы-ба-чайце… Начальству ўсяму* ***парогі паабіваю*** *і ўсё-такі давяду, што ён — сволач* (К.Крапіва).

Па барабану *каму. Праст. Неадабр. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы.* Абсалютна нічога не значыць для каго-н., не заслугоўвае ніякай увагі. **Сін.**: да лямпачкі *каму*; ні ішоў ні ехаў *каму*; трын-трава *для каго, каму. «Мне ўсё* ***па барабану****», — так гаворыць рэфарматар Беларускага тэлебачання* (Нар. воля. 28.04.2201). *Я ёй сапраўды, як кажуць,* ***па барабану****, яна падгульвае са мною, як хлопец з дзяўчынаю, каб пасля кінуць…* (А.Федарэнка).

Павадзіць за нос *каго. Разм. Неадабр. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы.* Уводзіць у зман, ашукваць каго-н. неаднаразова і звычайна працяглы час. **Сін.:** задурыць галаву *каму* (у 3 знач.); запудрыць мазгі *каму*; навешаць лапшы на вушы *каму*; пагуляць у ката і мышку. *Яніна і яшчэ засталася б падурыць галаву хлопцам ды* ***павадзіць*** *іх* ***за нос****. Яна ўсю ноч прагуляла б без сну, ды заўтра выходзілі жаць…* (Р.Мурашка). *Прабач, я цябе трошкі, груба кажучы,* ***павадзіў за нос*** (І.Шамякін). *Чакайце ж! Прыйдзе коза да воза! Ну і* ***паваджу*** *ж я вас* ***за насы****, хлопцы!* (М.Гіль).

Павесці рэй. *Функц. не зам. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы.* Пачаць кіраваць якой-н. справай, верхаводзіць, стаць завадатарам чаго-н. *Грыгор борзда **павёў рэй**: — Хлопцы, адвернем наўперад брычку. Ну, жыва!* (Я.Колас). — *Дык зачытваю, спадары, ліст, — **павёў рэй** далей Аўторак, падносячы блізка да твару белы аркушык* (Г.Далідовіч). *І спатрэбяцца месяцы, каб вярнулася здароўе. Каб Галя магла перагаварыць з сябрамі, якія самі прыйдуць да яе, спадзеючыся — яна **павядзе рэй*** (У.Карпаў).

Павылятаць з гнязда *чыйго. Функц. не зам. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы.* Пакінуць родны дом, становячыся самастойнымі ў жыцці. Пра ўсіх сваіх дзяцей. *Дзеці рана **павыляталі з** бацькоўскага **гнязда**, не вярнуць* (В.Быкаў).

Па вялікім рахунку. *Акал. Функц. не зам.* **1.** Сур'ёзна, прынцыпова, без скідак і ўступак. **Сін:** па гамбургскім рахунку (у 1 знач.). *Апошнімі гадамі часцяком успамінала цябе, асабліва калі хацела папракнуць мяне ў нечым. І не па дробязях, а, як кажуць, **па вялікім рахунку*** (А.Петрашкевіч). *Хочацца большага? Але чаго? Паразумення? Поўнага? Відаць, так. Знешне яно нібыта і ёсць. А вось калі **па вялікім рахунку**, шмат чаго не хапае для ўзаемнага шчасця* (А.Крэйдзіч). *Уважліва прыгледзьцеся да сённяшняга мужыка: хто ён зараз, калі браць **па вялікім рахунку**?* (В.Гроднікаў).

2. Па-сапраўднаму, належным чынам, як і павінна быць. **Сін:** па гамбургскім рахунку (у 2 знач.). *Падзеі, што адбываюцца ў межах дзяржавы, **па вялікім рахунку** ёсць справа суверэннай дзяржавы* (С.Дзедзіч). *Ад кожнага з нас, дзе б хто ні працаваў, залежыць многае. А **па вялікім рахунку** — быць ці не быць Беларусі незалежнай, цывілізаванай, духоўна і матэрыяльна багатай дзяржавай* (С.Законнікаў). *А калі гаварыць **па вялікім рахунку**, Леанід Ігнацьевіч, ніякіх асабіста вашых комплексаў тут няма: вы ствараеце праекты, а мы іх ажыццяўляем* (Я.Кантылёў).

3. Фактычна, у адпаведнасці з рэальнасцю. **Сін:** па гамбургскім рахунку (у 3 знач.) ***Па вялікім рахунку** вышэйшай навучальнай установе ўсё роўна, як ацэньваюцца веды вучняў у школе. Галоўнае, каб гэтыя веды былі не ніжэй, чым на ўзроўні прымянення ў стандартнай сітуацыі* (Настаўн. газ. 20.12.2001). *Цяжка сёння з упэўненасцю казаць, што з гістарычных дакументаў магло быць вядома Купалу, а **па вялікім рахунку** інфармацыя тады была больш даступнай, чым нават сёння* (І.Жук). *Дарэмна аўтар манаграфіі канстатуе ў ранняга Я.Чыквіна «дакладны памер», «выразнасць рытмічнага малюнка, рыфмоўкі»... Гэтага **па вялікім***

рахунку *проста няма ў першым зборніку, хоць крытыку вельмі хочацца згаданыя здабыткі знайсці* (А.Пяткевіч).

Па гамбургскім рахунку. *Акал. Функц. не зам.* **1.** Сур'ёзна, прынцыпова, без скідак і ўступак. **Сін:** па вялікім рахунку (у 1 знач.). *З аднаго боку, я неафіт — нейкія там публікацыі, з другога — чытач, што ацэньвае ўсё выключна* ***па гамбургскім рахунку****, з трэцяга — маю вопыт рэдактарскай працы…* (А.Сямёнава).

2. Па-сапраўднаму, належным чынам, як і павінна быць. **Сін.:** па вялікім рахунку (у 2 знач.). *Ці ведаем* ***па гамбургскім рахунку*** *мы самі, дзе гэтая краіна — Беларусь? Менавіта краіна, а не месца жыхарства? Ці ўмеем мы ёю ганарыцца?* (У.Арлоў).

3. Фактычна, у адпаведнасці з рэальнасцю. **Сін.:** па вялікім рахунку (у 3 знач.). *Нават «руская зямля» перыяду XIII ст. — гэта ўсё ж Кіеўская Русь. Уласна рускую думку* ***па гамбургскім рахунку*** *павінна пачынаць з Маскоўскага перыяду, калі ў яе нетрах пачалі фармавацца ідэі вялікадзяржаўя, самадзяржаўя, «сапраўднага рускага праваслаўя», выявай якіх з'яўлялася фармулёўка «Масква — трэці Рым»* (ЛіМ. 11.04.2003). *У сэнсе патэнцыяльнай недапраяўленасці* ***па*** *вялікім* ***гамбургскім рахунку*** *— Барыс Пятровіч адзін з вельмі і вельмі нямногіх сярод трывала фармаваных літаратарай* (В.Акудовіч).

Паглытаць сліну (слінку). *Разм. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы.* З зайздрасцю пагладаць некаторы час на што-н. спакуслівае, але недаступнае. *Усім скаромным загадвае старая. А яна, каб спагнаць сваю злосць, знарок не спяшаецца: «Трасцу, няхай жа* ***паглытаюць*** *трохі* ***сліны*** *пасынак ды нявестка»* (К.Крапіва).

Пагрэць лоб. *Разм. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы.* Старанна, да поту папрацаваць. **Сін:** праліць пот; сем патоў выліць (у 1 знач.); сем патоў сагнаць. *Выправіць сваю памылку ніколі не сорамна! Калі трэба, дык трэба і* ***лоб пагрэць*** (А.Махнач).

Пагрэць пяты. *Разм. Неадабр. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы.* Пабыць дзе-н. зусім нядоўгі час. *Не было яго — не балела галава, а вярнуўся — кадук яго ведае… Можа, надумаўся* ***пагрэць пяты*** *ды зноў гайсануць… — Ну, а цяпер ты куды? — спытала Зіна. — Паедзеш ці ў калгасе астанешся?* (М.Гроднеў). [*Янкоўскі*, с. 323: пяты пагрэць (абагрэць, сагрэць) — 'пабыць (мала, крыху), агледзецца, звыкнуць'.]

Пагуляць у ката і мышку. *Разм. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы.* Схітраваць, стараючыся падмануць каго-н. **Сін.:** задурыць галаву *каму* (у 3 знач.); запудрыць мазгі *каму*; навешаць лапшы на вушы *каму*; павадзіць за нос *каго*. *Не дзіва* — [шпікі і паліцэйскія]

ішлі на гатовае, упэўненыя ў сваім поспеху. Чаму ж не ***пагуляць у ката і мышку****?* (М.Машара). *Недзе глыбока ў свядомасці была думка, што проста будзе добра пажыць на свеце які лішні дзень і ўжо для гэтага варта* ***пагуляць у ката і мышку*** *з ненавісным оберстам* (У.Шахавец).

Пагуляць у маўчанку. *Разм. Неадабр. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы.* Ухіліцца на некаторы час ад размовы. *Тры дні стары нос адварочваў, не размаўляў, але ж у адной хаце доўга* ***ў маўчанку*** *не* ***пагуляеш*** (В.Праўдзін).

Падзел скуры незабітага мядзведзя. *Мн. не ўжыв. У ролі розных чл. ск. Разм. Іран.* Заўчаснае размеркаванне прыбытку ў яшчэ не зробленай справе. *Складвалася ўражанне.., што некаторых «апазіцыянераў» больш хвалюе* ***падзел скуры незабітага мядзведзя*** (Ю.Хадыка).

Падзенне акцый *каго, чаго. Мн. не ўжыв. У ролі розных чл. ск. Функц. не зам.* Зніжэнне ўплыву, значэння каго-, чаго-н. *Наменклатуршчыкі не маглі не зафіксаваць* ***падзенне акцый*** *палітыкі прэзідэнта* (Нар. воля. 29.10.2000).

Пад Катоўскага *стрыгчы, стрыгчыся, падстрыгчы* і пад. *Акал. Праст.* Дагала, зусім, поўнасцю. *Сядай і пішы ўсё, як было, а мы яму для прафілактыкі — пятнаццаць сутак і падстрыжом* ***пад Катоўскага****, няхай усе бачаць, што за хуліганства бывае…* (В.Праўдзін). *А на гукі-песні, як на Купалле, збяруцца захмялелыя вясковыя хлопцы з гармонікам і новыя беларусы ў малінавых пінжаках, з сотавікамі ў кішэнях. Шырачэзныя, бы шафы, і гладка паголеныя* ***пад Катоўскага*** (М.Адам).

Падліванне масла ў агонь. *Мн. не ўжыв. У ролі розных чл. ск. Функц. не зам.* Абвастрэнне непрыязных адносін паміж кім-н. *Ніякіх аргументаў ён* [Іван Пятровіч] *знаць не знае і не слухае, наадварот, гэта толькі –* ***падліванне масла ў агонь*** (Я.Колас).

Падліваць (падліць) смалы ў агонь. *Функц. не зам. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы.* Абвастраць непрыязныя адносіны паміж кім-н., узмацняць якія-н. пачуцці, настроі і пад. **Сін.:** падліваць масла ў агонь (у 1 знач.). *[Марыля:] Падумай толькі! Сымон раз'юшыўся і думаць не хоча, каб даваць якую раду ў гэтым бесперапыннні – усё суду нейкага чакае. А ты, а ты толькі яшчэ* ***смалы падліваеш у*** *гэты* ***агонь****...* (Я.Купала). *У нас на Беларусі і так, дзякаваць богу і добрым людзям, бяды і гора ўсякага хоць гаць гаці, дык нашто яшчэ* ***падліваць смалы ў агонь****?* (Я.Купала).

Падмінаць (падмяць) пад сябе *што, каго. Разм. Неадабр.* **1.** *Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы і абстр. прадмета.* Поўнасцю

падпарадкоўваць сабе, сваёй волі. **Сін.**: браць верх (у 1 знач.); браць у <свае> рукі (у 1 знач.); віць вяроўкі *з каго*; выкручваць сырыцу *з каго*; ездзіць вярхом *на кім*; ездзіць на карку *чыім*; запрагаць у аглоблі *каго*; надзяваць аброць *на каго, на што*; надзяваць хамут *на каго*; надзяваць ярмо на шыю *каго, каму*; прыбіраць да рук (у 1 знач.); садзіцца на галаву *каму*; садзіцца на карак *каму, чый, каго* (у 1 знач); сціскаць у кулак *каго*; убіраць у <свае> рукі (у 1 знач.). *І калі Бэндэ падпарадкаваў, **падмяў пад сябе** крытыку і фактычна адзін ёю кіраваў, дык ва ўсім астатнім там былі свае лідэры — Я.Ліманоўскі, М.Лынькоў, А.Александровіч, М.Чарот, П.Галавач і інш.* (Б.Сачанка). *Спярша ён прыкінуўся ціхмянай, бяскрыўднай авечкай, неўзабаве ж увайшоў у сілу, паказаў зубы, **падмяў пад сябе**: паспрабуй толькі не дагадзі — адразу ж звольніць* (Маладосць. 2001. № 6). *Багатыя — злыя на ўсё і ўсіх ад таго, што ім не даюць **падмяць пад сябе** ўсё-ўсякае* (А.Масарэнка). *А вось з роўнасцю і братэрствам пайшло не проста лягчэй, але так лёгка, што яны **падмялі пад сябе** нават сваю старэйшую сястру Свабоду* (А.Чобат). *А пачварны час, як хіжая, тупая, жалезная машына, нахабна прэцца на цябе, **падмінае пад сябе*** (М.Купрэеў).

2. *Ужыв. пры дзейн. са знач. абстр. прадмета ці сукупнасці асоб.* Сілай авалодаць чым-н. (часцей пра ўладу). **Сін.**: браць у <свае> рукі (у 3 знач.); залазіць у кішэнь *чыю, каго*; запускаць ляшча; запускаць руку *ў што, куды*; класці ў <сваю> кішэнь *што*; накладваць лапу (у 1 знач.); прыбіраць да рук (у 2 знач.); убіраць у <свае> рукі (у 2 знач.). *Страшная татарская навала **падмяла пад сябе** рускія гарады, але нас яна не зачапіла* (В.Іпатава). *Нямецкая ваенная машына адну за адной **падмінала пад сябе** здранцвелыя ад жаху краіны* (М.Скобла). *Страшна тое, новагараджане, што сіла вялікая і злая ідзе на нас. Жамойту тэўтон **падмяў пад сябе**. Ідзе сюды. Нікога не пашкадуе* (Л.Дайнека).

Паднімацца з каленяў. *Гл.* уставаць (падымацца, паднімацца) з каленяў.

Падняць на крыло *каго. Функц. не зам.* **1.** *Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы ці абстр. прадмета.* Змусіць узляцець, паляцець, адляцець. Пра птушак. *Адшчыраваў пчаліным звонам ліпень, і жнівень вырай **на крыло падняў**...* (С.Законнікаў).

2. *Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы.* Вырасціць, выхаваць, давёўшы да самастойнасці. **Сін.**: падняць на ногі (у 2 знач.); паставіць на крыло; паставіць на ногі (у 2 знач.). *Палессе для В.Казько і яго персанажаў — гэта не проста куточак, дзе яны нарадзіліся, раслі, **паднялі на крыло** дзяцей* (Полымя. 1999. № 2).

Пад руку *гаварыць, сказаць. Акал. Разм. Неадабр.* Недарэчы, недарэчна. **Ант.**: да месца (у 2 знач.). *Я зразумела цану тым несправядлівым словам, але нейкі асадак ад іх у мяне застаўся. Вось што значыць слова, сказанае* ***пад руку*** (Л.Арабей).

Пад руку *чыю. Акал. Разм.* У чыё-н. уладанне, пад чыю-н. уладу (трапіць, вярнуць і пад.). **Сін.:** у рукі *чые, каго* (у 2 знач.). *Даніла пастараецца прыслаць да іх у Навагародак дачку, каб яна паспрыяла вярнуць Навагародскую зямлю* ***пад*** *бацькаву* ***руку*** (Г.Далідовіч). *[Параўн. ва ўкр. м.: під руку чию — 'на чый-н. бок, пад чыё-н. кіраўніцтва'.]*

Пад сілу. *Акал. Разм.* Пад пахі дзвюма рукамі (браць, узяць, схапіць і пад. пры баруканні). *Адзін з хлопчыкаў прайграў бойку, пачаў румзаць, усё падцягваў штаны з абарванай шлейкай, выціраў рукавом слёзы і казаў: — Ён мяне* ***пад сілу*** *ўзяў...* (Л.Дайнека). [*Лепешаў*, с. 57: пад сілу; параўн. *папалам сілы* — з іншым значэннем — у ФСБМ, т. 2, с. 155.]

Падціскание хваста. *Мн. не ўжыв. У ролі розных чл. ск. Праст. Іран.* Залішняя асцярожнасць, страта самаўпэўненасці. *Людзям сапраўды патрэбен мір. Але ж не схаваўшыся пад зямлёю здабываць яго – не скавытаннем, не* ***падцісканнем хваста*** *ў хвіліну небяспекі, а смелым, разумным і сумленным дзеяннем* (Я.Радкевіч).

Падцягваць паясы. *Гл.* зацягваць (падцягваць) паясы.

Падымацца з каленяў. *Гл.* уставаць (падымацца, паднімацца) з каленяў.

Пазаліваць (пазаліць) вочы. *Праст. Неадабр. Ужыв. пры дзейн. са знач. сукупнасці асоб.* Панапівацца спіртнога (пра ўсіх, многіх). *Гэтак мяне пахрысціўшы, вязуць назад ужо да маткі,* ***вочы*** *добра* ***пазаліўшы****, ледзьве ўнеслі да хаткі* (Ф.Багушэвіч). *– Каб і вам так выкапалі* [магілу] *... –* ***Пазалівалі вочы,*** *– прабурчаў Антонік, хоць бачыў, што «капачы» былі пакуль што цвярозыя* (А.Наварыч).

Пазнацца на фарбаваных лісах. *Разм. Неадабр. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы.* Адчуць, зведаць на ўласным вопыце чые-н. хітрыкі, падман. *Не кідайце ж вялікіх абманных лозунгаў аб сваіх заходніх ці ўсходніх пяршынствах.* ***На хварбаваных лісах*** *даўно ўжо людзі* ***пазналіся*** (Я.Купала). [Параўн. у *Янкоўскага,* с. 216: *ліса фарбаваць* – 'быць няшчырым, выкручвацца хітруючы'.]

Пайграць на нервах *<чыіх, каму>. Разм. Неадабр. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы, канкр. ці абстр. прадмета.* Параздражняць, панерваваць каго-н. Некаторы час. *— Чаму ваш электрык не ў гуморы? – Гэта ён апошнія дні як ашпараны нейкі. Напэўна жонка* ***на нервах пайграла****. А так гаваркі ён у нас* (І.Макаловіч).

Пайсці ва-банк. *Функц. не зам. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы ці сукупнасці асоб.* Пачаць дзейнічаць, рызыкуючы ўсім, што ёсць. *Я **пайду ва-банк**. Я мог схавацца, але ў палацы была дзяўчына, якая зараз, пэўна, вельмі спалохалася. Я павінен быў быць там, там была мая зброя* (У.Караткевіч).

Пайсці наперадзе прагрэсу. *Разм. Іран. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы.* Пачаць, праяўляючы якую-н. ініцыятыву, дзейнічаць неразумна, нелагічна і пад. [Некаторыя маладыя «адраджэнцы» і «актывісты»] *самі не вызначаліся ні гэтай свядомасцю, ні патрэбнай культурай. І болей рабілі шкоды, чым карысці, для прэстыжу, для аўтарытэту самой мовы. І адкуль толькі яны раптам выскачылі, **пайшоўшы наперадзе прагрэсу**?* (В.Вітка). *Каля 60 «інжынераў чалавечых душ» адкрыта, у друку, выступілі з заявай у падтрымку ліквідацыі дзяржаўнай самастойнасці Беларусі. Неверагодная рэч! **Наперадзе «прагрэсу» пайшлі** сейбіты разумнага, добрага, вечнага…* (Н.Гілевіч).

Пайсці пад адхон. *Гл.* ісці (пайсці) пад адхон.

Пайсці па крывой сцежцы (дарожцы). *Разм. Неадабр. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы.* Пачаць жыць нядобрасумленна, дзейнічаючы хітрыкамі і падманам. **Сін.:** сысці з рэек (у 2 знач.). *Талковы ж хлопец. Праўда, наслухаўся вымыслаў, збаяўся, дурань — **пайшоў па крывой сцежцы*** (Г.Далідовіч). *Пасля таго, як выпхнулі Функціка з аспірантуры, **пайшоў** ён **па крывой дарожцы**. Разам з Міхайлам ездзіў па невялікіх гарадках, мястэчках, выдаваў сябе за таго ці іншага паэта, наладжваў творчыя вечары* (І. Навуменка).

Пайсці рукой. *Разм. Ужыв. пры дзейн., які абазначае назвы жывёл, птушак.* Пачаць добра весціся, гадавацца, пладзіцца. *Добра мне казаў кум Тодар: «Не купляй ад аканома скацінкі, — **рукой** не **пойдзе**, на крадзеным, бач, аўсе ўскормлена»* (В.Дунін-Марцінкевіч). *Штодзень тры разы бульбы ў ражцы даюць яму, ды шчэ й з мукою — **пайшло** свінчо зусім **рукою**: Руды наш стаў дабёр і гладак, аж чуць цягае ўжо азадак* (К.Крапіва).

Пайсці ўгору (угару). *Разм.* **1.** *Адабр. і неадабр. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы.* Пачаць дабівацца больш высокага становішча ў жыцці, грамадстве. **Сін.:** пайсці ў людзі. *Яны і былі багатыя. А цяпер — дык вельмі яшчэ **ўгару пайшлі**. Ім пашанцавала* (К.Чорны). *Ну, Суцёпа, ты цяпер **пайшоў угару*** (А.Макаёнак). *Аксеня цяпер на заднім плане. Яе месца заняла Васіліна. Яна **пайшла ўгору**, ёй і ўвага, і пашана* (Т.Хадкевіч). *Я ведала гэтага чалавека яшчэ з інстытута… Ён быў актывіст, прафсаюзны кіраўнік. У раёне таксама хутка **пайшоў угору*** (І.Шамякін).

2. *Ужыв. пры дзейн. са знач. абстр. прадмета.* Пачаць паспяхова развівацца, паляпшацца. Пра справу, гаспадарку і пад. *Максіму Пятровічу ўдалося за год ледзь не патроіць даходы калгаса. Людзям стала весялей жыць, і ўся гаспадарка* ***пайшла ўгору*** (А.Кулакоўскі). *Ну, думаю, трымайся, Сямён, справы твае быццам* ***пайшлі ўгару****, не балбачы толькі* (В.Быкаў).

Пайсці ў людзі. *Разм. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы.* Пачаць дабівацца значнага становішча ў жыцці, грамадстве. **Сін.:** пайсці ўгору (у 1 знач.). *Тое, што яго таварыш Коля Высоцкі* ***пайшоў у людзі****, абудзіла ў яго адразу ўсё гэтае нездавальненне, якое даўно ўжо драмала ў глыбіні яго істоты* (К.Чорны).

Пайсці ў пясок. *Гл.* ісці (сыходзіць; пайсці) у пясок.

Пайсці ў рожкі *з кім. Разм. Неадабр. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы.* Пачаць задзірацца, спрачацца, сутыкацца з кім-н., выяўляючы сваю незалежнасць, самастойнасць. *Буду ў горадзе, пагавару з інспектарам, няхай перавядзе. Балазе там і настаўнік не ка двару прыйшоўся, дужа ўжо з папом* ***у рожкі пайшоў*** (М.Лынькоў). *— А чаго яны* [паліцаі] *прыходзяць да вас? — Ды ўсё да яе, да Танюшы.* ***У рожкі*** *з імі наважыла* ***пайсці*** *дзеўка. Ты б, Максімка, пагаварыў з ёй. Яна цябе паважае. Можа б, паслухала, уціхамірылася. Не за дзявочую справу ўзялася* (М.Машара).

Пакаціцца ад смеху. *Праст. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы.* Гучна, нястрымна засмяяцца. **Сін.:** паехаць ад смеху. *Віктар схамянуўся і таксама* ***пакаціўся ад смеху*** (Я.Маўр). *Пырснула страла ў паветра і звалілася за некалькі крокаў ад іх. Абодва* ***пакаціліся ад смеху*** (Маладосць. 1993. № 4).

Пакаціцца (паляцець) пад адхон. *Разм.* **1.** *Неадабр. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы.* Апусціцца ў маральных адносінах, разбэсціцца. **Сін.**: апускацца на дно; збівацца з дарогі; збівацца з панталыку (у 2 знач.); збівацца з толку (у 2 знач.); збівацца з тропу (у 2 знач.); ісці па крывой сцежцы; каціцца ўніз (у 1 знач.); сыходзіць з рэек (у 2 знач.). *Алег думаў, што пасля ўчарашняй размовы возьме сябе на прывязь, не* ***пакоціцца*** *далей* ***пад адхон****, азірнецца, задумаецца: як жыць?* (І.Капыловіч).

2. *Ужыв. пры дзейн. са знач. абстр. прадмета.* Рэзка пагоршыцца, развіваючыся ў неспрыяльным напрамку. **Сін.**: каціцца ўніз (у 2 знач.). *Мараль наша ў многім* ***паляцела пад адхон****. Зладзейства, карупцыя, хабарніцтва, гультайства* (П.Панчанка). *Жыццё* ***пакацілася пад адхон****, стала куды горшым, чым усяго некалькі гадоў назад* (І.Капыловіч).

Пакаціць бочку *на каго. Праст. Неадабр. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы.* Пачаць накідвацца на каго-н. з папрокамі, абвінавачваннем; пачаць прыдзірацца. *– Што ж цяпер? – развважаў Бяспалы. – Чаму непрадказальны, прыпылены Лукін **пакаціў** на нас **бочку**?..* (В.Праўдзін). *Не пачуўшы ад мяне нічога, зноў* [Корнеў] ***пакаціў бочкі** на Кружліка, які ўсё яшчэ не вярнуўся ў брыгаду* (А.Масарэнка).

Пакласці на алтар *чаго, чый што. Гл.* класці (пакласці, скласці) на алтар *чаго, чый што.*

Паламаць шапку *перад кім. Разм. Неадабр. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы.* Неаднаразова і звычайна працяглы час уніжацца, ліслівіць перад кім-н., паддобрывацца пад каго-н. ***«Паламаў шапку»** дзядзька нямала, каб атрымаць гэты дазвол* (І.Шамякін).

Па левую руку (па левай руцэ). *Акал. Разм.* Злева, з левага боку ад каго-, чаго-н. **Ант.:** па правую руку. ***Па левую руку** матухна каралева, сядзяць прыгожыя каралеўскія дочкі* (В.Вольскі). *Лясы **па левую руку** цягнуцца да самага Дняпра, праваcтароннія — да Прыпяці* (І.Навуменка). ***Па левую руку** на спадзістым беразе стаялі цёмныя кусты* (А.Алешка). ***Па левай руцэ** сцежачка…* [Зоя] *павольна ідзе сцежкаю да брамкі* (Р.Мурашка). *— Гэта трэцяя хата **па левай руцэ**, — сказаў Ігнат лейтэнанту, спыняючы каня* (А.Кудравец).

Палезці на ражон. *Праст. Неадабр. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы.* Пачаць рабіць што-н. рызыкоўнае, асуджанае на няўдачу; пачаць дзейнічаць, не думаючы пра вынікі. *[Караневіч:] Што ж, няхай будзе, што будзе… А хлопца заела… Цяпер ён **на ражон палезе…*** (К.Крапіва). *Канешне, ён, Хоня, незнарок гэта, але ж можна было і пацярпець трохі, паддобрыцца для сваёй і Хадосцінай карысці. Дык не ж, сам **палез на ражон**!* (І.Мележ). *Камандзір і камісар ухвалілі дзеянне Дварэцкага, яго развагу і кемлівасць, што не **палез на ражон**, безразважна рызыкуючы сабой і таварышамі* (М.Машара).

Палезці ў галаву *каму. Разм. Ужыв. пры дзейн. са знач. абстр. прадмета.* Пачаць неадчэпна і міжвольна ўзнікаць у свядомасці. *Было адчуванне стомленасці і яшчэ, здаецца, страты. Чаго? **Палезлі ў галаву** словы Сасноўскага пра сяброўства* (І.Шамякін).

Каўбаса **пальцам пханая**. *Азн. Разм. Адабр.* Зробленая, прыгатаваная дома, з прыправамі, не купленая. *Што ж гэта за каляды, даруй божа, без свежай, **пальцам пханай** кілбаскі?.. Не, як сабе хочаце, а калі няма на стале падсмажанай, з пахам часнаку, кропу, каляндры, дамашняй кілбасы — тады і свята не свята* (С.Сяргей). [Той] *і ў Маскве фальшывак бурбалкі пускаў, чакаў свой «зорны час», а прыпякло, то ўцёк да бульбачкі і **пханых пальцамі***

каўбас (С.Законнікаў). *Усе прагнулі свежанінкі, крывянкі... Каўбаскі **пальцам пханай**...* (С.Астравец). *Надта ж даспадобы была яму каўбаска свойская, як кажуць, **пальцам пханая*** (Я.Галубовіч). *Увішная, нястрымная і шчодрая цёця Уладзя кожнага ў тыя галодныя гады частавала вяндлінаю, каўбасамі (**пальцам пханымі**), усімі прысмакамі вясковай кулінарыі* (С.Грахоўскі).

Паляванне на ведзьмаў. *Мн. не ўжыв. Дзейн. і дап. Функц. не зам. Неадабр.* Вышукванне ўнутраных ворагаў, пераслед працiўнікаў існуючага рэжыму. *Камуністычны авангард.., хутка акрыяўшы ад пасляпутчавага спалоху, уцяміў, што «**паляванне на ведзьмаў**» не будзе, а прыхватызатарская эканоміка нават лепш за партнаменклатурную прывілеяванасць* (В.Быкаў). *Гэта пры Пятру Міронавічу фактычна ўсе школы пераведзены на мову «межнациональных сношений», арганізавана было **паляванне на ведзьмаў** нацыяналізму ў Акадэміі навук...* (Р.Барадулін). *Другая палова 20-х гадоў — ці не адзін з найбольш складаных перыядаў у гісторыі беларускай савецкай літаратуры. Менавіта ў гэты час пачынаецца «**паляванне на ведзьмаў**», шуканне ворагаў у літаратурным асяроддзі* (Маладосць. 2000. № 5).

Паляцець пад адхон. *Гл.* пакаціцца (паляцець) пад адхон.

Паляцець у тартары. *Гл.* ляцець (паляцець) у тартары.

Палячыць галаву. *Гл.* паправіць (палячыць) галаву (галоўку).

Памалоць языком (языкамі). *Разм. Неадабр. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы.* Пагаварыць упустую, папустасловіць. **Сін.:** памянціць языком; патачыць лясы <*з кім*>; патрапаць языком; пачасаць язык (у 1 знач.). *Якраз пан Пратасавіцкі і пан Кудліцкі, аматары **памалоць языкамі**, невядома з якой нагоды абмяркоўвалі нечыя жаночыя аздобы* (А.Наварыч).

Памянціць (памянташыць) языком (языкамі). *Разм. Неадабр. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы.* Пагаварыць упустую, папустасловіць. **Сін.:** памалоць языком; патачыць лясы <*з кім*>; патрапаць языком; пачасаць язык (у 1 знач.). *Не калаціся, Ганна. Нічога я не надумаў. Куды мне, інваліду японскаму! **Языком памянціць** — адно і магу* (І.Шамякін). *— Я іду і ў Просіным акне, гляджу, — Марыля ці не? Так і не разгледзела. — У іх там кожны дзень вячоркі. Няхай **языкамі памянташаць*** (В.Ткачоў).

Папаласкаць косці (костачкі) *чые, каго. Разм. Неадабр. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы.* Папляткарыць, абгаварыць каго-н. **Сін.:** пачасаць язык (у 2 знач.). *Не трэба лішніх плётак. А тут любяць **папаласкаць костачкі**. Ты паедзеш, а мне тут жыць... Давай дамовімся: ты мой брат...* (С.Грахоўскі).

Па патрэбе *выходзіць, сходзіць* і пад. *Акал. Праст.* Мачыцца, спаражняцца. **Сін.:** да ветру; на двор. *Нават уночы, калі, здавалася, Бус выходзіў на двор па патрэбе, яна прачыналася і нецярпліва чакала, калі ён зноў вернецца ў хату і ляжа на палацях* (Я. Сіпакоў). *— Вось ён! — торкнула пальцам на ветурача старая. — Трымайце! Лавіце! Гэта ж я* ***па патрэбе*** *за вугал пакуль сходзіла, ён і залез, гад. Арыштоўвайце, таварыш участковы! Бярыце яго!* (В.Ткачоў).

Паплакаць у камізэльку. *Разм. Іран. ці жарт. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы.* Паскардзіцца некаторы час на свой лёс, каб расчуліць каго-н., выклікаць спагаду да сябе. *[Жлукта:] Мая справа даць кліенту тое, чаго ён хоча. Хоча піць, няхай п'е; хоча* ***ў камізэльку паплакаць****, няхай паплача* (К.Крапіва). *Хваліцца няма чым. Вечарамі дома. Нудота страшэнная. Можа б, і сёння не напісала, каб не захацелася* ***паплакаць у камізэльку****...* (М.Гроднеў).

Паправіць (палячыць) галаву (галоўку). *Разм. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы.* Выпіць спіртнога на другі дзень пасля моцнай выпіўкі, каб пазбавіцца ад недамагання; пахмяліцца. *Зараз абед прынясуць,* ***паправіш галаву****. За дружбу па сто* [грамаў]*...* (А.Макаёнак). *Пасля начной бессані, дачакаўшыся рання, курылі, некаторыя, мабыць, мяркуючы, як і Гаворка, дзе* ***паправіць галоўку*** (В.Быкаў). *— Галава не баліць, Няфёд Піліпавіч? — Не баліць... Але* ***паправіць*** *трэба: не баліць, дык можа забалець. — Сядай. Зрабі прафілактыку* (М.Воранаў). *— Дайце чаго-небудзь* ***галаву палячыць****! — А чэмеру ці воўчага лыка не хочаш? Ты Мані ўчора каня даў. Ідзі ў яе і прасі!* (В.Шырко). *Шусціка турбавала іншая думка: — Не шкодзіла б да старшыні зайсці,* ***галаву палячыць*** (А.Каўко).

Па правую руку (па правай руцэ). *Акал. Разм.* Справа, з правага боку ад каго-, чаго-н. **Ант.:** па левую руку. ***Па правую руку****, вялікі кароль, сядзяць твае адважныя сыны* (В.Вольскі). ***Па правую руку*** *шуміць жыта, і спявае зялёны прастор палёў, і гудуць рэйкі, гудуць...* (В.Каваль). ***Па правую руку*** *вывіхастым паскам сцелецца праз пасёлак рачулка* (А.Цяжкі). ***Па правай руцэ*** *цягнуўся ельнік уперамешку з маладымі хвоямі* (Я.Колас). *Па левай руцэ жыве ў хаце сам гаспадар з сям'ёю,* ***па правай*** *— канцылярыя ўпраўлення калгаса* (Р.Мурашка).

Многа, шмат, нямала, колькі **папсаваць крыві** *каму. Разм. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы ці абстр. прадмета.* (Многа і інш.) нарабіць, прычыніць непрыемнасцей каму-н. **Сін.:** вывесці з сябе *каго*; пайграць на нервах *<чыіх, каму>. Многа лішніх мазалёў села на цвёрдыя Янкавы пальцы, многа* ***крыві папсавала*** *яму гэтая тонкая ювелірная справа* (У.Дамашэвіч). *А ўвогуле я табою сёння*

задаволены… Хоць ты мне і шмат ***папсаваў крыві…*** (П.Місько). *Неразумны выпадак, ён шмат чаго каштаваў у жыцці Баніфацыя Скашынскага і нямала* ***папсаваў*** *яму* ***крыві*** (А.Чарнышэвіч). *Настырная, колькі мне* ***крыві папсавала****! Узяла ў галаву, што ў яе нейкія таленты. Пяе, малюе…* (М.Ракітны).

Папсаваць (патрапаць) нервы *каму. Разм. Неадабр. Ужыв пры дзейн. са знач. асобы ці абстр. прадмета.* Прымусіць каго-н. расхвалявацца, разнервавацца. **Сін.:** парваць нервы (у 2 знач.); растузаць нервы (у 1 знач.). *Вось успомніце, колькі вы мне ўжо* ***нерваў папсавалі*** *сваімі прыдзіркамі* (Я.Радкевіч). *А ў маім гуртку няма «канікул», ка мне прыбягае* [Пакінька]*…* ***нервы патрапаць****… І не забароніш!..* (П. Місько).

Парадак дня. *Мн. не ўжыв. У ролі розных чл. ск. Функц. не зам.* Кола пытанняў, прызначаных для абмеркавання ў пэўнай паслядоўнасці на сходзе, пасяджэнні і пад. ***Дня парадак*** *іх наступны: 1. — За два дні даклад уступны зробіць сябра Вадалей. 2. — Перакажа ўвесь нанова яго зноў Балбатунова. 3. — Потым спрэчкі, а далей: 4. — Скажа дзядзька Целяпала і дапоўніць Кругабегаў пра ўжыванне для апалу пазалеташняга снегу. 5. — На канцы* ***парадку дня*** *— аб чым хочаш балбатня* (К.Крапіва). *Прыйшлося мяняць* ***парадак дня*** *для канферэнцыі* (С.Грахоўскі). *Зацвердзілі* ***парадак дня****, і з прамовай выступіў Кіпень* (А.Пашкевіч).

Паразяўляць (паразявіць) раты. *Праст. Часцей неадабр. Ужыв. пры дзейн. са знач. сукупнасці асоб.* **1.** Крайне здзівіцца, стаць моцна ўражаным (пра ўсіх, многіх). **Сін.:** дзіву давацца; не паверыць <сваім> вачам; зрабіць вялікія вочы. *І легенда, — калісьці туды вунь, аж на саменькі вільчык, пад крыж, залез у кірмашны дзень нейкі вісус, пачаў там вырабляць, як у цырку, людзі* ***раты паразяўлялі*** *і глядзяць, а тут яго сябры тым часам шныраць, ліха іх зладзейскай матары, па вазах!..* (Я.Брыль). *А дай такой Парасцы выгоду, прыбяры ў шаўковую сукенку ды капялюшык, выведзі на Неўскі —* ***раты паразяўляюць…*** (С.Грахоўскі). *Эма паднялася ды так складна адказала, што мы ўсе* ***раты паразяўлялі*** (М.Лупсякоў).

2. Зазяваўшыся, перастаць рабіць што-н. (пра ўсіх, многіх). *[Войт:] Чаго* ***раты паразявілі****? Прэч з дарогі!* (В.Вольскі). *– Чаго* ***раты паразяўлялі****? Бензапіл не бачылі? Марш адсюль! — закрычаў на іх, нібы ён тут быў гаспадаром, кітаец Лі Сунь* (П.Місько).

Параспускаць языкі. *Разм. Неадабр. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы.* Не стрымліваючыся ў выказваннях, дазволіць гаварыць лішняе. Пра некалькіх асоб. — *Ну,* ***языкі параспускалі****! Не дам вам клёцак і панюхаць! — і стаў на клёцку дзядзька дзьмухаць* (Я.Колас).

У святую нядзельку ***параспускалі языкі****? Гжэчныя людзі толькі з касцёла, з царквы ідуць, а панове, выбачайце, ужо ў карчму паспелі зазірнуць* (А.Наварыч).

Парожняй бочкі затычка. *Гл.* <ад> пустой (парожняй) бочкі затычка.

Паскаліць зубы. *Праст. Неадабр. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы.* Пасмяяцца, панасміхацца з каго-н. **Сін.:** пасушыць зубы. *Вам толькі з бабы няграматнае і* ***зубы паскаліць*** (А.Жук). — *Колькі часу* ***зубы паскаліш****, бывала... дый яшчэ з калгасным старшынёй пасварышся, і ўсё было добра, — дадала суседка* (П.Пестрак).

Паскручваць галовы *каму. Праст. Ужыв. пры дзейн. са знач. сукупнасці асоб.* Знішчыць, забіць каго-н. (пра многіх, усіх). *Мы ж яго* [ворага] *шчыльнай сцяною абкружым,* ***галовы паскручваем*** *гадам* (К.Крапіва). — *Пахвалішся, калі скарэй за іх возьмеш* [зямлю]. *— А і вазьму. Хай паспрабуюць мяне абмінуць. Я і* ***галовы*** *ім* ***паскручваю*** (М.Лобан).

Паставіць на вушы *каго, што. Гл.* ставіць (паставіць) на вушы *каго, што.*

Паставіць на крыло *каго. Гл.* ставіць (паставіць) на крыло *каго.*

Паставіць на паток *што. Функц. не зам. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы ці сукупнасці асоб.* Зрабіць што-н. сістэматычным, паслядоўным, бесперапынным. *Так атрымалася, што «скасаванне» Быкава ў нашай краіне* ***пастаўлена на паток****. Быкаў усім недэмакратычным уладам быў няўгодны* (Р.Барадулін). *У Пятра адабралі пашпарт і навенькі чырвоны дыплом. Гэта справа ў міліцыі была* ***пастаўлена на паток****. Такіх, як Пятро, тут было шмат, і таму дзяжурны паспяваў толькі складваць у сейф дакументы затрыманых* (Я.Палубятка).

Пасушыць зубы. *Разм. Неадабр. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы.* Пасмяяцца, панасміхацца з каго-н. **Сін.:** паскаліць зубы. *Гэта ж як трапіць* [блокноцік] *хлопцам у рукі, праходу не дадуць, засмяюць.* ***Пасушыць зубы*** *любяць* (Л.Гаўрылкін). *От пахіхікаць,* ***зубы пасушыць*** *— на гэта яна* [Лісавета] *майстрыца* (У.Рубанаў).

Па сцяне размазваць (размазаць) *каго. Праст. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы.* Сурова распраўляцца з кім-н., караць каго-н. **Сін.**: даваць гарту *каму* (у 2 знач.); даваць дыхту (у 2 знач.); даваць жару (у 2 знач.); даваць у косці *каму* (у 2 знач.); даваць у скуру *каму*; даваць чапаласу *каму* (у 2 знач.); даваць чосу *каму* (у 2 знач.); даваць па зубах *каму*; даваць па карку *каму*; задаваць фефару *каму*; мыліць шыю *каму* (у 1 знач.); намяць бакі *каму*; прапісаць іжыцу *каму*; спусціць скуру *з каго* (у 1 знач.); усыпаць гарачых *каму. Слухай... яна*

*кабета маладая, граматная... дойдзе да прэзідэнта, дык той нас з табой **па сцяне размажа**... І фірму тваю нацыяналізуе...* (І.Шамякін). *Смаркач, я цябе **па сцяне размажу*** (В.Казько). *Каб я такое з сваім Сашам сатварыла, ён бы **па сцяне** мяне **размазаў*** (В.Кадзетава).

Пасылаць (паслаць) на тры літары *каго. Праст. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы.* Груба, абразліва лаяць каго-н., так, каб больш не прыставаў, не турбаваў і пад. **Сін.**: паслаць к чорту *каго. Нейкі час Выпаўзак стаяў збянтэжаны, — такога ён не чакаў. Каб гэты хлопец, удвая маладзейшы за яго, толькі зімой прыняты з кандыдатаў у партыю, **пасылаў** яго, парторга, **на тры літары*** (В.Быкаў). *— Паспрабуй сам, камандзір, калі не верыш. Мо цябе і паслухае... — сказаў загадкава Шпакоўскі. — Мяне дакладна **пашле на тры літары*** (В.Блакіт). *Дзе ты ў магазіне вызначыш, гаваркі будзе той суразмоўнік ці **пашле** цябе **на тры літары**, як пасылае таго, за каго нядаўна галасаваў?* (В.Гроднікаў).

Патачыць лясы (балясы) *<з кім>. Разм. Неадабр. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы.* Пазаймацца пустымі размовамі, папустаслоўіць. **Сін.:** памалоць языком; памянціць языком; патрапаць языком; пачасаць язык (у 1 знач.). *Мужчыны хітравата зірнулі адзін на аднаго, маўляў, бабы і ёсць бабы, хай **паточаць** трохі **лясы**, не трэба ім замінаць* (А. Кандрусевіч). *— Не вярнулася яшчэ? — Хто, Валерый Пятровіч? І адкуль? — ахвотна прымаючы яго тон, засмяялася Тамара, звыклая ўжо, што Руганоўскі па тэлефоне любіць з ёю **лясы патачыць...*** (І.Гарэлікава).

Патрапаць нервы *каму. Гл.* папсаваць (патрапаць) нервы *каму.*

Патрапаць языком. *Разм. Неадабр. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы.* Пазаймацца пустымі размовамі, папустаслоўіць. **Сін.:** памалоць языком; памянціць языком; патачыць лясы <з кім>; пачасаць язык (у 1 знач.). *[Зёлкін:] Напрыклад, наша цёця Каця вельмі любіць **языком патрапаць*** (К.Крапіва). *Знаходзілі некаторыя з тых, што **языком** ахвочы **патрапаць** ды розум маюць спрытны, дапытлівы, розныя здагадкі, але нічога путнага і яны прыдумаць не маглі* (Х.Шынклер).

Патрапіць у <самы> яблычак. *Гл.* пацэліць (патрапіць, трапіць) у <самы> яблычак.

Паўтарэнне пройдзенага. *Мн. не ўжыв. У ролі розных чл. ск. Функц. не зам.* Вяртанне да таго, што ўжо чулася, бачылася, адбывалася і г.д. *Нерушы тут* [у нядаўна выдадзеным зборніку прыказак] *вельмі мала. Па сутнасці, гэта «**паўтарэнне***

пройдзенага» (ЛіМ. 24.07.1987). *Гэта яшчэ адзін крок да стварэння гарантый, якія пазбавяць нас ад **«паўтарэння пройдзенага»*** (Маладосць. 2000. № 6). *Уся справа ў тым, што наўрад ці будзе створана што-небудзь прынцыпова новае. Хутчэй за ўсё, адбудзецца **паўтарэнне пройдзенага*** (У.Даўжэнка).

Пацалаваць клямку. *Разм. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы.* Не дабіцца чаго-н., не застаўшы каго-н. дома. **Сін.**: пацалаваць замок; пацалаваць у прабой. *Але брама замкнёная. **Пацалаваўшы клямку**, развітваемся* (С.Астравец). [Параўн. тое самае: *Паглядзіцё, што **пацалуеце клямку** і прыбежыцё назад* (*Юрчанка,* 1974, с. 238); ***Пацалавала ў клямку** і пайшла назад* (*Даніловіч*, с. 153).]

Пацэліць (патрапіць, трапіць) у <самы> яблычак. *Разм. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы.* Сказаць ці зрабіць менавіта тое, што патрэбна. **Сін.**: пападаць у цэль; пацэліць у дзесятку; як у сук уляпіў. **Ант.**: не туды гнуць (у 2 знач.); пападаць пальцам у неба. — *Такая вялікая ўжо ўнучка?.. Вас самую яшчэ хоць замуж аддаваць. — Мабыць, **пацэліў у самы яблычак**, бо цётка ажно павярнулася да мяне...* (П.Місько). — *Больш зручна будзе зваць вас проста Янусам, — і як высветлілася ўжо нашмат пазней, з гэтай сваёй з'едлівасцю Надзя **трапіла ў яблычак**. У яго было мноства твараў, і ўсе непадобныя, сапраўдныя* (В.Казько). *Як **у яблычак пацэліў** Дзёмін з Канаплянкі — адрываліся сяляне ад хат, і першы з іх — «снайпер» Ціма Плішка* (А.Пашкевіч). *Кузьма за свой доўгі век добра вывучыў жаночы характар, таму сцяміў, што **патрапіў у самы яблычак*** (С.Давідовіч).

Пачасаць языком (языкі). *Разм. Неадабр. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы.* **1.** Пагаварыць упустую, папустаслоўіць. **Сін.:** памалоць языком; памянціць языком; патачыць лясы <*з кім*>; патрапаць языком. [Яўхім] *жа і не думаў крыўдзіць яе* [Хадоську], *проста **язык** з нуды **пачасаць** хацелася* (І.Мележ). *Ён* [Сталін] *сустрэўся з Мясніковым, супакоіў яго («Няхай збяруцца, **пачэшуць языкі**, пагуляюць у рэспубліку, ва ўрад, але ўладу будзеш трымаць ты»), дамовіўся, што і як рабіць далей* (Г.Далідовіч).

2. Папляткарыць, абгаварыць каго-н. **Сін.:** папаласкаць косці (костачкі). *Любяць нашы хлопцы **языкі пачасаць**, напалі на новага хлопца — высмяхаюцца* (Х.Шынклер). *А ты, Мікола, не звяртай увагі на іхнія кепікі. Ім зараз няма чаго рабіць, вось і хочацца **пачасаць языкі*** (М.Хведаровіч). *Праўда, успаміналі найбольш тады, калі была ахвота **пачасаць языкі*** (А.Кудравец).

Пачухаць патыліцу. *Разм. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы ці сукупнасці асоб.* Паклапаціцца, падумаць, як выйсці з пэўнай

сітуацыі. *Праглядзеўшы вывады допісу, Прыстром лагодна ацаніў яго змест: «Разумны чалавек піша, хай і ў кіраўніцтве* ***пачухаюць патыліцу****...»* (Х.Шынклер). *Натварый каторы — няхай сам і расхлёбвае,* ***пачухае патыліцу****, як у сабе годнасць чалавечую захаваць* (А.Капусцін).

Па шчупаковым загадзе. *Гл.* <нібы> па шчупаковым загадзе.

Перакрываць (перакрыць) кісларод *каму, чаму. Функц. не зам. Неадабр. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы ці сукупнасці асоб.* Ствараць неспрыяльныя ўмовы для чыёй-н. дзейнасці. *Гэта ўрад са мной змагаецца: ён* ***перакрыў*** *мне ўсяляк***і кісларод***...* (Р.Баравікова). *Калі б рэформы ішлі прадумана і талкова, то ці* ***перакрылі*** *б* ***кісларод*** *таму самаму Ванятку* (В.Гроднікаў). *Літаратура пачынае самасцвярджацца, набываць новы твар, абагачацца за кошт традыцый іншых культур. Такой літаратуры немагчыма «****перакрыць кісларод****»* (А.Аркуш).

Перастала (перастане) біцца сэрца *каго. У безас. ужыв. Кніжн. Узнёсл.* Хто-н. памёр ці загінуў. **Сін.**: бог прыбраў *каго*; дух вон *з каго*; дух выйшаў *з каго, у каго*; душа вон *з каго* (у 1 знач.); магіла возьме *каго. І ў той дзень, калі* ***перастала біцца сэрца*** *паэта* [Я.Купалы], *на захопленай ворагам радзіме аддавалі зямлі цела яго маці* (У.Караткевіч). *Як* ***сэрца біцца перастане*** *Матулі нашай, нас не стане. І толькі застануцца здані ў напамін аб цёмным змане* (Р.Барадулін). *5 лютага 2001 года ў далёкім Глен-Кове* ***перастала біцца сэрца*** *вялікага Беларуса, вялікага Жыццялюба і вялікага Патрыёта* [Масея Сяднёва] (Л.Лявановіч).

Ператварыўся ў слых. *Гл.* <увесь> ператварыўся ў слых.

Персона нон грата. *Нескл. Часцей вык. Кніжн.* **1.** Дыпламат ці проста замежны грамадзянін, які страціў давер з боку ўрадавых устаноў той дзяржавы, дзе ён знаходзіўся. *Польскі ўрад, прыгразіўшы дыпламатычным дэмаршам, ультыматыўна запатрабаваў ад маладой Латвіі выслаць Ластоўскага, аб'явіўшы яго* ***персона нон грата*** (Я.Янушкевіч). ***Персона нон грата*** *бываюць не толькі дыпламаты, але і звычайныя замежныя грамадзяне, якія парушаюць законы краіны, у якую прыехалі* (ЛіМ. 7.09.2001).

2. Грамадзянін, нераўнапраўны ў сваёй краіне, непажаданы для ўлад. *Для Масквы я цяпер* ***персона нон грата****. Вось і жыву ў Вільні. Але баюся, што і тут скора буду* ***персона нон грата*** (А.Арабей). — *Пра мяне нельга пісаць —* ***persona non grata****... — ён рашуча загортвае запісную кніжку і кладзе ў кішэню* (В.Палтаран). *Хай вам імя — легіён. Ды жыць не ўмееш багата, не ўмееш нажыць мільён, — ты —* ***персона нон грата*** (А.Вярцінскі). *Запланаваў зборнік вершаў*

Ліны Кастэнка (не названая тым хлюстам ***персона нон грата****)* (М.Дубянецкі).

Плеш перараядаць (пераесці; перагрызаць, перагрызці) *каму. Праст. Асудж. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы.* Моцна хваляваць каго-н., дакучаючы чым-н. непрыемным. **Сін.**: ад'ядаць вантробы *каму*; ад'ядаць душу *каму*; выядаць душу *каму*; пераядаць косці *каму. Днём сабраўся паспаць, ды дзе там! Цешча* ***плеш пераела*** *— то зрабі, то схадзі, то прынясі...* (С.Сяргей). *Усё заявы ў міліцыю насіла, а што ўжо ўчастковаму нашаму, дык увогуле, як ён сам казаў,* ***плеш пераела*** *сваімі скаргамі* (В.Кадзетава). *Гэта ж і цябе яшчэ спілаваць трэба. Ляснік нам* ***плеш перагрызе*** (В.Ткачоў). [Підута] *па пяць разоў на дні ў рэдакцыю заходзіла, з вобласці брыгаду сацыёлагаў выклікала – даследаваць работу рэдактара. Карацей, увесь* ***плеш*** *небараку* ***пераела*** (В.Мудроў).

Плысці за вадой. *Разм. Неадабр. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы.* Пасіўнічаць, прыстасоўваючыся да абставін. **Сін.**: плысці па цячэнні. **Ант.**: плысці супраць цячэння. *Сесія пачалася, таму можна было або перанесці яе для Магды на восень, або здаць зараз некалькі прадметаў — якія паспееца падрыхтаваць. Але Магдаліна заўпарцілася. Хопіць* ***за вадой плысці****. І заявіла, што здасць усе іспыты* (Л.Рублеўская). [Параўн.: *Янкоўскі*, с. 184: ісці за вадой; ва ўкр. м.: пливти, куды вода несе.]

Праз грыб (губу) не пераплюне. *У ролі прэдык. азн. Разм. Іран.* Вельмі слабы. Пра старога ці хворага чалавека. *Другі* ***праз грыб не пераплюне****, сліняк цячэ па барадзе, а ўсё адно падчэпіць плюндру і ў рэстаран яе вядзе* (Н.Гілевіч). [*Прыказкі*, кн. 2, с. 343: цераз грыб не плюнець; *Лепешаў*, с. 77: цераз губу не пераплюне.]

Прапанова рукі і сэрца. *Адз. і мн. У ролі розных чл. ск. Функц. не зам.* Просьба хлопца да дзяўчыны стаць яго жонкай. — *Так можа быць заўсёды. Калі толькі ты гэтага захочаш, — азваўся Ігар. — Ларыса ўважліва зірнула на ягоны твар, бачны толькі ў профіль: — Як разумець вашы словы, сеньёр? — Як* ***прапанову рукі і сэрца*** (Т.Мушынская).

Праседжванне штаноў. *Мн. не ўжыв. У ролі розных чл. ск. Разм. Часта іран.* Канцылярская ці іншая праца за пісьмовым сталом. *Прыкра, калі літаратар «выязджае» на адным Богам дадзеным таланце і падмацоўвае яго ў маладосці не* ***праседжваннем*** *штаноў у бібліятэцы, а чаканнем «натхнення» над чаркай гарэлкі...* (Б.Пятровіч).

Праціраць (праседжваць) штаны (порткі, нагавіцы) *дзе. Разм. Часцей неадабр. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы мужчынскага*

полу. Займацца канцылярскай працай за пісьмовым сталом. *Грамацей гэты прабіўся ў рахункаводы яшчэ да вайны і ўвесь час* ***праціраў порткі*** *ў канторы...* (А.Масарэнка). *Сотні тысяч людзей у розных нашых канторах, установах, НДІ, якіх развялося столькі, што не злічыць, сапраўды часта не ведаюць, чым заняцца, проста* ***праціраюць штаны*** (С.Законнікаў). *Старому следчаму да чорцікаў абрыдла* ***праціраць штаны*** *ў душным кабінеце, і ён рады выпадку прыхапіць лішні выхадны...* (В.Праўдзін). *Чыноўнічку перападае свая сціплая скібачка з алеем, ён жа* ***штаны праціраe*** *на гасударавай службе* (В.Дубінка). *Мода цяпер такая ў чынавенства: не* ***праседжваць нагавіцы*** *ў кабінетах, не пацець на пасяджэннях, а — выязджаць да прыроды, да простых людзей* (С.Астравец).

Працэс пайшоў. *Часцей ужыв. як самастойны ск. Разм.* Незваротны, неабарачальны рух у развіцці чаго-н. пачаўся. *Неабходна было найхутчэй здаць у вытворчасць першы том* [Поўнага збору твораў Янкі Купалы], *каб, кажучы вядомымі словамі,* ***працэс пайшоў*** (М.Мушынскі). *Армяне ўзяліся наладзіць збыт цацак у суседнюю дзяржаву. Разлічвацца абяцалі не бартэрам, а звонкай манетай. І, як кажуць,* ***працэс пайшоў*** (А.Брава). *Міхаіл Гарбачоў ставіў яе* [перабудовачную рэйку] *на вышыню, дазволеную статусам КПСС, плюс дадаваў некалькі сантыметраў ад сябе, астуджаючы і супакойваючы нецярплівых словамі: «****Працэс пайшоў!****»* (А.Кудравец). *І час вялікіх перамен наступіў – «****працэс пайшоў****». Ён пачаўся з таго, што ў людзей адкрыліся вочы на нядаўняе мінулае* (Н.Гілевіч).

Прывядзенне *чаго-н.* **да адзінага назоўніка**. *Мн. не ўжыв. У ролі розных чл. ск. Кніжн.* Ураўноўванне чаго-н. у якіх-н. адносінах з нівеліраваннем некаторых адметнасцей. *Патрабуецца* ***прывядзенне*** *мастацкай сутнасці твора* ***да адзінага назоўніка*** (І.Жук).

Прыкладваць руку *да чаго*; **прыкласці (прылажыць) руку** *да чаго. Разм. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы.* Падпісваць які-н. дакумент, паперу. *Амаль год доўжылася перапіска Аляксандра з выхавальнікамі дзіцячага дома. Нярэдка да іх пасланняў* ***прыкладваў руку*** *і Герка. Тады на аркушах, спісаных няроўным почыркам дырэктара дзіцячага дома, паяўляліся рознакаляровыя кружочкі, квадрацікі...* (Настаўн. газ. 21.03.2002). [Параўн. «амаладжанае» ўжыванне фразеалагізма з заменай яго назоўнікавага кампанента ў байцы К.Крапівы «Заява»: «Я, *прылажыўшы* ніжэй *капыты*, заяўляю аб тым, што з ўсёю раднёю не хачу болей звацца Свіннёю...»]

Прымерыць шапку манамаха. *Гл.* надзець (прымерыць) шапку манамаха.

Прыносіць (прынесці) у падоле (прыполе). *Разм. Неадабр. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы жаночага полу.* Нараджаць пазашлюбнага дзіцяці. *Старэйшая міліцыянерава дачка нарадзіла байстручку і хацела яе забраць з радзілкі дадому, то бацька так разбушаваўся, устроіў такую вайну... Каб жа то законная ўнучка, а то нажытая невядома ад каго... От яно як, Андрэйка, — гадуй-гадуй сваіх дзяцей, а яны **ў падоле прыносяць*** (І.Капыловіч). *Ты беражэш яе, не чапаеш… Але ж яна, можа, яшчэ з якім звядзісветам скруціцца! **Прынясе ў прыполе**!* (П.Місько). *— Я цябе ўспамінаў… — Так. Я распусніца, **у падоле прынесла**, школу зганьбіла. – Ніколі так не думаў…* (Н.Гальпяровіч). *«Ох, і ранняя ж дзеўка ў Навіцкіх, — чуў* [Ясь]*, як ягоная маці казала бацьку. — Аж гарыць усё на ёй. Можа ў любы час **прынесці ў прыполе***» (Г.Далідовіч).

Прыход на свет *каго, чый. Мн. не ўжыв. Дзейн. і дап. Функц. не зам.* Нараджэнне каго-н. **Сін.:** з’яўленне на свет. *Бацька, расказвалі ў вёсцы, вельмі рады быў майму **прыходу на свет** і трывожыўся, помнячы лёс папярэдніх дзяцей* (У.Калеснік). *Мой прыход на свет адбыўся пад задыякальным знакам Дзевы ў найстаражытнейшым горадзе Полацку* (У.Арлоў).

Прышыванне ярлыкоў. *Мн. не ўжыв. У ролі розных чл. ск. Разм. Неадабр.* Аднабаковая, шаблонная ацэнка, характарыстыка каго-н. **Сін.:** навешванне ярлыкоў. *Настаў час, калі палітыка бесцырымоннага **прышывання ярлыкоў** пачала цярпець няўдачы* (М.Чавускі).

Прышый-прысцягай. *Толькі ў гэтай форме. Праст. Неадабр. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы.* Зусім непатрэбны, лішні, не мае дачынення да чаго-н. **Сін.:** збоку прыпёку (у 2 знач.); прышый кабыле хвост. *Усе былі клапатліва заняты сваёй справай. Толькі яна* [Маня] *адна, быццам **прышый-прысцягай**, блыталася на белым свеце* (А.Карпюк). *– Вочы?.. Ліха іх знае, якія ў яе там вочы. – Эх ты, **прышый-прысцягай**! Вачэй не разгледзіць. А яны, між іншым, – люстэрка душы* (У.Кузьмянкоў).

Псаванне крыві. *Мн. не ўжыв. У ролі розных чл. ск. Разм.* Непрыемнасці, моцнае раздражненне. *Мыслі аб выездзе з Ташкента палохаюць... Будзе многа клопатаў і **псавання крыві*** (Я.Колас).

Псаванне нерваў. *Мн. не ўжыв. У ролі розных чл. ск.* Моцнае хваляванне, нерваванне. *Так заўсёды і жыла тут сумная затуканасць і крыклівая пустата, а за імі следам ішло троху схаванае, але няўхільнае **псаванне нерваў*** (М.Гарэцкі).

Птушынае малако. *Мн. не ўжыв. У ролі розных чл. ск.* **1.** *Функц. не зам.* Птушкамлечнік (ornithogalum) — цыбулевая расліна з

бязлістым сцяблом (кветкавай стрэлкай) і прыкаранёвым лісцем. — *Не бойся, маленькая, — супакойвае Настачка. — На табе* ***птушынае малако****! — Настачка нагінаецца, адрывае траўку пад назваю* ***«птушынае малако»****. З сцяблінак мяккай расліны паказваецца густы, як малако, сок* (З.Бядуля).

2. *Разм. Часцей гумар.* Нешта неверагоднае, казачнае, яўна немагчымае (часцей пра ежу). *У рэстаранах гэтых, казалі, хіба толькі* ***птушынага малака*** *не падавалі* (І.Шамякін). *Сакратар* [паслаў мяне] *да вас. У нёго, кажэ, все е, і картопля, і, калі захочаш,* ***птушынае малако*** (А.Макаёнак). *Лідачка.. старалася ўсяк дагадзіць яму. Каб захацеў ён* ***птушынага малака****, то, здаецца, дастала б* (Г.Далідовіч). *Чаго ж у нас бракаваць будзе?* ***Птушынага малака*** *хіба?* (І.Козел). *Рэкорды спартсменаў адыходзяць, а звычка да* ***птушынага малака*** *застаецца* (М.Замскі).

3. *Функц. не зам.* Вельмі смачны торт, а таксама цукеркі асобнага гатунку. *Няёмка спрачацца з прадстаўнікамі радыяцыйнай службы, бо няма ніякіх сумненняў, што яны добра ўяўляюць абстаноўку ў пацярпелых раёнах, калі іх не заманіш у забруджаныя мясціны нават* ***«птушыным малаком»*** *— дэфіцытам, які сапраўды вырабляецца з мясцовых прадуктаў у брагінскай кулінарыі* (А.Крыга). *Люда знайшла на вышках у саломе скрынку з-пад* ***«птушынага малака»*** (В.Бабкова).

Пусканне пылу ў вочы. *Мн. не ўжыв. У ролі розных чл. ск. Разм. Неадабр.* Стварэнне падманлівага ўражання пра сябе з выхвальваннем і паказам чаго-н. з лепшага боку. **Сін.**: адвод вачэй; гульня ў ката і мышку; дымавая заслона; навешванне лапшы на вушы; пацёмкінская вёска; траянскі конь (у 1 знач.). *Падобныя наракання, апрача непатрэбнай мітусні і* ***пускання пылу ў вочы****, ніякай рэальнай карысці не маюць і ўвогуле з'яўляюцца справай марнай і пустой* (Я.Лецка). *У нас, маўляў, каласок на калгасным полі не зваляецца, на розныя гулі-базары, прыманку заезджых гастралёраў, лядовыя палацы.., на* ***пусканне пылу ў вочы*** *грош дарэмна не пусціцца* (С.Кліменценка). *Я расцэньваю заяву міністра як* ***пусканне пылу ў вочы*** *сусветнай грамадскасці* (Нар. воля. 6.02.2002).

Пустой бочкі затычка. *Гл.* <ад> пустой (парожняй) бочкі затычка.

Пыл пускаецца ў вочы *каму. Ужыв. як частка скл. ск. ці як самастойны ск. Разм. Неадабр.* Робіцца падман каго-н. з мэтай стварыць пэўнае ўражанне. *Выбаршчыкі ўспомнілі і тое, як* ***пускаўся пыл у вочы****, як цягалі прадукты з крамы ў краму па шляху высокага*

начальства ў час наведвання горада і вобласці Лігачовым... (С.Законнікаў).

Фінансы **пяюць рамансы.** *Азн. Разм. Жарт.* У кепскім стане (фінансы, грашовыя справы ў каго-н.). Часцей пра безграшоўе. *Мы адмаўляем тваю тэорыю – «курыца па зярнятку клюе». Не для нас яна. Мы не бабулькі стогадовыя. Тым больш – фінансы* ***пяюць рамансы*** (П.Місько). *Жора заўважыў грошы: «Што, фінансы* ***пяюць рамансы****? Нічога, заўтра атрымаю – за сябе і за вашага генія, падкіну...»* (М.Кусянкоў).

Р

Рабіць (зрабіць) з камара каня. *Разм. Неадабр. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы.* Беспадстаўна перабольшваць што-н., надаваць чаму-н. нязначнаму вялікае значэнне. **Сін.**: згушчаць фарбы (у 1 знач.); рабіць з мухі слана; узводзіць у квадрат. *І хто цягнуў мяне за язык? А цяпер людзі* ***з камара зрабілі каня****, а бацькам перажывай за «вучанага», але неразумнага сына* (В.Шырко). [*Федароўскі*, с. 134: з камара зрабілі каня.]

Радыё (агенцтва) АБС. *Нескл. У ролі розных чл. ск. Разм. Іран.* Пагалоска, няпэўныя пачутыя звесткі. **Сін.**: бабуліны казкі. *Аўтар звальвае з хворай галавы на здаровую. Часам крыніца сцвярджэнняў для яго —* ***радыё АБС*** *(адна баба сказала)* (Наша слова. 27.10.2000). *Журналісты, выкладаючы «справу Якімцова», заведзеную ў слоўных баталіях нардэпам і дапоўненую* ***радыё АБС****, спасылаліся на выказванні дэпутата...* (В.Паўлава). *Але бабы ўжо ўзварушыліся: — Ага! Вяшчуе кот штосьці! — Абразы пачнуць абнаўляцца! Памятаеце, у сорак шостым годзе... — Атамная вайна пачнецца! Кот усё ведае! — Кажуць, мэбля зноў падаражае! —* ***Агенцтва АБС*** *— Адна Баба Сказала!..* (П.Місько).

Разбор палётаў. *Адз. і мн. У ролі розных чл. ск. Разм.* **1.** Аналіз якіх-н. падзей, учынкаў і пад. *Мой аповед будзе «крыху» разыходзіцца з афіцыйнай версіяй… А цяпер, як кажуць,* ***разбор палётаў****. Вось што адбылося насамрэч у той памятны дзень…* (С.Кліменценка).

2. Крытыка каго-н., праборка, суровая вымова за што-н. *Людзям, якія не вераць у сілу заклінанняў, абсалютна зразумела, што падобныя* ***разборы палётаў*** *ніяк не ўплываюць на ўраджайнасць* (А.Класкоўскі). [Ранейшы імідж] *даводзіцца перыядычна падтрымліваць жорсткімі* ***разборамі палётаў*** *тыпу ліпеньскага: куды дзявалі сялянскія грошы?* (Нар. воля. 23.08.2003).

Развесіць (распусціць) вушы. *Праст. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы.* Стаць уважліва, даверліва і з захапленнем слухаць каго-н.

Сін.: навастрыць вушы; наставіць вушы; натапырыць вушы; <увесь>ператварыўся ў слых. *Давай, давай, залівай, гаварыць ты ўмееш. Я паслухаю, але не думай, што* ***развешу вушы****, як тая Тася* (І.Шамякін). *А вы чаго* ***вушы развесілі****? Непрыгожа да старэйшых прыслухоўвацца. Кыш з хаты!* (Л.Калодзежны). *Ці мала што можа гаварыць дзед Нічыпар, адно зачапіся з ім ды* ***распусці вушы*** (Т.Хадкевіч).

Расплюшчваць (расплюшчыць) вочы *каму на каго, на што. Функц. не зам. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы або абстр. прадмета.* Дапамагаць зразумець сапраўднае становішча; рабіць відавочнай праўду аб чым-, кім-н. **Сін**.: адкрыць вочы *каму на каго, на што*; праціраць вочы (у 2 знач.); развязваць вочы *каму*. *Вобраз швачкі* ***расплюшчвае*** *нам* ***вочы*** *на лёс збяднелага беларускага яўрэйства.* (Роднае слова. 2001. № 2). *Як бы хто ні ацэньваў перыяд так званай перабудовы, аднак жа відавочна, што ён дапамог людзям на многае* ***расплюшчыць вочы*** (М.Гіль). *Чаму нават на гэты мізер кніг, што* ***расплюшчылі вочы*** *на нас саміх, не знайшлося грошай не толькі ў дзяржавы, але і ў «новых беларусаў»?..* (Настаўн. газ. 31.10.2000).

Распусціць вушы. *Гл.* развесіць (распусціць) вушы.

Рваць кіпці. *Праст. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы.* Імкліва ўцякаць, выратоўваючыся ад небяспекі. **Сін.:** аддаваць канцы (у 2 знач.); вастрыць лыжы *куды, адкуль* (у 2 знач.); выносіць ногі <*адкуль, ад каго*>; даваць дзёру; даваць драла; даваць драпака; даваць лататы; даваць махні-драла; даваць маху (у 2 знач.); даваць стракача *ад каго, адкуль, куды*; даваць ходу *адкуль, куды*; даваць цягу; змотваць вудачкі; зрабіць ногі (у 1 знач.); падмазваць пяткі; паказваць пяткі; паказваць спіну (у 2 знач.). *Турэмшчыкі і праўда не заўважылі, але ён падумаў, што годзе. Трэба як найхутчэй* ***ірваць кіпці****. Іначай усё прападзе* (В.Быкаў). *Зладзеі раптам сталі як укопаныя. Сумка гэпнула на зямлю, а яны адхапілі ад яе рукі, як ад агню... –* ***Рві-і кіпці****!..* (П.Місько). *Ага, думаю, сабраўся* [зяць] ***рваць кіпці****, хоча, каб мы патроху ад яго адвыклі, а потым ён і зусім нам пакажа дулю* (М.Кусянкоў).

Ротам глядзець. *Разм. Іран. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы.* Быць няўважлівым, недалёкім, някемлівым. *У памочнікі даюць мужыка-папіхайлу, які ў брыгадзе пры канях хадзіў ды* ***ротам глядзеў****. Не скажаш, што быў зусім недарэкам, але і разумным не назавеш* (А.Петрашкевіч).

Ружовы туман. *Мн. не ўжыв. У ролі розных чл. ск. Функц. не зам.* Стан таталітарна-савецкага ўспрымання рэчаіснасці. *Можа, хай жыве* [Барсук] *у сваім* ***ружовым тумане****, дажывае век і носіць*

вазончыкі да падножжа помніка (Б.Быкаў). *Магчыма, Быкаў стаў тым пісьменнікам, які першы выйшаў з **ружовага туману*** (С.Дубянец). *У **ружовым тумане** мы былі і ёсць і будзем для з натоўпам паяднання ці для ўлад каранавання пры жыцця чарговым цудзе* (Р.Тармола-Мірскі). *Гісторыя літаратуры 20–50 і пазнейшых гадоў яшчэ чакае ўдумлівага асэнсавання. У ёй быў не толькі **ружовы туман**, узведзеная ў закон фальсіфікацыя* (У.Казбярук). *Адразу знікае і «**ружовы туман**», і ўсе развагі пра нібыта «несамадастатковасць» беларускай літаратуры ў XX стагоддзі* (Полымя. 1999. № 11). *Аўтар прапанаваў размежаванне літаратуры «**ружовага туману**» – ідэалізаванай савецкай – ад нацыянальнай беларускай літаратуры...* (Л.Рублеўская). ***Ружовы туман** спакойнага жыцця прыемней за чорную праўду незагойных ранаў* (С.Грышкевіч).

Рылам не выйшаў. *Праст. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы.* Не адпавядае якім- ці чыім-н. патрабаванням; не гадзіцца па сваіх якасцях, здольнасцях для чаго-н. *Грабоўскі.. сядзеў, не зводзячы вачэй з танцуючай пары, на якую многія ў рэстаране пазіралі цяпер з адкрытым захапленнем. — А глядзіць як, — сказаў ён, — вось каб на мяне... — **Рылам не выйшаў**, — падкалоў крытык* (У.Караткевіч). *Сядзеў сабе Пацук і пісаў. Доўга пісаў. Год напінаўся, два соп, дваццаць гадоў уходаў, а толку — нуль, выніку — пшык: не адбыўся пераход колькасці ў якасць. Не пашанцавала па жыцці і Пацуку, **не выйшаў рылам*** (Л.Маракоў).

Рыхтык у рыхтык *падобны. Акал. Разм.* Вельмі моцна, абсалютна. **Сін.**: кропка ў кропку (у 2 знач.); як дзве кроплі вады. *Адразу ж з-за яе плячэй выйшлі два сыны, абодва трактарысты і падобныя, як кажуць, **рыхтык у рыхтык** адзін да аднаго* (В.Казько).

Рэдкай рукі *майстар, спецыяліст* і пад. *Азн. Разм. Адабр.* Найвышэйшай якасці, адметны. **Сін.:** адным словам[1]; без сучка і <без> задзірынкі (у 2 знач.); будзь-будзь (у 2 знач.); будзь здароў (у 4 знач.); дай бог (у 2 знач.); дай бог кожнаму (у 1 знач.); дзякуй богу (у 2 знач.); за маё-маё (у 2 знач.); за маліну (у 3 знач.); з бляскам (у 2 знач.); кругом сто дваццаць; на славу (у 3 знач.); на ўсе рукі; на ўсе сто (у 3 знач.); на яць (у 2 знач.); па крайняй меры (у 2 знач.); пальчыкі абліжаш (у 2 знач.); пашукаць такога; першай гільдыі (у 1 знач.); першай рукі (у 1 знач.); першы клас; першы сорт; разлюлі-маліна (у 1 знач.); слава богу (у 2 знач.); хоць куды (у 1 знач.); хоць на выстаўку <вязі>; што трэба (у 2 знач.); як яечка. *Пад млын можна было пусціць які-небудзь з панскіх будынкаў ці зрабіць новы зруб... **Рэдкай рукі** майстры яго будавалі... Хай бы стаяў...* (М.Трухан).

Рэч у сабе. *Часцей адз. Часцей у знач. вык. Кніжн. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы ці абстр. прадмета.* Хтосьці загадкавы ці штосьці загадкавае, сапраўдная сутнасць каго- ці чаго-н. не раскрытая, не зразумелая. *Дзякуй табе, тата, што ты быў поруч са мною. Каб ты ведаў, як я шкадую, што не паспеў дасягнуць таго веку, калі мая і твая душы маглі б ператварыцца ў злучаныя між сабою ёмістасці: ты так і застаўся для мяне* ***рэччу ў сабе*** (У.Арлоў). *Падораныя* [Я.Купалам] *бацьку рускіх сімвалістаў Брусаву асобныя выданні дзвюх паэм былі ці не кантрольнымі работамі «вучаніка» на пранікненне ў сферы, недаступныя рэалістычным вобразам з іх пачуццёвымі ўспрыманнямі, на спасціжэнне «****рэчаў у сабе****», якія патрабуюць сімвалаў* (Г.Колас).

С

Сабачая ножка. *Адз. і мн. Часцей дап. Разм.* Самаробная папяроса, скручаная конусам і перагнутая напалам. **Сін.**: казіная ножка. *Скурыўшы дзве «****сабачых ножкі****», Васіль прылёг на трошкі* (К.Крапіва). *Селі. Кандратовіч скруціў вялікую «****сабачую ножку****», пусціў хмару едкага дыму* (У.Караткевіч). *Убачылі паперу, як нешта асаблівае, скруцілі па дзве* ***сабачыя ножкі****, і толькі* (У.Галубок).

Сабачая радасць. *Мн. не ўжыв. У ролі розных чл. ск. Праст. Іран.* Самая танная каўбаса, звычайна ліверная. *Калі на паліцах будуць толькі кілбаскі «****сабачая радасць****», усе пойдзем з працягнутай рукой* (В.Адамчык). [*Лепешаў*, с. 63: сабачая радасць.]

Садзіцца (сесці) на хлеб і ваду. *Разм. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы.* Абмяжоўваць сябе ў самым неабходным, харчавацца самай простай ежай. *Аўтар зноў і зноў ладзіў прэзентацыі кніжкі... І стаміўся ад гэтых высілкаў... І тады аўтар вырашыў* ***сесці на хлеб і ваду*** *і раздаць рэшткі тыражу ўсім-усім сваім знаёмым. На апошнія грошы ён выкупіў дзве свае кніжкі ў той самай, знаёмай з маленства вясковай краме* (С.Рублеўскі).

Сам бог паслаў *каго, каму, да каго. У безас. ужыв. Разм.* Каму-н. вельмі пашанцавала ў сувязі з нечаканым прыходам, з'яўленнем каго-н. **Сін.:** бог паслаў *каму каго, што. Даражэнькі, вас* ***сам бог*** *нам* ***паслаў****! Ратуйце! Старонкі чатыры* [напішыце для часопіса]... (ЛіМ. 23.06.2000). *Таццяна Леанідаўна, даведаўшыся, што мы ў горадзе, была, як кажуць, на сёмым небе, прызналася пазней нам, што нас* ***сам бог паслаў*** (В.Ткачоў). – *Во – цябе* ***сам бог паслаў****, – звярнуўся ён да Віктара. – Не ў службу, а ў дружбу схадзі, Віця, у зону* (С.Трахімёнак).

Сапсаваць <усю> абедню *каму. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы.* Нашкодзіць каму-н., парушыць чые-н. планы, справы, намеры. **Сін.:** даць падножку *каму*; заступіць дарогу *каму*; падставіць ножку *каму*; перабегчы дарогу *каму*; стаць на дарозе *чыёй, каму, чаму*; стаць папярок дарогі *каму, чыёй.* **Ант.:** саступіць з дарогі (у 2 знач.); сыходзіць з дарогі. *Папрашу цябе, пабудзь яшчэ хоць сёння малады, у дзень майго нараджэння, бо ты сваім настроем* ***сапсуеш*** *мне ўсю* ***абедню*** (Л.Арабей). *Пакуль камбрыг «марудзіў», на ўчастку нашай ціхай засады здарылася невялічкая прыгода, якая, аднак, калі б не наша вытрымка, магла б* ***сапсаваць усю абедню*** (ЛіМ. 14.08.1987).

Свіное вуха. *Адз. і мн. У ролі розных чл. ск. Разм. Іран.* Рэпрадуктар вулічны, а таксама пакаёвы (радыёкропка). *Па* ***свіным вуху****, як у нашай вёсцы называлі радыёталерку на плошчы, паведамляюць: кіраўнік дзяржавы сустрэўся з вядомай пяюхай і яе мужыком певуном* (В.Дубінка). *Цёткі ўключаюць гучна тэлевізію, «****свіное вуха****» і слухаюць* (Нар. воля. 6.03.2001). *Раптам* [на чыгуначным вакзале] *са* ***свінога вуха****, серабрыстага рэпрадуктара, ударыла па вушах: — Сто шосты... Сто шосты... Колькі табе паўтараць, сабака, гані на цукровы!..* (Нар. воля. 8.02.2003).

Свята на вуліцы *чыёй. У ролі розных чл. ск. Разм. Узнёсл.* Здзяйсненне чыіх-н. надзей, жаданняў. *Праз некалькі дзён адбылося* ***свята на*** *Кастусёвай* ***вуліцы****: ён прыйшоў на першы ўрок у беларускую школу* (С.Александровіч). *Праходзячы каля Турца,* [казакі] *«павіншавалі бобікаў» — пусцілі ім некалькі нечаканых і трапных снарадаў. Каб ведаў вораг пра* ***свята на*** *нашай* ***вуліцы*** (Я.Брыль). *Сам акадэмік Васількоў, адзін з паплечнікаў і вучняў Васіля Робертавіча Вільямса, выступіў афіцыйным апанентам. Сёння* ***на*** *маёй* ***вуліцы свята****... Прашу за стол!..* (Э.Валасевіч). *— У нас ёсць падстава, Анатоль Ільіч, павіншаваць адзін аднаго? І* ***на*** *нашай беларускай* ***вуліцы свята****. — Гэта сапраўды так* (А.Вярцінскі). *Аматары футболу і прыхільнікі нашай зборнай нарэшце дачакаліся* ***свята на*** *сваёй* ***вуліцы****. Гэта адбылося пасля таго, як нацыянальная зборная Беларусі згуляла ў нічыю з украінцамі і перамагла нарвежцаў* (ЛіМ. 6.04.2001).

Святло ў канцы тунэля. *Мн. не ўжыв. Дзейн. і дап. Функц. не зам.* Выйсце з цяжкага, змрочнага становішча. *І зноў нас вучаць ісці да мэты... Да якой мэты — і самі не ведаюць. Не відаць* ***святла ў канцы тунэля****. Морак ахутаў былыя ідэі, а новых няма* (Б.Стральцоў). *Беларусь: з цемры — да* ***святла ў канцы тунэля*** (А.Трусаў). *Аказваецца, не ўсё так дрэнна на несправядлівым гэтым свеце. Ёсць, ёсць* ***святло ў канцы тунэля*** (В.Паўлава). *Каледж*

рыхтуе настаўнікаў замежнай мовы, а вось з камп'ютэрнай граматай справы пакуль «цёмныя», але са ***святлом у канцы тунэля*** (Настаўн. газ. 20.04.2002).

Сесці на каня. *Разм. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы.* Звар'яцець, стаць псіхічна хворым. **Сін.**: з'ехаць з глузду (у 1 знач.); крануцца з розуму; сыходзіць з катушак; сыходзіць з кругоў; сыходзіць з поля (у 1 знач.); сыходзіць з розуму (у 1 знач.). *Калі я ачомаўся канчаткова, то першае, што ўбачыў, быў цемнаскуры твар з вылупленымі сінімі вачыма. Негр? Ну, усё. Прыехаў. Інакш кажучы,* ***сеў на каня****. Бо як яшчэ растлумачыць з'яўленне негра тут, у Лёшкавай кватэры?* (В.Кадзетава). *Я ведаю, пра мяне скажуць: Пашка звар'яцеў ад гарэлкі, «****сеў на каня****»...* (Маладосць. 1998. № 4).

Сесці на хлеб і ваду. *Гл.* садзіцца (сесці) на хлеб і ваду.

Скінуць з сябе ветхага Адама. *Функц. не зам. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы.* Вызваліцца ад старых прывычак, поглядаў і стаць іншым чалавекам. – *Паколькі мы сабраліся для таго, каб назаўсёды* ***скінуць з сябе*** *адзежу* ***«ветхага Адама»****, – азваўся Іван Тадорык, – дык давайце наўперад пакупаемся ў Нёмане, а наш сход не мядзведзь, у лес не ўцячэ* (Я.Колас).

Скласці на алтар *чаго, чый, што. Гл.* класці (пакласці, скласці) на алтар *чаго, чый, што.*

Скура ды арматура. *Вык. Разм. Часта іран. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы.* Вельмі худы, змарнелы. **Сін.:** <адна> скура ды косці. *Вар'яцтва! Пратэз, штучнасць! Трызненне нейкае! Здурнелі!.. Дык гэта ж псіх! І ты з ім у псіхапатку ператварылася! Паглядзі на сябе!* ***Скура ды арматура****!* (З.Дудзюк). [*Лепешаў*, с. 69: <толькі, адна> скура (шкура) і (ды) арматура – 'вельмі худы, змарнелы'.]

Скура (шкура) гаворыць *у каго, на кім. У безас. ужыв. Разм. Часцей неадабр.* Хто-н. залішне рухавы, неспакойны, няўрымслівы. **Сін.:** вада не трымаецца *на кім*; скура гарыць *на кім. Учора, дарэчы, Паўлюк выйшаў з цярпення, накрычаў на Томку, аблаяў і яе, Паўліну, што дае дзіцяці патачку.., а ў тае* ***шкура гаворыць****, не ведае як і выпендрывацца, ажно на галаве ходзіць* (У.Дамашэвіч). [*Лепешаў*, с. 65: скура (шкура) гаворыць *на кім.*]

Смеху варта. *Выкл. Разм. Неадабр.* Выказванне здзіўлення, нязгоды, адмоўных адносін да чаго-н. *– Як жа гэта вы, бабуля, і пры старасці, і з хворымі нагамі, і ўдзень тут тупаеце – і яшчэ начою сад вартуеце? – Як трэба, дык што ты зробіш?.. – І не баіцёся?.. – Во,* ***смеху варта****! Чаго ж мне баяцца?* (М.Гарэцкі). *Дайце рады, які ж старшыня з Барыса Барысавіча Фрахта?* ***Смеху варта*** (В.Мыслівец).

*Жылка тоненькая, **смеху варта**, у вадзе і не бачна яе* (В.Казько). [Параўн. у ТСБМ, т. 5, кн. 1, с. 221: *смеху варта* – ‘смешна’.]

Смеху варты. *Вык. Разм. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы, адуш., канкр. ці абстр. прадмета.* Вельмі дрэнны, недарэчны, нікчэмны, смехатворны. **Сін.:** адны слёзы; глядзець няма на што; з рук вон (у 2 знач.); кату пад хвост (у 2 знач.); кульгаць на абедзве нагі (у 3 знач.); курам на смех (у 1 знач.); на ліхога казана; не вытрымлівае ніякай крытыкі; не лезе ні ў якія вароты; нікуды не варты; ні к чорту (у 1 знач.); ні к чорту не варты; ні самому паглядзець ні людзям паказаць; пусці павалюся (у 1 знач.). *– Яно то так... Але, давайце, паеду! Якая ў вас справа? – Ды **смеху** проста **вартая**!* (Х.Шыклер). *[Скаромны:] Во гэты дзед – народ? **Смеху варты** такі народ. Падхалім ты, дзед* (А.Макаёнак). *Былі яшчэ іншыя ўцекачы.., дык тыя ўцёкі наогул **смеху вартыя**...* (А.Брава). *Папрасі прабачэння ў забытай слязы, зразумей, што твае **смеху варты** турботы* (Р.Барадулін).

Спісванне ў архіў *чаго. Мн. не ўжыв. У ролі розных чл. ск. Функц. не зам.* Прызнанне чаго-н. застарэлым, вартым забыцця. *На пачатку патрабуецца даказаць, што сучаснае «**спісванне ў архіў**» сапраўды значныя творы, напісаныя ў папярэднюю эпоху, не закране* (ЛіМ. 10.04.1998). *Нехта можа не пагадзіцца наконт «**спісвання ў архіў**»* [некаторых раней папулярных вершаў], *але не з тым, што яны нарэшце страцілі сваю актуальнасць – і дзякуй богу!* (А.Бадак).

Спяваць на хлеб. *Разм. Неадабр. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы.* Збіраць міластыню, жабраваць. *— Пайшлі, Арсень, — рашуча рыкнуў Шлык, — абыдземся без гэтага салапёкі, каб ён **на хлеб спяваў*** (У.Караткевіч). *На памінках напіўся — і спяваць. **Спяваў** бы ты **на хлеб**, гад печаны* (Ф.Янкоўскі).

Ставіць (паставіць) на вушы *каго, што. Разм. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы ці сукупнасці асоб.* Прымушаць актыўна, энергічна дзейнічаць. **Сін.**: ставіць на ногі (у 5 знач.); падымаць на ногі (у 4 знач.). *Атрымаўшы такі жорсткі ўрок, разважлівым людзям варта было б у якасці прэвентыўных мер не армію **ставіць на вушы**...* (В.Якавенка). *Каб набыць сорак «грыўнаў», трэба было ўвесь рынак **на вушы паставіць**. А зараз тысячу баксаў за дзень памяняю — і гэта норма* (Я.Конеў). *Мае... красаўцы — скубуцца як не штодня, чубяць адно аднаго. Узяў сынок красуню. Я ўскіпячуся — хапаюся зёлкі піць, і толькі тады ўжо яна змаўкае... Як жа — свякруху **на вушы паставіла**, солі ў душу сыпанула* (А.Масарэнка).

Ставіць (паставіць) на крыло *каго. Функц. не зам. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы.* Расціць, выхоўваць, даводзячы да

самастойнасці. **Сін.**: падняць на крыло (у 2 знач.); падымаць на ногі (у 2 знач.); ставіць на ногі (у 2 знач.). *Італьянскі настаўнік выхоўвае і **ставіць на крыло** сапраўдную змену сапраўднай нацыі. Таму колькасць урокаў на тыдзень — самая мізэрная* (Я.Рагін). *Знакаміты крытык, бы птушанят, **паставіў на крыло** цэлае паэтычнае пакаленне* (Полымя. 1998. № 11).

Становіцца (стане) калом у горле. *Разм. Ужыв. пры дзейн., які абазначае назвы ежы.* Не есца. Пра нежаданне ці немагчымасць есці з якой-н. прычыны. **Сін.**: не лезе ў рот. *І есці хочацца і **становіцца калом у горле**, выварочвае назад ад думкі, што гэта — паскудства...* (М.Гарэцкі). *Праўда, быў хлеб, быў прыпынак, ды не было жыцця. **І калом стаў у горле** гэты хлеб леснікоўства* (Я.Лёсік). *Каб яно **калом** вам **у горле стала**, тое мяса!* (А.Жук).

Старэйшы брат. *Часцей адз. У ролі розн. чл. ск. Разм. Часцей неадабр.* Расія, рускія ў адносінах да Беларусі, беларусаў. **Ант.**: малодшы брат. *Наша ўшчэнт карумпаванае кіраўніцтва.. спешна рыхтуецца ў абдымкі да **старэйшага брата** ў якасці «суб'екта» запланаванай канфедэрацыі* (В.Быкаў). *«**Старэйшых братоў**» можна зразумець. Ім не дае спакою настальгія па імперыі* (І.Макаловіч). — *Не ведаеш ты гісторыі свайго народу, шаноўны імяніннік! — усміхнулася Надзея. Яна пабляднела ад хвалявання, вочы яе блішчэлі. — Усё ў нас было, як у добрых людзей, але нашы рабы-гісторыкі пішуць нашу гісторыю так, каб яна падабалася **старэйшаму брату**. А мы — малодшы брат, які і жыве дзякуючы таму, што ў яго ёсць мудры і магутны **старэйшы брат*** (У.Дамашэвіч).

Стаць на вушы. *Разм. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы ці сукупнасці асоб.* Выявіць актыўную, энергічную дзейнасць. *Варта было новапрызначанаму старшыні грэбліва адштурхнуць, як штосьці агіднае, напісаны па-беларуску дакумент, як тут жа ва ўсіх выдавецтвах.. рэдактары і галоўныя рэдактары **сталі на вушы** і аддалі вусныя распараджэнні ўсё справаводства перавесці на рускую мову* (Я.Лецка). *Цікава, колькі за яе* [карэспандэнтку] *дадуць зялёных, калі захапіць у заложнікі? А ўжо які віск падымецца!.. Усе **стануць на вушы**. Не, не даедзе ён да свяшчэннай Меккі* (А.Кажадуб).

Стаць на крыло. *Функц. не зам. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы.* Пачаць весці самастойнае жыццё, зрабіцца самастойным. **Сін.**: стаць на ногі (у 2 знач.). *Цяпер, калі ён вырас, калі ён, як кажуць, апярыўся і **стаў на крыло**, бацька яму не надта і патрэбны* (М.Гіль). *Многім выкладчыкам слынны вучоны дапамог **стаць на крыло*** (ЛіМ. 2.10.1998). ***Стаўшы на крыло**, выкладчыцкая моладзь не шукала лягчэйшага, чым навука і навучанне, хлеба, асядала на родным

факультэце... (С.Рачэўскі). *Дзеці выраслі,* ***сталі на крыло****, вылецелі з роднага гнязда, жывуць асобна* (Л.Левановіч).

Стаяць на вушах. *Разм. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы ці сукупнасці асоб.* Знаходзіцца ў стане выключнай напружанасці. *Відаць, аб'явілі надзвычайшчыну, і міліцыя* ***стаяла на вушах*** (У.Міхно). *А дзяржава і надалей будзе «****стаяць на вушах****» у час сяўбы, касьбы, жніва, уборкі бульбы, зімова-стойлавага перыяду, аддаючы шмат сіл і трыльёны рублёў на падтрымку грамадскага сектара* (В.Гроднікаў). *Спектакль пачаўся — ну, проста* ***на вушах стаяць****! Пяць хвілін мінула — цішэй стала, сем хвілін — яшчэ цішэй, восем — амаль зусім ціха. А праз дзесяць хвілін у зале была цішыня* (А.Дудараў).

Страсці-мардасці. *Адз. не ўжыв. Часцей дзейн., звычайна ў спалучэнні з займ.-канкрэтызатарам (****гэты, такі, які*** *і інш.). Прасг.* Беспарадак, самавольства, неразбярыха. **Сін.**: вавілонскае стоўпатварэнне; мамаева пабоішча (у 2 знач.); садом і гамора; сыр-бор; шурум-бурум. *[Галубовіч:] Значыць, ускрыцця* [нябожчыка] *не будзем рабіць? [Ракітны:] Дзе там ужо. Бачыце ж, якія тут* ***страсці-мардасці*** (К.Крапіва). *У Йемене адзін паэт застрэліў трох «сваіх» парадыстаў... А пасля хацеў уцячы адтуль са сваім пятнаццацігадовым сынам... Аднак сябры парадыстаў дагналі іх і паэта застрэлілі. Во якія* ***страсці-мардасці*** *— жудасныя і трагічныя — твораца вакол паэзіі, а вы кажаце, што яна памірае...* (Л.Галубовіч).

Страха паехала *ў каго. Гл.* дах паехаў (страха паехала) *у каго.*

Стрыжка пад адзін грабянец. *Мн. не ўжыв. У ролі розных чл. ск. Разм. Неадабр.* Аднолькавая ацэнка каго-, чаго-н., без уліку адрозненняў. *Тыпізацыя лягчэй выводзіцца пры характарызаванні з'явы. Што ж, як гаворыцца, да персаналіяў, то тут* ***стрыжка пад адзін грабянец*** *складаней* (У.Мехаў).

Сценка на сценку. *Акал. Разм.* Адзін на аднаго групамі (хадзіць, сыходзіцца ў кулачны бой). **Сін.**: грудзі на грудзі. *І ў гэтай цясніне пачалося сапраўднае лядовае пабоішча. Кулачны рускі бой.* ***Сценка на сценку*** (В.Казько). *Дарослыя самі* ***сценка на сценку*** *пайшлі: аляксееўцы – тыя, што жылі за гарой, – на тых, чые дамы стаялі ў цэнтры сяла* (У.Гніламёдаў).

Сцяг (флаг) у рукі *каму. У безас. ужыв. Разм.* У каго-н. ёсць усе падставы, магчымасці зрабіць што-н., выявіць свае здольнасці, якасці і пад. Ужыв. і як заахвочвальны, пабуджальны, часам іранічны заклік зрабіць што-н. **Сін.:** <і> кнігі ў рукі *каму*; <і, усе> карты ў рукі *каму. Што ні нарада, што ні Усебеларускі сход, што ні сесія парламента – праграмы, законы, рашэнні, пастановы, розныя «ўказяўкі». Працуйце, хлопцы,* ***сцяг*** *вам* ***у рукі****!* (В.Гроднікаў). *Цяпер маладыя калектыў*

*робіць новы спектакль – «**Флаг** вам **у рукі** і вялікае дзякуй»* (Д.Малькоўская). *Весці ён* [Аляксандр Андрэевіч] *будзе кадравыя пытанні, рэгіянальную палітыку, магчыма, навуку і, вядома ж, сельскую гаспадарку, дзе яму, так бы мовіць, і* **сцяг у рукі** (Г.Бураўкін). «*Ты чаго, – кажа, – гад такі, не прымаеш меры?!*» *А брыгадзір зірнуў на яго мутным вокам ды адказаў: «Што ж,* ***сцяг*** *табе* ***ў рукі***» (Крыніца. 1995. № 8).

Сыграць першую скрыпку *ў чым. Функц. не зам. Часцей адабр. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы ці абстр. прадмета.* Выканаць, адыграць галоўную ролю ў чым-н. **Сін.:** задаць тон <*каму, чаму, у чым*>; зрабіць пагоду <*у чым, дзе*>. *Ва ўсёй гэтай гісторыі з мастом іменна Коля* ***сыграў першую скрыпку*** (В.Быкаў). *І тут* [на сяўбе яравых] *механізатары павінны, як кажуць,* ***сыграць першую скрыпку*** (В.Шымук).

Сыходзіць у пясок. *Гл.* ісці (сыходзіць; пайсці) у пясок.

Пакуль **сэрца б'ецца (будзе біцца)** *каго. У безас. ужыв. Функц. не зам.* (Пакуль) хто-н. жывы, існуе. *Горад і краіна не паміраюць, пакуль* ***б'ецца сэрца*** *хаця аднаго іхняга сына ці дачкі* (У.Караткевіч). *Ды покі* ***будзе сэрца біцца****, яно не можа пагадзіцца ні з гэтым гвалтам, ні з бядою над нашай роднаю зямлёю* (Я.Колас). *Не буду плакаць і прасіцца, я свой народ не здраджу век, бо покуль* ***сэрца будзе біцца****, хачу я звацца — чалавек…* (М.Кавыль).

Сэрца забалела *ў каго па кім. У безас. ужыв. Разм.* Хто-н. пачаў моцна непакоіцца, перажываць за каго-н. [Настаўнік] *пашкадаваў унукаў старога: Толіка, Веру, Юру, Лёніка, якіх яму прыходзілася вучыць, гараваць з імі.* ***Забалела сэрца*** *па чацвёртакласніку Толіку, бедным, хваравітым хлопчыку…* (Г.Далідовіч).

Сэрца заныла *чыё, каго, у каго. Гл.* душа (сэрца) заныла *чыя* (чыё), *каго, у каго.*

Сэрца кроіцца *ў каго, ад чаго. У безас. ужыв. Разм.* Каму-н. нязносна цяжка ад душэўнага болю за што-н., хто-н. моцна перажывае за што-н. **Сін.:** душа крывёй абліваецца *чыя, у каго;* душа разрываецца <на часткі> *чыя, у каго*; сэрца пераварочваецца *ў каго;* сэрца рвецца з грудзей *у каго;* сэрца сціскаецца *ў каго* <*ад чаго*>. **Ант.:** душа мохам абрасла *ў каго.* ***Сэрца кроіцца*** *ад смяротнага жалю, грудзі рвуцца ад непераможнага смутку!* (Я.Лёсік). *Спавілася бацькаўшчына наша страхоццем і жахам навокала.* ***Кроіцца сэрца*** *ад жалю і болю…* (Я.Лёсік).

Жыць **сягонняшнім днём**. *Гл. жыць* адным (сягонняшнім, сённяшнім) днём.

Сядзець на мелі. *Разм. Неадабр. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы.* Знаходзіцца ў цяжкім становішчы, адчуваючы вострую патрэбу ў чым-н. **Сін.:** сядзець на бабах. *Самы старэйшы супрацоўнік рэдакцыі выказаўся, што лепш за ўсё быць на «вольным хлебе». Пішы толькі тое, да чаго ляжыць душа, супрацоўнічай з любой газетай. «І **сядзі на мелі**, – падвёў вынікі Шыцько, – перабівайся з капейкі на капейку...»* (Р.Баравікова).

Сякера (тапор) пад лаўкай (лавай). *Мн. не ўжыв. Часцей вык. Разм.* Не знаходка, не адкрыццё, даўно вядомая рэч, з'ява, факт і пад. ***Сякера пад лаўкай!*** *– Скарупкаў двухтомны «Slownik frazeologiczny», які так доўга чакаў маёй пільнейшай увагі* (Я.Брыль). *– Па Мюлеру, галоўная пагроза дзяржаве зыходзіць ад народа, а дакладней, ад народа, які маўчыць. – Чарговая **сякера пад лавай**, сказала я. – Гэта было яшчэ ў Пушкіна: «Народ безмолвствует»* (М.Кусянкоў). *Нагадаю, хоць, як кажуць, гэта і **сякера пад лавай**, але пры дапамозе гэтага «глупства» земляробы-землеўладальнікі на Захадзе паставілі справу так, што і раней, і цяпер не ведаюць, куды збываць мяса, малако, хлеб…* (В.Гроднікаў). *Знаходка – **тапор пад лаўкай*** (Р.Барадулін).

Сямі пядзяў у лбе (лобе). *Вык. Разм. Адабр. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы, пераважна з дзеясл. б ы ц ь і злучнікам х о ц ь.* Вельмі разумны, здольны, здатны. **Сін.**: з галавой (у 1 знач.); з царом у галаве (у 1 знач.); светлая галава; у цемя не біты. **Ант.**: без галавы; без клёпкі ў галаве; галава <і> два вухі; галава садовая; галава яловая; дубовая галава; з прыветам; конь божы; курыная галава; куст альховы; медны лоб; мех з саломай; пень асінавы; пустая галава. *Як ні дзіўна, сярэдневяковае праваслаўе страшэнна абыякавае да творцы, да асобы, якая на яго працавала, да дойліда, майстра фрэскі і іконы, разьбяра. І так паўсюль. Трэба быць **сямі пядзяў у лбе**, каб заслужыць на ўпамінанне* (У.Караткевіч). *Як многа ўсё-такі азначае жыццёвы вопыт. Будзь ты, як кажуць, хоць **сямі пядзяў у лбе**, а не май жыццёвага вопыту — грош цана тым пядзям* (В.Праскураў). *Ёсць скаргі.., усе наконт бясплатных кватэр. Цяжка зміршыцца, што гэта ўчарашні дзень, і, будзь Лакомы ці Лях хоць **сямі пядзяў у лобе**, ужо нічога не зменіцца* (В.Шырко).

Т

Так бы мовіць. *У знач. пабочн. сл. Разм.* Калі можна так выказацца. **Сін.**: так сказаць. *Найбольш, **так бы мовіць**, крымінагенная моладзь, калі верыць нашаму апытанню, жыве ў раённых цэнтрах* (Маладосць. 1998. № 2). *Гэта* [праца ў адным педагагічным калектыве] *раслабляе, змяншае, **так бы мовіць**, яго*

[Сяргея] *«канкурэнтаздольнасць»* (Настаўн. газ. 16.05.1998). *Павялі* [Барашку] *на базар, дзе быў фатаграфічны атракцыён,* ***так бы мовіць*** (Р.Барадулін).

Так трымаць! *Выкл. Функц. не зам. Адабр.* Заклік ці пажаданне і надалей прытрымлівацца ранейшай лініі паводзін. *Пылец па-сяброўску ляпае Алеся па плячы: —* ***Так трымаць****, старшына! Гэтак, здаецца, па-флоцку?* (І.Шамякін). *Малайчына, Андрэй,* ***так трымаць****, я ведаў, што ты не здасіся ўсякім жыццёвым перапетыям* (І.Капыловіч). *Зніклі хранічныя хваробы, амацнеў імунітэт, а галоўнае — фантастычным чынам намецілася відавочнае выпрамленне пазваночніка. Урачы трэслі ад замілавання руку пацыенту, зычылі:* ***так трымаць***! (Л.Андзілеўка).

Тапор пад лаўкай. *Гл.* сякера (тапор) пад лаўкай (лавай).

Таптанне ў гразь *каго, чаго. Гл.* утоптванне (таптанне) у гразь *каго, чаго.*

Таптацца ў гразь. *Разм. Неадабр. Ужыв. пры дзейн. са знач. абстр. прадмета.* Усяляк прыніжацца, знеслаўляцца, зневажацца. *У краіне, дзе верхаводзяць «праваслаўныя атэісты», тысячагадовыя традыцыі мудрых продкаў* ***топчуцца ў гразь*** (С.Кліменцэнка).

Тармазы адказваюць (адказалі) *у каго. У безас. ужыв. Разм. Неадабр.* Хто-н. страчвае кантроль над сваімі дзеяннямі, учынкамі. *Мабыць, многія чулі, як юнак, які зрабіў нешта кепскае, апраўдваецца: «****Адказалі тармазы****... Быў п'яны»* (Маладосць. 1998. № 2). *Як адзіны ў «белавежскім» асяроддзі інтэлігенцкі сын, адрозніваўся ён* [Юрка Геніюш] *начытанасцю і асабістай культурай (****тармазы адказвалі*** *ў яго, калі напіўся з хамцамі)* (С.Яновіч).

Тваё бярэ (узяло, возьме). *У знач. асаб. ск. Разм.* Ты перамагаеш; выходзіць што-н. па-твойму. Выказванне прызнання суразмоўцавай перамогі. *— Я вельмі рада. — Чаго? — Што наша ўзяло. — Наша ўзяло, а* ***тваё****-то яшчэ невядома. — Калі наша, то і маё* (К.Крапіва). *Ну цяпер — гуляй, беднота!* ***Тваё пачынае браць****...* (М.Чарот).

Тлуміць сабе галаву. *Гл.* дурыць (тлуміць) сабе галаву.

Трапіць у <самы> яблычак. *Гл.* пацэліць (патрапіць, трапіць) у <самы> яблычак.

Трус у карты не гуляе. *Выкл. Разм.* Выказванне рашучасці перад прыняццем якога-н. рашэння. Што ні будзе, што ні здарыцца; трэба рызыкнуць. **Сін.:** адзін раз Марку жаніць; будзь што будзе; было не было; дзе наша не прападала; што будзе то будзе. *Перагаворы з мадзьярамі нічым не скончыліся. І калі мы рушылі наперад, яны ўсе трое пайшлі за намі. – Не. Ад іх не адчэпішся, – азірнуўся Лёня. – Твая*

праўда, Васіль. Kліч іх сюды, да купы… ***Трус****, як кажуць,* ***у карты не гуляе*** (Р.Няхай). [*Лепешаў*, с. 70: трус у карты не гуляе.]

Трымацца на адлегласці *ад каго, з кім. Функц. не зам. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы.* Не ўступаць у блізкія адносіны, сувязі з кім-н. *Сурміла* ***трымаўся на адлегласці*** *з падначаленым, раўніва клапаціўся пра свой аўтарытэт…* (В.Блакіт). *Усе гэтыя гады Радзевіч так і не падпусціў да сябе,* ***трымаўся на адлегласці*** (Маладосць. 1992. № 10).

Трэсці паветра. *Разм. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы.* Напышліва, гучна гаварыць што-н., не выклікаючы спачування ў слухачоў. *Ці варта сёння ўшчуваць, лямантаваць,* ***паветра трэсці****, падтрымкі за мяжой шукаць, пустыя размовы весці?* (В.Шкірманкоў). *Шмат хто б'е сябе ў грудзі, запэўніваючы ў добрых намерах. Шмат такіх, хто* ***трасе паветра*** *ашаламляльнымі прамовамі* (Нар. воля. 9.04.2002).

Тысяча і адна ноч. *Мн. не ўжыв. Часцей вык. Функц. не зам.* Штосьці дзіўнае, незвычайнае, казачнае. **Сін.:** восьмы цуд свету. *Яна* [гід] *не стараецца здзівіць* ***тысяччу і адной ноччу****: «Венецыя-Венецыя, ну й што? Знайшлі чаму здзіўляцца»* (С.Астравец). *Алёша, міленькі, я вось чаго званю так позна…* ***Тысяча і адна ноч…*** *пакуль даведалася твой тэлефон…* (П.Місько). *[Марфа:] Прыйшоў ліст з Лондана! Цябе запрашаюць чытаць лекцыі. Ты так марыў пра гэта!.. Другога шанцу не будзе. Яны дазволілі ўзяць з сабой жонку. [Казімір:] Гэта твая* ***тысяча і адна ноч****?* (В.Куртаніч).

Тэт-а-тэт. *Акал. Функц. не зам.* Без сведак, без пабочных асоб, удвух з кім-н. (гаварыць, пагаварыць, спытаць і пад.). **Сін.**: адзін на адзін (у 1 знач.); вока на вока (у 1 знач.); з вока на вока; на чатыры вокі; сам-насам (у 1 знач.). *Зінаіда Бандарына.. спытала ў мяне* ***тэт-а-тэт****, нікога ў пакоі больш не было: «А вы што-небудзь з Уладзіміра Дубоўкі чыталі?»* (Н.Гілевіч). *Уражанне было такое, быццам аўтар загаварыў з кожным* ***тэт-а-тэт*** *непасрэдна, без прысутнасці каго-небудзь трэцяга* (У.Гніламёдаў). *Да самай жаніцьбы не пакідала боязь заставацца з імі* [жанчынамі] ***тэт-а-тэт****…* (Л.Галубовіч). *Што ж, пагаворым, як кажуць,* ***тэт-а-тэт****… Пакіньце нас у двух з Бакульчыкам* (В.Блакіт). *Праз колькі хвілін я арганізаваў сустрэчу* ***tete-a-tete*** *з В.Быкавым. Абмеркаваў з ім сітуацыю* (М.Дубянецкі).

У

У абдымкі (абдоймы) марфея *ісці, пайсці* і пад. *Акал. Кніжн.* Спаць. **Сін.**: на бакавую (у 2 знач.); на бок. *Я проста скептык, якому да таго ж вельмі хочацца спаць і які не дачакаецца сустрэчы са*

Швальбе, каб пасля адправіць яго да д'ябла, пачытаць штосьці вясёлае з твораў тутэйшых паэтаў… І пайсці ***ў абдоймы Марфея*** (У.Караткевіч).

Ісціна **ў апошняй інстанцыі**. *Азн. Функц. не зам.* Неаспрэчная, якая не падлягае сумненню. *Ніякага плюралізму думак і поглядаў ён не дапускае.., словам, яго погляд — гэта ісціна* ***ў апошняй інстанцыі****, яна канчатковая, неабвержаная* (Б.Сачанка). *У.Казбярук пазнаёміўся з артыкуламі Вітаўта Тумаша і ўспрыняў іх як ісціну* ***ў апошняй інстанцыі*** (А.Жураўскі). *Агульныя рысы некаторых дэструктыўных рэлігійных арганізацый: прэтэнзіі на «харызматычнае» лідэрства, прэтэнзіі на ісціну* ***ў апошняй інстанцыі*** (Настаўн. газ. 3.05.2001). *Раскрываючы свае адносіны да падзей рэчаіснасці, ён* [І.Шамякін] *не прэтэндуе на ісціну* ***ў апошняй інстанцыі…*** (А.Бельскі).

Увайсці ў прымаўку. *Функц. не зам. Ужыв. пры дзейн. са знач. абстр. прадмета.* Стаць агульнавядомым, усімі прызнаным. *Які валадар будзе радавацца таму, што ягонага зяця навагрāдцы любяць болей? Навагрāдцы, чые палкі і цяпер лепшыя ў войску, чыя ганарлівасць* ***увайшла ў прымаўку****…* (В.Іпатава). *Храбрасць Садзіленкі* ***ўвайшла ў прымаўку*** (ЛіМ. 27.05.1969).

Уваходзіць (увайсці) у вушы *каму, чые. Разм. Ужыв. пры дзейн. са знач. абстр. прадмета.* Чуцца, успрымацца на слых. *Я нарадзіўся праз сем гадоў пасля вайны, і само гэта слова – «вайна» – калі і не* ***ўвайшло ў*** *мае* ***вушы*** *першым, паперадзе мамы ды таты, дык было адным з першых* (А.Кажадуб).

<Увесь>ператварыўся ў слых. *Разм. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы.* Пачаў вельмі ўважліва прыслухоўвацца да чаго-н. **Сін.:** навастрыць вушы; наставіць вушы; натапырыць вушы; разявіць вушы. *Міхал скінуў стрэльбу з пляча і* ***ператварыўся ўвесь у слых*** (С.Александровіч). *У камандзірскай зямлянцы над рацыяй сядзела Стася… Дзяўчына* ***ўся ператварылася ў слых*** (А.Карпюк). *Нарэшце галасы сталі ціхэць, і Чубар яшчэ больш насцярожыўся,* ***увесь ператварыўся ў слых****, каб не прапусціць ніякага гуку* (І.Чыгрынаў).

У гадзіну па чайнай лыжцы. *Акал. Разм. Часцей ужыв. пры дзеясл.-вык. незак. тр.* Вельмі марудна, павольна, не спяшаючыся (рабіць што-н.). *Дык яны ж страляюць, як той казаў,* ***у гадзіну па чайнай лыжцы*** (М.Машара). *Трактарысты стаяць, а яны на конях цыркаюцца,* ***у гадзіну па чайнай лыжцы*** (У.Кузьмянкоў). *Дзімку пачала ўжо злаваць гэтая жвачка, якую* ***ў гадзіну па чайнай лыжцы*** *цягнуў Сашка* (А.Рыбак). ***У гадзіну па чайнай лыжцы*** –

інакш не скажаш – камплектуюць кінаўстаноўку (Настаўн. газ. 13.08.1986). [*БРС*, т. 1, с. 303: праз гадзіну па чайнай лыжцы.]

Удар ніжэй пояса. *Мн. не ўжыв. Часцей вык. Разм. Неадабр.* Раптоўная і балючая непрыемнасць, нечакана і нетактоўна прычыненая каму-н. **Сін.:** удар пад дых. *«[Святлана Уладзіславаўна:] Я не думала, што вы такі маленькі і худзенькі...» Для Лукіна, які і сапраўды быў на цэлую галаву ніжэй за Святлану Уладзіславаўну, гэта быў* ***удар****, як кажуць баксёры,* ***ніжэй пояса*** (В.Праўдзін).

Удар пад дых. *Мн. не ўжыв. Часцей вык. Разм. Неадабр.* Раптоўная і балючая непрыемнасць для каго-н. **Сін.:** удар ніжэй пояса. *Лазовік разумеў, куды хіліць першы сакратар. К чаму гэты намёк? Гэта ж* ***удар пад дых****. Якое дачыненне мае той пралік, за які сам сабе не можа дараваць, да будаўніцтва комплекса, да аб'яднання калгасаў?* (В.Блакіт). *— Ты на што намякаеш? — Ні на што, я канстатую… Ты таксама дзеля нечага вучыўся ў Акадэміі міліцыі? — Гэта* ***ўдар пад дых****, — незадаволена буркнуў Пераваламў* (В.Праўдзін). *Пісьменнік не паспявае ачомацца ад аднаго* ***ўдару пад дых****, як тут жа яго агламошваюць іншай навалай…* (А.Рыбак).

Удар у спіну *каму. Мн. не ўжыв. У ролі розных чл. ск. Разм. Неадабр.* Подлы ўчынак, здрадніцкія паводзіны ў адносінах да каго-н. **Сін.:** нож у спіну *каму. – Мы знаем: вы, таварышы Васілевіч і Нямкевіч, лаяльныя да нас, – сказаў, пільна пазіраючы ім абодвум у вочы. – Але вось іншыя нашыя – не… Вось доказ, што той-сёй пайшоў у падполле і рыхтуе нам* ***удар у спіну****…* (Г.Далідовіч). *– Дык чаму тады замаўкаеш, ясна не адказваеш пра тое, пра што я пытаю? – Леаніла зноў і зноў была смялейшая за мяне. «Не магу, – было ў мяне на языку, але так з яго і не сарвалася, – бо мне трэба нават на страх самому сабе прызнацца: «Я цябе кахаю», «Я цябе хачу». Але ж як такое сказаць, калі на гэта не маю ніякага права! Нават больш – гэта будзе маім* ***ударам*** *Уладзю* ***ў спіну!****»* (Полымя. 1995. № 10).

Ударыць па цымбалах. *Праст. Іран. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы.* Паўдзельнічаць у гулянцы з багатай выпіўкай. *Можна будзе.. пабыць у горадзе, дзе зусім іншы дух, сустрэцца з сябрамі і разам з імі «****ўдарыць па цымбалах****» — махнуць рукой на цяжкі час.. і як след павесяліцца* (Г.Далідовіч). *Ну што, дзядзька Апанас,* ***ударым па цымбалах****?* (Полымя. 1992. № 7).

Ударыць у набат. *Функц. не зам. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы ці абстр. прадмета.* Настойліва звярнуць усеагульную ўвагу на што-н. небяспечнае, заклікаючы да барацьбы з ім. **Сін.:** забіць трывогу. *Савецкі Саюз першы* ***ўдарыў у набат****, папярэдзіўшы*

міжнароднае супольніцтва аб пагрозе прыходу фашызму да ўлады ў Германіі (Звязда. 10.09.1986).

Ударыць у нос. *Часцей у 3-й ас. цяп. ці ў пр. Разм. Неадабр. Ужыв. пры дзейн. са знач. абстр. прадмета.* Востра, рэзка запахнуць, выклікаючы адмоўную рэакцыю. **Сін.:** даць у нос. *У вялікім класным пакоі, адведзеным пад каравулку,* ***ударыла ў нос*** *спёртым паветрам, тытунёвым смуродам* (І.Навуменка). *Востры звярыны пах* ***ударыў*** *яму* ***ў нос*** (В.Вольскі).

Ударыць у хамут. *Праст. Неадабр. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы.* Рашуча не пагадзіцца, заўпарціцца. **Сін.:** даць у хамут; на хвост стаць; стаць на дыбкі. *Тут сам ксёндз* ***ударыў у хамут****, бо яго батракоў арыштавалі, а на гаспадарцы рабіць не было каму* (М.Машара). [Жэня] *спрабавала частку грузу перакласці на дзяўчат, дык тыя адна за другой* ***ўдарылі ў хамут*** (Б.Стральцоў). *Як даведаўся я, што гэта ваш, Нупрэй, сынок, я адразу* ***ўдарыў у хамут****: я, маўляў, спец па зямлянках, суседа ўзяць не змагу* (Я.Сіпакоў). *Кастусь напачатку, калі даведаўся, што яго накіроўваюць на цагельню, як кажуць,* ***ударыў у хамут*** (І.Шальманаў).

У дубкі ісці (пайсці) *з кім. Разм. Неадабр. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы.* Уступаць у сутычку з кім-н., задзірацца, выяўляць нязгоду, пярэчыць каму-н. **Сін.**: брацца за чубы (у 2 знач.); брацца загрудкі *з кім* (у 2 знач.); брацца ў рожкі *з кім*; у рожкі *з кім. Кажу: выпій, дык ідзі кладзіся, як чалавек. Ён* ***у дубкі****: давай, маўляў, яшчэ. Выпхнула неяк, пайшоў…* (Полымя. 2001. № 6). *Спаліць тое Вітольдава дзерава і то, пэўна, больш карысці было б. Але яна гэтага ніколі не зробіць. Хоць часам, зазлаваўшы, і пагражае. Не, з сынамі* ***ў дубкі*** *яна не* ***пойдзе*** (Ф.Сіўко). [*Лепешаў*, с. 41: ісці (пайсці) у дубкі; *Даніловіч*, с. 185: у дубкі ісці (станавіцца).]

Узяць уцям *што. Гл.* браць (узяць) уцям *што.*

У кантэксце *чаго. Акал. Функц. не зам.* **1.** У цеснай сувязі з чым-н., з больш шырокім паняццем. *Доўгі час беларуская літаратура вывучалася не* ***ў кантэксце*** *сусветнай літаратуры, а ў адрыве ад яе* (Беларуская мова і літаратура. 2000. № 2). *Аўтар разглядае катэгорыю патрыятызму* ***ў кантэксце*** *дзяржаўнай незалежнасці* (Настаўн. газ. 11.04.2000).

2. На фоне чаго-н., у параўнанні з чым-н. *Цэзій будзе ляжаць на нашай зямлі трыста гадоў. Не так многа* ***ў кантэксце*** *вечнасці, але ў нашым чалавечым жыцці — вечна* (Настаўн. газ. 27.07.2000). *Драматызм гэтай гібелі ўспрымаецца* ***ў кантэксце*** *ўсіх тых страт і*

самотных расстанняў, якія зведваюць героі новай кнігі В.Адамчыка (А.Пяткевіч).

У канцы канцоў. *Разм.* **1.** *Акал.* У канчатковым выніку, пад канец, напаследак. **Сін.:** у рэшце рэшт (у 1 знач.). *Якія б ні былі ліпавыя нашы саюзнікі, ды **ў канцы канцоў** і яны заварушацца* (Я.Колас). *А **ў канцы канцоў** вось што: надзявайце пінжак, бярыце ногі ў рукі і бяжыце на пошту* (У.Корбан).

2. *У знач. пабочн. сл.* Нарэшце. Ужыв. для падкрэслівання чаго-н. ці паказу, што мера цярпення, чакання і пад. скончылася. **Сін.:** у рэшце рэшт (у 2 знач.). *[Радзецкі:] Ты надаела, не хачу цябе я знаць, прападаць не буду, чуеш? [Васіліса:] Не крычы, **у канцы канцоў**!* (А.Александровіч). *Не ты, **у канцы канцоў**, сеяў, без цябе і сажнуць!* (А.Жук).

Укладвацца ў пракрустава ложа. *Кніжн. Неадабр. Ужыв. пры дзейн. са знач. абстр. прадмета.* Насільна прыстасоўвацца да чаго-н., падганяцца да пэўнай меркі. *Паслухалі. Бокам цяпер выходзяць іх хуткаспелыя схемы, жыццё не хоча **ўкладвацца ў** іх **пракрустава ложа**. Спахапіліся, але адрэзаную лусту не прылепіш, ліквідаваць прасцей, чым аднавіць* (В.Блакіт).

У лесе гадаваўся. *Вык. Разм. Іран. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы.* Няўмека, неспрактыкаваны чалавек. *Аляксей Пятровіч слухае, падтаквае, смяецца з Белым. Але ж ён не **ў лесе гадаваўся**, разумее, які той ваенспец... Альбо ён ніякі не афіцэр, альбо...* (А.Кажадуб). [*Лепешаў*, с. 72: у лесе гадованы (гадаваны).]

Умыванне рук. *Мн. не ўжыв. У ролі розных чл. ск. Функц. не зам. Неадабр.* Адмаўленне ад удзелу ў чым-н. ці ўхіленне ад адказнасці. *А можа, усе гэтыя разважанні – такая, больш-менш зручная, форма **ўмывання рук*** (Я.Брыль).

Быць, заставацца **ў накладзе**. *Акал. Разм.* З пройгрышам, у нявыгадным становішчы. Звычайна пра грашовыя выдаткі. *«Я атрымліваю ўсе пяць мільёнаў, — думаў ён. — З іх, праўда, прыйдзецца выдзеліць сёе-тое Максу, Робу і, вядома, у касу Легіёна. Аднак я не буду **ў накладзе**»* (М.Гамолка). *Святар застанецца не **ў накладзе**, таксама ж чалавек... Адпачне, падыхае марскім паветрам. Выдаткі ўсе праплачаны* (В.Праўдзін).

У падвешаным стане. *Вык. Функц. не зам. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы.* З самаадчуваннем, настроем няпэўнасці, нявырашанасці чаго-н. (быць, знаходзіцца і пад.). *Без чытача пісьменніку глуха і пуста. Ён тады **ў падвешаным стане**. Тады паўстаюць пакутлівыя пытанні: навошта і для каго пісаць?* (В.Карамазаў). *Адзін верш забараняецца канчаткова, і **ў падвешаным стане** застаўся Адам*

Глобус. Ну, з гэтым я яшчэ нешта буду рабіць. Абавязкова! (М.Дубянецкі).

У парадку рэчаў. *Вык. Кніжн. Часцей ужыв. пры дзейн. г э т а.* Звычайна, нармальна, натуральна. *Цяжар таго, што застаецца толькі тваім, да болю ясны позірк на самога сябе збоку, нездавальненння сабой наогул і апошняй работай у прыватнасці. Няўжо гэта — «**у парадку рэчаў**», нармальна?* (Я.Брыль). *Жонка бегала па магазінах, варыла, мыла бялізну, нават машыну вадзіла. Ён* [муж] *лічыў, што гэта **ў парадку рэчаў*** (І.Навуменка). *Тут усё **ў парадку рэчаў**. А зямля так пахне зямлёй!* (А.Вярцінскі). *Людзі жэняцца, выходзяць замуж і разводзяцца. Усё гэта зараз, як кажуць, **у парадку рэчаў*** (А.Цяжкі).

У пень. *Акал. Разм. Ужыв. пры вык.-дзесл. зак. тр.* Зусім, ушчэнт (збіць, знішчыць, сапсаваць і пад.). *Коні збілі **ў пень** нашыя грады, — а вы не бачыце* (Ф.Янкоўскі). *Увесь народ вымардуюць і вымараць **у пень**, да апошняга чалавека* (З.Пазняк). [Ваяводы пераможнымі рэляцыямі] *пахваляюцца: «У Мсціславе секлі ад сэрца, секлі **ў пень** і ўсіх высеклі»* (А.Петрашкевіч). *Быў такі лясок, ды выразалі **ў пень**, бо не сваё ж, калхознае* (Р.Барадулін). [*Даніловіч*, с. 188: у пень.]

У поце твару свайго. *Акал. Кніжн.* Вельмі старанна, не перастаючы (працаваць, здабываць, зараблять і пад.). **Сін.:** душы паслухаючы; закасаўшы рукавы; не пакладаючы рук; у поце твару. **Ант.:** абы дзень адбыць; абы дзень да вечара (у 1 знач.); абы з рук; з плеч ды ў печ (у 2 знач.); з пятага на дзесятае (у 2 знач.); па канец рук; праз пятае ў дзесятае (у 2 знач.); пусці павалюся (у 2 знач.); спусціўшы рукавы; сяк-так (у 2 знач.); сяк-так накасяк <абы не палюдску>; цапам-лапам; цапу-лапу; цераз пень калоду (у 1 знач.); цяп ды ляп. – *Чытай біблію, – кажа сам містэр Форд, – так, як я чытаю, там напісана: «**У поце твару свайго** ты будзеш здабываць свой хлеб»* (П.Пестрак). *Таварышы з Бюро экскурсій і падарожжаў, безумоўна, папрацавалі **ў поце твару свайго*** (У.Корбан). *Пакуль гэтыя і некаторыя іншыя «невідзімкі» працавалі «**ў поце твару свайго**», Кандратовіч вырашыў зрабіць новы фінт* (Вожык. 1983. № 12).

У поце твару (чала). *Акал. Функц. не зам.* Вельмі старанна, не перастаючы (працаваць, здабываць, зараблять і пад.). **Сін.:** душы паслухаючы; закасаўшы рукавы; не пакладаючы рук; у поце твару свайго. **Ант.:** абы дзень адбыць; абы дзень да вечара (у 1 знач.); абы з рук; з плеч ды ў печ (у 2 знач.); з пятага на дзесятае (у 2 знач.); па канец рук; праз пятае на дзесятае (у 2 знач.); пусці павалюся (у 2 знач.); спусціўшы рукавы; сяк-так (у 2 знач.); сяк-так накасяк <абы

не па-людску>); цапам-лапам; цапу-лапу; цераз пень калоду (у 1 знач.); цяп ды ляп. *Безумоўна, усе гэтыя людзі ў пэўным сэнсе заслугоўваюць павагі – яны ж* ***у поце твару*** *зарабляюць кожны свой рубель* (Беларусь. 1985. № 2). [Пятро] *стараўся, стараўся* ***ў поце твару*** *вось ужо каторы год, забыўшыся пра ўсё на свеце* (М.Парахневіч). *Другое аблічча – абветранае, заклапочанае, але добразычлівае – аблічча простых людзей, якія* ***ў поце чала*** *здабываюць хлеб надзённы* (Звязда. 2.08.1983). *Калі ж чалавек пагарджае адказнасцю перад ведамі, прычым не сваімі, так сказаць, абыходкавымі, бытавымі, але здабытымі* ***ў поце чала*** *мноствам людзей, тады наступае трагедыя* (К.Тарасаў).

Уставаць (падымацца, паднімацца) з каленяў (-нь); устаць (падняцца) з каленяў (-нь). *Функц. не зам. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы ці сукупнасці асоб.* Пераставаць быць паднявольным, прыніжаным, пакорлівым. *На рубяжы святла і ценяў, на пакалечанай зямлі* ***ўставалі*** *часам мы* ***з каленяў****, не паміралі ўсё ж — жылі* (А.Казак). *Беларус,* ***падымайся з каленяў*** *і спяшай, даганяй грамаду…* (М.Трахімчык). *Наш рабочы клас робіць толькі першыя няўмелыя спробы* ***ўстаць з каленяў****…* (В.Быкаў). *Думка пра нацыю, якая* ***ўстае з каленяў****, духоўна ўзвышае героя над падзеямі* (М.Тычына). *Ніколі* ***з калень*** *не* ***падняцца*** *народу, не ўзняць галавы, пакуль не пачне ён змагацца — адстойваць свабоду, правы* (Нар. воля. 28.05.1998). *Край любімы наш, родны стаў няўтульны й галодны. Гнеўна пушча над полем шуміць… Час* ***падняцца з каленяў*** *і жыць* (А.Манулік). *Мы, беларусы, выжывем фізічна толькі тады, калі* ***паднімемся з каленяў****, адродзім мову, культуру, свае спаконвечныя мудрыя традыцыі…* (С.Законнікаў).

У стол *пісаць (напісаць). Акал. Разм.* Без надзеі на апублікаванне напісанага ў бліжэйшай будучыні. **Сін.**: у шуфляду. *Віцьбіч.. слухаў вершы Маракова, напісаныя «****ў стол****», не для друку, сапраўдную паэзію…* (Л.Рублеўская). *На жаль, уся гэтая інтэнсіўная праца да пары да часу вялася* ***ў стол*** (Г.Тычка). *Беларускіх пісьменнікаў папракалі, што яны ніколі не пісалі «****ў стол****»… Але ж «Сказ пра Лысую гару» — абвяржэнне гэтай высновы* (ЛіМ. 19.05.2000). *Віталь Сцяпанавіч шмат разважае аб праблемах сучаснай вышэйшай школы, шмат піша на гэту тэму. Штосьці* ***ў стол*** *ці для абмеркавання з калегамі, штосьці для друку* (Настаўн. газ. 26.01.2002). *Так ахвярна пісьменнікі пішуць* ***у стол****. Хто нас выдасць пасля, прачытае?..* (Г.Пашкоў).

Усяму галава. *Вык. Разм. Адабр. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы, канкр. і абстр. прадмета.* Самае галоўнае, найбольш важнае

сярод іншага. **Сін.:** альфа і амега *чаго*; краевугольны камень *чаго*; станавая жыла *чаго, чыя. Будзе ўгнаенне — мець будзем ураджай. А добры ўраджай — гэта хлеб. А хлеб* ***усяму галава*** (П.Кавалёў). *Хіба не бачаць, колькі нас, Быкоўскіх, зараз развялося, што на нас, Быкоўскіх, усё тут трымаецца, што мы, Быкоўскія,* ***усяму тут галава*** (М.Ермаловіч). *Першая запаведзь: убраць ураджай! Тэхніка –* ***усяму галава****!* (А.Макаёнак). *Скачы ад печы, жэўжык. Яна, як і хлеб, –* ***усяму галава****. Залазь. Азяб, бачу* (В.Ткачоў). *Дагаварыліся да таго, што без ідэалогіі немагчыма пабудаваць квітнеючую Беларусь. А я, дурань, думаў, што* ***ўсяму галава*** *– эканоміка…* (В.Гроднікаў).

Утоптванне (таптанне) у гразь *каго, чаго. Мн. не ўжыв. У ролі розных чл. ск. Разм. Неадабр.* Ачарненне, прыніжэнне, знеслаўленне, несправядлівае абвінавачванне каго-, чаго-н. **Сін.:** абліванне граззю <*каго*>. *Ці захаваюць наступнікі духоўны скарб продкаў? Ці зберагуць пад ашалелым напорам размывання, знішчэння,* ***утоптвання ў гразь*** *усяго, на чым спакон веку трымаўся народ?* (Г.Пашкоў).

У труне бачыў (-ла, -лі) *каго. Праст. Зламоўны. Ужыв. пры дзейн.-займ. «я».* Страшэнна ненавідзячы каго-н., жадаю яму смерці. *«А божа, – падумалася са скрухай… – На д'ябла мне ўсё гэта здалося…* ***У труне*** *я яго* ***бачыў****, гэтага хлюсціка»* (У.Калеснік).

У чорта на кулічках. *Акал. Разм.* Вельмі далёка, у аддаленых мясцінах (быць, жыць, знаходзіцца і пад.). **Сін.:** блізкі свет; за дзесятай гарой; за светам; за трыдзевяць зямель; на край свету; у віру на калу; у чортавых зубах; у чорта на рагах; у чорта ў зубах. *Ну што ж, пойдзем па хатах. Я* ***ў чорта на кулічках*** *жыву. Праводзіць мяне не трэба* (А.Асіпенка). *Вы ведаеце, дзе суседняя армія?* ***У чорта на кулічках*** *суседняя армія. Жукайку яшчэ не ўзяла* (В.Быкаў). *Яго, Міхалаў, хутар абрэзалі, як той казаў, па самае нельга, а яму ўзамен далі тры гектары пясчанай няўдобіцы, ды дзе –* ***у чорта на кулічках*** (Р.Сабаленка). *Выходзіць тое, што для сябе няможна лавіць, а?.. Жывём* ***у чорта на кулічках****, а няможна рыбкай паласавацца, не даюць…* (А.Масарэнка). *– Не суй носа ў чужое проса. – Праўда вочы коле… Што там,* ***у чорта на кулічках****, мёдам намазана?* (П.Місько).

У шуфляду *пісаць, перакладаць. Акал. Разм.* Без надзеі на апублікаванне напісанага ў бліжэйшай будучыні. **Сін.**: у стол. *Мне няма чаго ўтойваць. І таму я ўсё жыццё не пісаў* ***у шуфляду****. Іншая справа, што мне цяпер трэба ад многага з напісанага адмовіцца* (М.Лужанін). *Вельмі крыўдна было пачуць, што Васіль Сёмуха перакладае сёння* ***ў шуфляду*** (В.Іпатава).

Ф

Фарбы згушчаюцца (згушчаліся, згусціліся). *У безас. ужыв. Функц. не зам.* Што-н. празмерна перабольшваецца, драматызуецца. *У пераважнай большасці* [твораў І.Шамякіна] *сучаснасць выяўляецца штодзённым жыццём, бытавымі клопатамі і турботамі.* ***Фарбы згушчаюцца****, адмоўныя эмоцыі нагнятаюцца* (С.Андраюк).

Флаг у рукі *каму. Гл.* сцяг (флаг) у рукі *каму.*

Х

Хавай божа. *Толькі ў заг. л. Выкл. Разм.* **1.** Выказванне папярэджання, засцярогі чаго-н. нежаданага, недапушчальнага. **Сін.**: барані божа (у 1 знач.); божа збаў (у 1 знач.); крый божа (у 1 знач.); не давядзі бог (у 1 знач.); не дай бог (у 1 знач.); няхай бог крые. *Ногі мае не ходзяць, спіна не гнецца і сама ўся ледзьве цэгаю.* ***Хавай божа****, памру — хто ж дагледзіць цябе, сірату?* (Я.Лёсік).

2. Выказванне рашучага адмаўлення чаго-н. або нязгоды з чым-н. **Сін.**: барані божа (у 2 знач.); божа збаў (у 2 знач.); крый божа (у 2 знач.). *А пра тое, каб усякую брыду напаказ выкалупваць, хай Сымон Баран турбуецца. Мяне ад гэтага —* ***хавай божа****!* (Л.Калюга).

Хаваць галаву ў пясок. *Разм. Неадабр. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы.* Палохаючыся, ухіляцца ад чаго-н. **Сін.**: азірацца на кусты; глядзець у кусты. *Давайце ж не будзем* ***хаваць галаву ў пясок*** *— нашым юнакам і дзяўчынкам ведаў* [пра маральна-палавое выхаванне] *катастрафічна не хапае* (Настаўн. газ. 20.05.2000). *Тыя палітыкі, якія агітуюць не ўдзельнічаць у выбарах пры любых саступках існуючага рэжыму, нагадваюць страуса, які перад небяспекай* ***хавае галаву ў пясок*** (Нар. воля. 7.03.2000).

Хаджэнне на галаве (галовах). *Мн. не ўжыв. Дзейн. і дап. Разм. Неадабр.* Бурнае свавольства, гарэзлівасць (звычайна з боку дзяцей). *Па-мойму, «****хаджэнне на галовах****» на ўроках павінен, пры неабходнасці скідвання назапашанай энергіі, «арганізаваць» сам настаўнік* (Н.Цыпіс).

Хадзячая газета. *Часцей адз. Часцей вык. Разм. Іран. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы.* Чалавек, які распаўсюджвае розныя навіны і чуткі. *Пасля Лукавіцын стаў больш асцярожным у выяўленні свае прыхільнасці да ідэі «свабоднай любві», хоць нашы тутэйшыя* ***хадзячыя газеты*** *ніяк не хацелі забыцца аб яго існаванні, — праз нейкі час побач з Лукавіцыным упарта сталі называць імя выкладчыцы французскай мовы* (К.Крапіва). *«Ці тут падманулі, ці там?» — вырашалі адны заблытаную дылему, а другія, якіх звычайна называюць «****хадзячай газетай****», з палёгкай уздыхнулі, ніяк не маглі*

яны змірыцца з тым, што іншыя разнеслі навіну ў масах — такія ўвогуле ніколі, нікому і нічому не вераць, але вельмі крыўдзяцца, калі не вераць ім (А.Кудласевіч).

Хоць галавой аб сцяну біся. *Толькі ў гэтай форме. У безас. ужыв. Разм.* Выказванне безнадзейнасці, немагчымасці зрабіць што-н., каб выйсці з крайне цяжкага становішча. **Сін.:** хоць галавой у пятлю; хоць лажыся і памірай; хоць <ты> вешайся; хаць <ты> галавой налажы; хоць <ты> жывы ў зямлю лезь; хоць <ты> у вір галавой; хоць у пятлю лезь; хоць у труну лажыся. *Настрой у Лаўрыка ўсе гэтыя дні быў вельмі цяжкі. Часам было яму так нудна –* ***хоць галавою аб сцяну біся*** (М.Гарэцкі). [*Юрчанка,* III, с. 167: хоць галавою аб сцяну біся.]

Хоць <ты> галавой налажы. *Толькі ў гэтай форме. У безас. ужыв. Разм.* Выказванне безнадзейнасці, немагчымасці зрабіць што-н., каб выйсці з крайне цяжкага становішча. **Сін.:** хоць галавой аб сцяну біся; хоць галавой у пятлю; хоць лажыся і памірай; хоць <ты> вешайся; хоць <ты> жывы ў зямлю лезь; хоць <ты> у вір галавой; хоць у пятлю лезь; хоць у труну лажыся. *Бывае, што ў камандзіроўцы першаю сустракае якая-небудзь драбяза накшталт незаказанага гатэля ці праколатага кола ў машыне, – і тады ідзе наперакасяк,* ***хоць ты галавой налажы*** (А.Каждадуб). *Да свята,* ***хоць галавой налажы****, трэба выплаціць хаця б частку невялікага заробку працаўнікам...* (К.Скуратовіч).

Хоць ты крыжам ляж. *Толькі ў гэтай форме. Акал. Разм.* Нягледзячы ні на якія старанні, намаганні; што ні рабі (не атрымліваецца што-н.). **Сін.**: хоць на кавалкі разрывайся; хоць памры; хоць разарвіся *каму* (у 2 знач.); хоць ты лопні (у 1 знач.); хоць ты што *каму. Вось гэтакі быў аб'ездчык. Прычэпіцца, гад, дык* ***хоць ты крыжам ляж****, а не злітуецца* (Я.Лёсік).

Хоць ты макам садзіся. *Толькі ў гэтай форме. У безас. ужыв. Разм.* Цяжка, безвыходна. Выказванне адчаю, бяссілля. **Сін.**: хоць воўкам вый; хоць рэпку спявай; хоць <ты> гвалт крычы; хоць <ты> плач. *Толькі адзін старшыня, Келькут, прыстойна гаворыць* [па-руску]. *Што рабіць?* ***Хоць ты макам садзіся****. Вось вам і методыка з педагогікай* (У.Караткевіч).

Хоць ты ў сабакі вачэй (вочы) пазыч (пазычай) *каму. Толькі ў гэтай форме. У безас. ужыв. Разм.* Вельмі сорамна, непрыемна. **Сін.**: хоць скрозь зямлю праваліся *каму. — Ой, Валодзя, — кажу, а самому, зноў жа,* ***хоць у сабакі вачэй пазыч****, — дык жа мне ўжо во, Шмулька — абагнаў* [бульбу] *і пабаранаваў... Ты ўжо, калі ласка, не крыўдуй, што так выйшла...* (М.Гіль). *Прошапан спачатку жахнуўся*

*ад такога здогаду, бо ведаў: Бог не пахваліць і смехаты ў народзе начаўпецца, што **хоць ты ў сабакі вачэй пазычай**!* (С.Яновіч).

Хоць у плуг запрагай *каго. У безас. ужыв. Разм.* Хто-н. вельмі моцны, здаровы. **Сін.**: можна ў плуг запрагаць *каго. — Доктар! Я здаровы, як бык... — Што яго глядзець?! Гэтага буйвала **хоць у плуг запрагай*** (Я.Палубятка). [*Лепешаў*, с. 77: хоць у плуг запрагай *каго.*]

Хрыстова нявеста. *Гл.* богава (хрыстова) нявеста.

Хто ёсць хто. *У знач. дадан. ск. Функц. не зам.* Што ўяўляюць сабой тыя ці іншыя людзі, чаго варты хто-н. *Беларусь была на перыферыі падзей, але і для яе пераварот стаў экзаменам, праверкай: **хто ёсць хто*** (С.Законнікаў). *Апошні год быў вельмі цяжкі і багаты на выпрабаванні і добра паказаў, **хто ёсць хто*** (С.Шушкевіч). *Іван Іванавіч прапанаваў галасаванне па яго папраўках правесці пайменна, каб гэтыя самыя медыкі і педагогі ўбачылі, **хто ёсць хто*** (Нар. воля. 7.12.2001). *Дастаткова «дапытаць з прыдзіркамі» ўсіх, хто на той час працаваў у Цэнтральным аддзеле, — і стане зразумелым, **хто ёсць хто*** (В.Праўдзін).

Худа-бедна. *Акал. Разм.* Найменш, не менш за тое (пра што гаворыцца). **Сін.**: сама меней. **Ант.**: сама большае. *Нас жа, нагадаю, тры сям'і, **худа-бедна**, а па пяць мяхоў* [бульбы] *трэба* (В.Ткачоў). *Дахаты вярнуліся «нагружаныя» пакупкамі. — **Худа-бедна**, аднак сёння галадаць не будзем, — задаволена выказаў свае думкі ўголас Чорны* (М.Райчонак).

Ц

Морда **цагліны просіць.** *Вык. Праст. Пагард.* Тоўстая, тлустая, сытая, звычайна чырванаватага колеру. *– І хто яго бачыў? – Каго? – Шышку. – Люба мая бачыла. Морда, кажа, во – што ражка. **Цагліны просіць.** Быццам з курорта прыехаў, а не з Магадана. Толькі шрам. На шчацэ, як у разбойніка* (І.Шамякін). *Го, ён* [Чарапіцкі] *цяпер вялікі пан, морда чырвоная, **цагліны просіць**...* (П.Пестрак). *Ну і дылда! Морда **цагліны просіць**, а ён адно ведае – клянчыць капеечкі. А трасцы не хацеў?* (І.Аношкін). *А тут нейкі хлюст – і адкуль ён толькі ўзяўся – ідзе мне насустрач. Морда – **цагліны просіць*** (М.Чавускі).

Ці грэх ці два. *Выкл. Разм.* Паспрабуем, трэба рызыкнуць (адважыцца зрабіць што-н. пасля разваг, нерашучасці). *А тут якраз* [уцякаючы ад радыяцыі] *сабраліся ў дарогу некалькі сем'яў, сам старшыня калгаса выязджаў. Падумала* [цётка Хрысціна] *дый рызыкнула – **ці грэх ці два*** (У.Міхно). ***Ці грэх ці два*** (Назва зборніка сатырычных і гумарыстычных твораў Н.Гілевіча). [*Лепешаў*, с. 78: ці грэх ці два.]

Цудоўны пол. *Мн. не ўжыв. У ролі розных чл. ск. Функц. не зам.* Жанчыны. **Сін.:** прыгожы пол; слабы пол. *Кажучы словамі Маркса, грамадскі прагрэс можа быць дакладна вымераны па грамадскім становішчы* ***цудоўнага полу*** (А.Вярцінскі).

Цьфу ты нячыстая сіла. *Выкл. Праст.* Вокліч прыкрасці, незадаволенасці, раззлаванасці і пад. **Сін.:** авохці мне; ёлкі зялёныя; ёлкі-маталкі; ёлкі-палкі; фу ты <ну-ты>; халера ясная; цьфу ты <чорт>; чорт бы яго ўзяў; чорт вазьмі; чорт ведае што такое. ***Цьфу ты нячыстая сіла****! Хай будзе па-твойму* (В.Іпатава). *Крутну [*спінінг*] колькі разоў і стоп – ні з месца... –* ***Цьфу ты нячыстая сіла****, – узлаваўся ён. – Відаць, за калоду зачапіў на дне...* (Р.Ігнаценка).

Цягнуць коўдру на сябе. *Разм. Неадабр. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы ці сукупнасці асоб.* Дзейнічаць на сваю карысць, не думаючы пра інтарэсы іншых. *Не варта толькі ў парыве звышпатрыятызму* ***цягнуць коўдру на сябе****, бо тут* [ля ракі Крапівенкі] *поруч змагаліся і беларусы, і палякі, і ўкраінцы, і летувісы, магчыма, таксама* (ЛіМ. 19.07.1996). *Партнёры пачалі кожны паасобку* ***цягнуць коўдру на сябе****... Кожны хацеў адхапіць большы кавалак пірага* (Звязда. 14.08.1996). *Працэс еўрапейскай інтэграцыі ідзе няпроста, кожны «****цягне коўдру на сябе****»* (Свабода. 7.02.1997). *А слава, як тая кароткая коўдра, дзе кожны ўпіраецца, моўчкі сапе. І толькі маэстра пашаністы Роўда не тужыўся* ***коўдру цягнуць на сябе*** (Р.Барадулін).

Ч

Чамярыца яго ведае. *Часцей у знач. галоўн. ск. Праст. Неадабр.* Невядома. **Сін.:** агонь яго ведае; алах яго ведае; бог яго ведае; вятры яго ведаюць; кадук яго ведае; ліха яго ведае; немач яго ведае; нячысцік яго ведае; пярун яго ведае; трасца яго ведае; хто яго ведае; чорт яго ведае. [*Гарошка:*] *І* ***чамярыца яго ведае****, як гэта нeяк хітра на свеце ўстроена!* (Я.Купала).

Чартоў (чарцей) ганяць. *Праст. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы.* Сурова распраўляцца з кім-н., лупцаваць каго-н. **Сін.**: даваць гарту *каму* (у 2 знач.); даваць дыхту (у 2 знач.); даваць жару (у 2 знач.); даваць копаці *каму*; даваць перцу *каму* (у 2 знач.); даваць прыкурыць *каму* (у 2 знач.); даваць пытлю *каму* (у 2 знач.); даваць у косці *каму* (у 2 знач.); даваць у скуру *каму* (у 2 знач.); даваць чапаласу *каму* (у 2 знач.); даваць чосу *каму* (у 2 знач.); даваць па зубах *каму*; даць па карку *каму*; задаваць фефару *каму*; мыліць шыю *каму* (у 1 знач.); намяць бакі *каму*; па сцяне размазаць *каго*; прапісаць іжыцу *каму*; спусціць скуру з каго (у 1 знач.); усыпаць

гарачых *каму. На добрым падпітку гераізм ягоны праяўляўся з яшчэ большай сілай — і тады ганяў і біў-лупіў ён сваю Апраметную, як сідараву казу... Вяскоўцы толькі спачувальна ківалі галовамі і канстатавалі: «Зноў Героім «**чартоў ганяе**»* (Г.Дзмітрыеў). [*Лепешаў*, с. 79: чорта (чарцей) ганяць.]

Часанне языка. *Мн. не ўжыв. У ролі розных чл. ск. Разм. Неадабр.* Пустаслоўе, балбатня. **Сін.**: пераліванне з пустога ў парожняе (у 2 знач.); тары-бары <растабары> (у 1 знач.). *Лазовіку карцела папікнуць: ну-у, ты па **часанні языка** не ўступіш любой кабеце, але стрымайся* (В.Блакіт).

Чорт пабльтаў *каго. У безас. ужыв. Праст.* Хто-н. паддаўся спакусе (зрабіць які-н. учынак, звычайна нядобры). **Сін.:** чорт падбіў *каго. [Васіліна:] Не вінаватая я! Дальбог, **чорт** мяне **паблытаў**... Зяцёк дарагі...* (Э.Валасевіч). *[Маслюк, устае на калені:] Дзядзечка, родненькі, даражэнькі, даруй рабу божаму. **Чорт паблытаў*** (М.Скрыпка).

Чорт пацягнуў за язык *каго. У безас. ужыв. Праст.* Знянацку і недарэчы захацелася каму-н. сказаць што-н. **Сін.:** пацягнула за язык *каго. **Чорт** мяне **пацягнуў за язык** сказаць, што я з рэдакцыі* (І.Шамякін). *Прабач мне, Лізачка. Чэснае слова, каб я ведала, што ты яго кахаеш, а то ж… і **пацягнуў** мяне **чорт за язык*** (А.Макаёнак). ***Чорт пацягнуў** мяне **за язык**: – А мо і ты ванну прымеш з дарогі?* (П.Місько). ***Пацягнуў** яго **чорт за язык** прызнавацца ў тым, што ён, аканом буйнога землеўладання Ежы Урбановіч, найпросты нашчадак франдзёра і напалеонаўскага прыслугача* (А.Наварыч).

Чый **чорт старэйшы (старшы)**. *У безас. ужыв. Разм.* Чыя-н. перавага, перамога ці слушнасць. — *Няпраўда!.. Я адганяў таго гусака, каб ён не задзюбаў маладых гусянятаў! І незнарокам... — Апраўдваешся... — Ты майстар на гэта, але, пакуль, няхай твой **чорт** будзе **старшы**...* (С.Яновіч). [*Лепешаў*, с. 79: *чый* чорт старшы (старэйшы).]

Чуваць (чутно) як муха пралятае. *Акал. Разм.* Надзвычайна ціха дзе-н. *І бацька моўкне і чакае, што скажа дзядзька або маці, і ціха стала ўраз у хаце: **чутно як муха пралятае*** (Я.Колас). *Усе маўчалі гэтак, што было **чуваць як муха пралятала*** (М.Чарот). *Дысцыпліну Варановіч трымаць умее. На яго ўроку **чуваць як муха праляціць*** (І.Навуменка).

Чуй дух. *Акал. Разм.* Вельмі хутка, імкліва (уцякаць, імчацца, бегчы і пад.). **Сін.**: без аглядкі (у 1 знач.); без духу *бегчы*; без душы *бегчы*; без памяці (у 1 знач.); ва ўсе лапаткі (у 1 знач.); высалапіўшы язык (у 1 знач.); з усёй сілы (у 2 знач.); з усіх ног; колькі <было> духу;

колькі <было> сілы (у 2 знач.); на злом галавы (у 2 знач.); на скрут галавы (у 2 знач.); на ўвесь дух; на ўвесь мах; на ўсе жылы; на ўсе застаўкі (у 2 знач.); на ўсе ногі; на ўсю моц (у 2 знач.); што ёсць духу (у 1 знач.); што ёсць сілы (у 2 знач.); як дуж; як жару ўхапіўшы; як з ланцуга сарваўшыся; як з перуна; як мага (у 1 знач.); як на крыллях; як на пажар; як падсмалены. **Ант.**: як чарапаха. *Узбегшы на ўзгорак, яны пабачылі дзіўнага на белым фоне звера, які* ***чуй дух*** *уцякаў у белы абшар* (У.Караткевіч). *Ігнат* ***чуй дух*** *паляцеў з катлом. Самых буйных, з кулак, камянёў нацягаў* (Маладосць. 1992. № 6). [*Насовіч*, с. 105: чуй дух — 'вельмі хутка'.]

Чырвоны памешчык. *Адз. і мн. У ролі розных чл. ск. Разм.* Старшыня калгаса як гаспадар з неабмежаванай уладай. *Партыя і ўрад рабілі героямі чэкіста Арлоўскага.. ці якога іншага* ***чырвонага памешчыка*** (Р.Барадулін). *«****Чырвоныя памешчыкі****» паўсюды рабілі, што хацелі, ператвараючы падначаленых у паслухмяных балванчыкаў* (М.Дзелянкоўскі). *— Бачыў я Кузьму Іванавіча... — Яго можна назваць* ***чырвоным памешчыкам****? — Як вам хочацца, так і называйце — хоць белым генералісімусам... Шашлыка для людзей жыў, гэта і сёння відаць...* (А.Масарэнка).

Чыя (чыё) бярэ (узяла, узяло, возьме). *У знач. асаб. ск. Разм.* Хто перамагае. Выказванне прызнання чыёй-н. перамогі. *Дагэтуль сядзеў і чакаў,* ***чыя возьме****, а цяпер лічыць, што ўжо ўсё вырашана і таму можна не саромецца* (К.Крапіва). *Кожны чацвёрты — за рэформы, за дэмакратыю. Кожны другі чакае,* ***чыя возьме*** (Ю.Хадыка). *Яны нашых б'юць, а мы іхніх. Паглядзім,* ***чыё возьме*** (І.Гурскі).

Ш

Шайка-лейка. *Гл.* <адна> шайка-лейка.

Шапка манамаха. *Мн. не ўжыв. Часцей дап. Функц. не зам.* **1.** Галаўны ўбор як сімвал царскай улады ў Расіі. *Хто б мог падумаць, акрамя хіба самога авантурыста Глінскага, што ён, хоць і не ў* ***шапцы Манамаха****, а ўсё ж пакіруе Масковіяй пры малалетнім цару* (А.Петрашкевіч).

2. Адзінае, поўнаўладнае кіраўніцтва дзяржавай. *Афанасій Філіповіч сем гадоў вучыў «царэвіча маскоўскага» — яшчэ аднаго самазванца на* ***шапку манамаха*** (В.Чаропка). *Глінскі рупіўся пра такую блізкую зараз* ***шапку манамаха****. Логіка барацьбы за прастол і схільнасці Глінскага — рэчы ўпартыя* (А.Петрашкевіч). *Паход за* ***шапкай манамаха*** *не адмяняецца, а толькі адкладваецца* (В.Оргіш).

Шарварку (-і) адрабляць. *Разм. Неадабр. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы.* Марудліва, абыякава, без старання рабіць якую-н. справу. **Сін.**: цягнуць валынку (у 2 знач.); цягнуць каніцель (у 2 знач.); цягнуць ката за хвост (у 2 знач.); цягнуць рызіну (у 2 знач.). *Прыгадаўся тут, на лясной дарозе, наступны дзядулеў урок, на якім давучваў працаваць (не* ***шарварку адрабляць****!)* (Ф.Янкоўскі). *Пяе* [артыстка] *— усё адно як на ўзгароду вешае... Як тыя* ***шарваркі адрабляе****... Як цераз пень калоду тралюе...* (Н.Гілевіч). *Каламыйка грае далей, грае доўга і нудна, слухачы пасалавелі і спяць, раты разявіўшы, а прачнуцца — і далей* ***адрабляюць шарварку****...* (А.Чобат).

Шкляны бог. *Мн. не ўжыв. У ролі розных чл. ск. Разм. Іран.* Гарэлка, спіртное. **Сін.**: божая сляза; зладзейка з наклейкай; зялёны змей (у 1 знач.); малако ад шалёнай каровы; царскія слёзы; чортава зелле. [Паэт] *меў некаторую склоннасць да «****шклянога бога****»* (В.Ластоўскі). *Толькі давядзецца яму з* ***шкляным богам*** *павесці лады, дык ад першай чаркі мякчэй пакачанай анучы робіцца: куды заўгодна круці — камечыцца* (Л.Калюга).

Шкура гаворыць *у каго, на кім. Гл.* скура (шкура) гаворыць *у каго, на кім.*

Шостае пачуццё. *Мн. не ўжыв. У ролі розных чл. ск. Функ. не зам.* Здольнасць інтуітыўна ўспрымаць, прадбачыць, угадваць што-н. *Ён смутна,* ***шостым пачуццём****, як заўжды пазнаеш знаёмае, пазнаў словы, мабыць, першага прыпеву...* (У.Караткевіч). *Я ганарыўся, радаваўся, што* ***шостае пачуццё*** *мяне не падвяло і што маё каханне з першага погляду мае пад сабой рэальную, урадлівую глебу* (У.Міхно). *Нейкім* ***шостым пачуццём*** *акцёр на сцэне, а рэжысёр альбо драматург, седзячы ў зале, тонка рэагуюць: вунь... зірні туды...* (В.Бур'ян). *Сабака, дзякуючы свайму* ***шостаму пачуццю****, загадзя ведаў аб лёсе свайго гаспадара і прыбег на апошняе з ім развітанне...* (Ф.Аляхновіч).

Што возьмеш *з каго, з чаго. У абаг.-асаб. ужыв. Разм. Неадабр. ці іран.* Нічога іншага, лепшага і чакаць ад каго- ці (радзей) чаго-н. не даводзіцца. *А ўрэшце* ***што*** *з яго* ***возьмеш****, калі ён сваю родную матку кінуў, як жывёліну, у трудную мінуту* (Я.Колас). *Хай* [нашы маладзёны] *пагрукаюць, пабарабаняць, пабурапеняць..* ***Што*** *з іх* ***возьмеш****...* (П.Місько). *«Недарэчны загаловак» артыкулу даў сябар Саюза пісьменнікаў, аўтар каля дзесятка кніг. Ну,* ***што*** *з яго* ***возьмеш****, мабыць, спісаўся...* (С.Суднік). *– Пасля балю як быццам які грэх узяў на душу. – Успамінаць нават аб ім не хочацца. – Ну,* ***што*** *з яго* ***возьмеш****, з гэтага балю...* (М.Трухан). *Начальнік аддзела кадраў,*

трыццаціпяцігадовая жанчына, запытальным позіркам глянула на госця. Позірк кабеты ўспыхнуў зоркай Венеры і патух дробным вуглікам: ***што*** *з яго* ***возьмеш****...* (Я.Палубятка). *Я гадамі жыла бы замураваная ў сцяну. О, у сэнсе беларускамоўнага «культурнага асяроддзя» наша правінцыя – амаль тое самае, што Сант'яга-дэ-Куба, нават горш, бо там мая асаблівасць лёгка тлумачылася: маўляў, чужаніца,* ***што*** *з яе* ***возьмеш****!* (А.Брава).

Што сабака блох. *Гл.* як (што) сабака блох.

Што ў лоб што па ілбе. *Акал. Разм.* Аднолькава, тое самае. **Сін.**: не кіем дык палкай; ці савой аб пень ці пнём аб саву. *Нічога не папішаш. Такі ўжо лёс дзяржаўцаў у нераўнапраўным злучэнні, як яго ні назаві — уніяй, саюзам, федэрацыяй ці канфедэрацыяй. Як кажуць,* ***што ў лоб што па ілбе*** (А.Петрашкевіч).

Што цыган коней. *Гл.* як (што) цыган коней.

Што шыла ў мяшку. *Гл.* як (што) шыла ў мяшку.

Шылам хлеб есці. *Разм. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы.* Жыць у нястачы, у беднасці, галадаючы. *Жонка, зрэшты, таксама ў тым Мюнхене не стала* ***хлеб шылам есці****: у палякаў – а яна з іх – усё якіясьці сваякі ў заходнім замежжы* (С.Яновіч). [*Лепешаў*, с. 82; *Даніловіч*, с. 209: шылам хлеб есці – 'не мець сродкаў для існавання'.]

Я

Як авечы хвост. *Акал. Разм.* Вельмі моцна (калаціцца, трэсціся і пад.). **Сін.**: як асіна; як асінавы ліст. *Слухай, друг, не калаціся ты* ***як авечы хвост****. Я цябе не з'ем, але і ты паводзь сябе разумна* (А.Асіпенка). *Сэрца працягвала ўздрыгваць.* ***«Як авечы хвост»****, — падумаў* [Іван Піліпавіч] *з гумарам, але не без болю за яго* (І.Шамякін). *Дзікае паляванне памчала далей, а я сеў на зямлю. Сэрца маё калацілася* ***як хвост авечы*** (У.Караткевіч). *Зрабілася холадна, і голая душа затрэслася* ***як авечы хвост*** (М.Захаранка).

Як (бы) на кані праехаць. *Акал. Разм.* Вельмі добра, удала (пражыць, праслужыць). **Ант.**: як на свінні праехаць. *Другі год службы, і праўда, праляцеў —* ***бы на кані праехаў****. Трэці аказаўся куды нуднейшы* (В.Блакіт). [*Лепешаў*, с. 90: як на кані праехаць.]

Як (быццам, бы) Ленін на буржуазію. *Акал. Разм. Іран.* Непрыязна ці з нянавісцю, з агідай (глядзець на каго-н.). *Падышлі бліжэй, я пазіраю на Айчанаша* ***як Ленін на буржуазію****, — непрыязна, спадылба, а ён на мяне — паблажліва, з насмешкай* (М.Кусянкоў). *Жонка мяне не святкавала і не святкуе, дачку супраць нацкавала. І дачка* ***быццам Ленін на буржуазію*** *касавурыцца* (Л.Калодзежны). *Ён жа* [начальнік аддзела кадраў] *былы опер, якога*

выперлі з МГБ. На нас ён глядзіць ***бы Ленін на буржуазію***. *Хадзем збірацца* (І.Фурсевіч).

Як (быццам) тапелец за саломінку. *Акал. Разм.* Як за апошні выратавальны сродак (хапацца, хапіцца, ухапіцца і пад.). *Косцік схапіўся за сваю міжвольную смеласць* ***як тапелец за саломінку***. *Кожная хвіліна вырашала яго лёс* (С.Баранавых). *«А чаму, чаму не каго-небудзь, а менавіта мяне вылучылі* [на пасаду]*?» – ухапіўся* ***быццам тапелец за саломінку*** *за гэтую думку раптам Андрэй* (Б.Сачанка). *Я перадаў прапанову пана Клауса, і Яўген ухапіўся за яе* ***як тапелец за саломінку****: «Выдатна! Пайшлі скажам гаспадарам»* (С.Законнікаў). *Канечне, можна хапацца* ***як тапелец за саломінку****, спадзявацца, што ўсё абыдзецца, сцерпіцца – злюбіцца, аднак, у рэшце рэшт, мусіць, заўсёды наступае расплата за той падман, за кампраміс з сумленнем...* (В.Блакіт).

Як (бы) шчыгрынавая скура. *Акал. Разм.* Прыкметна, адчувальна (скарачацца, звужацца, меншаць і пад.). *Час скарачаўся* ***як шчыгрынавая скура****...* (Л.Арабей). *Калі* [Даўгалёў] *глядзеў на карту, часам думаў: тэрыторыя імперыі капіталу звужаецца* ***бы шчыгрынавая скура*** (Л.Левановіч). *Чаму настаўніцкі заробак увесь час сціскаецца* ***як шчыгрынавая скура****?* (А.Куліцкі).

Адзін **як вока ў лобе (ілбе)**. *Акал. Разм.* Зусім (адзін). **Сін.**: як ёсць *адзін*; як палец; як перст. *Мама, я пастарэў без цябе, ля сцен адзіноты вырас. Мне зараз твой зразумелы выраз: адзін* ***як вока ў ілбе*** (Р.Барадулін). *Ой, і не пытайся, любачка, адна я цяпер,* ***як вока ў лобе****... Усе мае за светам жывуць...* (Л.Галубовіч). [*Янкоўскі*, с. 49: адзін (адна, адно), як вока ў лобе.]

Як дунай. *Разм. Адабр.* **1.** *Вык. Ужыв. пры дзейн. са знач. адуш., канкр. і абстр. прадмета.* Цудоўны, моцны. **Сін.:** як на заказ. *Цяпер гаспадарка ў нас* ***як дунай****, а дайней, расказваюць людзі, дык не было за што рук зацяць* (Я.Лёсік). *Паглядзіце: хлопец* ***як дунай****; дзе такому пару падбярэш…* (А.Цыхун).

2. *Акал.* Цудоўна, надзвычайна, найлепшым чынам. **Сін.:** на поўную катушку (у 1 знач.); па ўсіх правілах; чын па чыну; чын чынаром; чэсць па чэсці; як мае быць (у 1 знач.). *І гаспадарка з часам зацвіла і загула* ***як дунай****. Цяпер, куды ні зірнеш, на што вокам ні кінеш – усё голасна сведчыць, што гэта заможная гаспода, што жыве тут старанны, працавіты гаспадар* (Я.Лёсік). *Пшаніца* ***як дунай*** *вырасла, вуж не пралезе* (А.Цыхун). [Параўн. у гаворках Дзісненшчыны (Полымя. 1994. № 12) і Мсціслаўшчыны (Полымя. 1997. № 7): *як дунай* – ‘пра вельмі здаровага, моцнага чалавека’.]

Загарэцца (успыхнуць) **як запалак (-лка).** *Акал. Разм. Неадабр.* Імгненна, раптоўна. Пра нечаканы парыў гарачнасці. *Рэакцыя была імгненная... Гэтак рэагаваў Андрэй Ягоравіч часта – загараўся* ***як запалак*** (Б.Сачанка). [Янка] *малады, загарачы яшчэ.* ***Як запалак*** *успыхвае* (Г.Далідовіч). [*Лепешаў*, с. 88: *загарацца* як запалак.]

Сказаў **як звязаў.** *М., ж., н.; адз. і мн. Акал. Разм.* Катэгарычна, як канчаткова вырашанае. *Лётчык сказаў гэта так непасрэдна, што я расчуліўся ў думках: «Сказаў* ***як звязаў****, ды й не доўга думаў»* (У.Калеснік). *У цябе, Баёк, усё не так, як у людзей, і днём і ноччу... – Сказаў* ***як звязаў****, – засмяяўся Баёк* (А.Кудравец). [*Лепешаў*, с. 86: *сказаў* як звязаў.]

Як з гразі куля. *Вык. Разм. Іран. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы.* Нявартасны, нікудышны, неадпаведны назве, месцу, пасадзе і пад. **Сін.**: як з казы карова. *Кідайце, калега, сваё інтэлігенцтва. Ведайце, што з інтэлігента салдат* ***як з гразі куля*** (М.Гарэцкі).

Як з гусака вада з *каго. У безас. ужыв. Разм. Часцей неадабр.* Абсалютна аднолькава, без розніцы, не мае значэння для каго-н., не хвалюе, не кранае каго-н. **Сін.**: абы дзень да вечара *каму* (у 2 знач.); адзін хрэн *каму*; адзін чорт *каму, для каго*; адна трасца <*каму*>; адна халера; адно ліха; гора мала *каму*; і не шум баравы *каму*; ні горача ні холадна *каму* (у 3 знач.); хоць бы што (у 3 знач.); хоць воўк траву еш; хоць патоп; хоць трава не расці *каму*; што з гусі вада *з каго, каму*. *Ты сам добры гусак. Гэта ж пра цябе гавораць: «З яго* ***як з гусака вада****»* (К.Крапіва). *Адлучыць* [ад гарэлкі] *хіба якая страшная хвароба. Ужо званочкі былі, пару разоў вярталі яго з таго свету. Але са Шпулькі —* ***як з гусака вада*** (М.Гіль). *З яго* ***як з гусака вада****... А ад бутэлькі — за вушы не адцягнеш* (М.Кацюшэнка). *Усе смяяліся да слёз, а з Ані —* ***як з гусака вада*** (С.Бязлепкіна).

Як з казы карова. *Вык. Разм. Іран. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы.* Нявартасны, нікудышны, неадпаведны назве, месцу, пасадзе і пад. **Сін.**: як з гразі куля. *Толькі закінулі* [вуды]*, а ў мяне ўжо торгаецца жылка, чую, узяло, я раз — і падсек акуньчыка, а там другога. Я пяць, Паша аднаго, ну, а з Шуры рыбак, даруй, Шура,* ***як з казы карова*** (В.Шырко). [*Лепешаў*, с. 86: як з казы карова.]

Сячы, смаліць, паліць **як з кулямёта.** *Акал. Разм. Неадабр.* Вельмі шпарка і не змаўкаючы. *– Вы ведаеце, Галя трапіла ў аварыю, можна сказаць, жыццём рызыкавала. Ужо аргумент. Па-другое, член брыгады кампрацы, па… – Не палі, калі ласка****, як з кулямёта.*** *Яшчэ не было ў цябе «па-першае», а ты ўжо адразу «кампрацы»* (С.Грахоўскі). *Стаю паблізу трыбуны, гляджу на п'янага прамоўцу і вачам, вушам не веру. А той, далі бог, не меней гадзіны* ***як з***

кулямёта *смаліў* (Г.Далідовіч). *На ўсе пытанні адказвае ён. Сячэ* ***як з кулямёта****. Можа, і праўду кажа, але і брэша* (В.Карамазаў).

Карысці **як з раку смаку.** *Азн. Разм. Неадабр.* Зусім ніякай (карысці ад каго-, чаго-н.). **Сін.:** як з казла малака. *Размова з каралевай атрымалася цяжкай, працяглай і – безвыніковай. Карысці –* ***як з раку смаку.*** *Соф'я ні ў чым не прызналася* (А.Бутэвіч). [Параўн. выслоўе з падобнай вобразнасцю – у *Насовіча,* с. 151: смаку, як у печаным раку; у *Федароўскага*, с. 284: такога смаку, як у печаным раку.]

Які нячысцік. *У знач. дзейн. Прaст. Неадабр. Часцей ужыв. у пытальных ск.* Хто ж гэта такі (робіць, зрабіў што-н.). **Сін.:** якая нячыстая сіла; які чорт. *[Мікіта:] Дзе той Спічыні?* ***Які*** *яго* ***нячысцік*** *выкруціў у гэтую небяспечную для мяне хвіліну?* (Я.Купала). *«Каб яно ўсё згарэла!» – лаяўся Войцік. І* ***які нячысцік*** *наслаў на яго гэтага здрадніка!* (В.Быкаў).

Як кажуць. *У знач. пабочн. сл. Разм.* Як прынята гаварыць. **Сін.:** што называецца; як той казаў. *Трэба,* ***як кажуць****, падвесці пад сельскую гаспадарку індустрыяльную базу* (К.Крапіва). *У кожнага свае справы – паабедаў і хутчэй,* ***як кажуць****, на свой пост* (П.Пестрак). *За свой век я.. быў,* ***як кажуць****, на кані і пад канём. Больш, канечне, пад канём...* (Б.Сачанка).

Даць, уваліць **як каню.** *Акал. Разм. Ужыв. пры названых дзеясл.-вык. зак. тр.* Не шкадуючы, вельмі моцна (пабіць, адлупцаваць каго-н.). *– Сам жа сказаў, што мне поп патрэбен. – Бізун табе патрэбен. І я табе зараз увалю* ***як каню*** *за гэткія словы* (Ю.Кулік). [*Лепешаў*, с. 87: *даць, уваліць* як каню.]

Дагадзіць **як ксёндз Магдусі.** *Акал. Разм. Жарт.* Вельмі добра (дагадзіць каму-н.). *Калі наш здаравенны чырвоны певень пераможна саскочыў з курыцы, сусед, што быў якраз на нашым двары, панура дзядзька Ёсіп, сказаў майму бацьку пры мне, шасцігадовым смаркачу, яшчэ ўсё нявопытна гарадскім: «Во дагадзіў, як ксёндз Магдусі...»* (Я.Брыль). [*Лепешаў*, с. 88: як ксёндз Магдзе (Магдусі) – 'вельмі добра'; *Даніловіч*, с. 231: як ксёндз Магдалене (Магдзе, Магдусі) – 'зусім не (дапамагчы каму-н.)' і 'зусім не (дагадзіць каму-н.)'.]

Ляпнуць **як лапцем па балоце.** *Акал. Разм. Неадабр.* Вельмі недарэчна, нетактоўна (сказаць што-н.). **Сін.:** *ляпнуць* як лапцем па цымбалах. *– Ну до, дзеўкі, до! – узялася наводзіць мір Варка. – Вечна быля-што ляпнеш* ***як лапцем па балоце****, тады сядзім совамі* (А.Кажадуб). [*Лепешаў*, с. 88: *ляпнуць* як лапцем па балоце.]

Як Ленін на буржуазію. *Гл.* як (быццам, бы) Ленін на буржуазію.

Як лядні. *Абл. У знач. прэдык. азн. Разм.* Вельмі халодныя (рукі, ногі). *Быў дождж, сцюдзёна, я туляўся па надвор'ю. Дворнічыха ратавала. Яна ўзяла, грэла, гарбатай паіла. – Ногі* ***як лядні****… Дзеткі мае…* (М.Гарэцкі). [*Лядзень* (мн. *лядні*) – лядзяк. *Лепешаў*, с. 89: як лядні.]

Як на кані праехаць. *Гл.* як (бы) на кані праехаць.

Як ніколі. *Акал. Функц. не зам.* **1.** Як ні ў які іншы час, ні пры якіх іншых умовах (адчуваць, старацца, рабіць і інш.). *Мой харошы, мой саколік, сэрца твае чую. Абніму і* ***як ніколі*** *моцна пацалую* (А.Александровіч). *Цяпер нетрываласць гэта чулася* ***як ніколі*** (І.Мележ). *Духавы аркестр галіцкага клуба стараўся* ***як ніколі*** (У.Паўлаў).

2. *які.* Выключна, у найвышэйшай ступені. **Сін.**: на дзіва (у 1 знач.); на рэдкасць *які. З вас некаторыя мяне ўжо хавалі, «вечную памяць» спявалі. Дарма малебны служылі Хрысту, — я ж, ведаеце, расту, жыву на волі і здароў* ***як ніколі*** (К.Крапіва). *Гэты год для беларускіх хакеістаў стаў* ***як ніколі*** *трыумфальным* (ЛіМ. 26.04.2002).

Як ойча наш *ведаць, запомніць* і пад. *Акал. Разм.* Вельмі добра, цвёрда. **Сін.**: удоўж і ўпоперак (у 2 знач.); як аблупленага; як свае пяць пальцаў; як табліцу множання. *Нават калі ён зноў браў яе ў рукі, дык праглядаў толькі аповед, і пры канцы ведаў кніжачку* ***як ойча наш*** (С.Астравец). *— Лаянку яго мы на памяць ведаем. —* ***Як ойча наш*** (І.Дуброўскі). *Вучань мусіў* ***як ойча наш*** *засвоіць, што да 1919 года, калі адбылося абвяшчэнне БССР, беларусы не мелі сваёй дзяржаўнасці…* (У.Арлоў). [*Даніловіч*, с. 239: як ойча наш.]

Мяняць **як пальчаткі**. *Акал. Разм. Неадабр.* Даволі часта. **Сін.**: як цыган коней. *Кіраўнікоў гаспадарак мянялі тады* ***як пальчаткі****. І каго толькі не прысылалі ў вёску камандаваць!* (С.Законнікаў).

Як папа Карла *рабіць, працаваць* і пад. *Акал. Разм. Часцей ужыв. пры дзеясл.-вык. незак. тр.* Напружана, высільваючыся. **Сін.:** як закляты; як <чорны> вол. *У кожнага свой лёс… Я ў свой час рабіў* ***як папа Карла…*** *Цяпер бачу, што многія мае равеснікі паспіваліся, а я хоць чагосьці, але дасягнуў у гэтым жыцці* (М.Рындзюк). *– А калі ў вас будзе яшчэ адзін адказ* [уладкавацца]*? – На такі выпадак мы знайшлі яшчэ больш чорную працу, дзе будзем шчыраваць* ***як папа Карла****, але назад не вернемся* (А.Сіліч). [*Лепешаў*, с. 91; *Даніловіч*, с. 240: як папа Карла.]

Дурны **як пень.** *Акал. Разм.* Вельмі, надзвычай. **Сін.:** як бот <з левай нагі>; як сала без хлеба. *Не хачу ні сумак цягаць, ні здароўе*

*апошняе лажыць на сотках. Не хачу, каб людзі з мяне смяяліся, што дурная **як пень...*** (Г.Далідовіч).

Адзін **як перст**. *Акал. Разм.* **1.** Зусім (адзін), без сям'і. **Сін.**: *адзін* як вока ў лобе; як ёсць *адзін*; як палец (у 1 знач.). *Скажы мне праўду — усё дарую. Я ж без цябе **як перст** адна, бо што лічыць яго, блазна? Як без цябе яго ўзгадую?* (Я.Колас). *Пад ліпай, што галлём чарнее, стаяла хата ў тры акны. Жыла там цётка Паланея, адна **як перст** пасля вайны* (С.Законнікаў).

2. У поўнай адзіноце. **Сін.**: як палец (у 2 знач.). *Старасць.. кіне іх адных, старэнькіх, адных **як перст** і чуць жывенькіх і непатрэбных анікому на цягасць жыццю маладому* (Я.Колас). *І застаўся Іван Іванавіч адзін **як перст*** (М.Лынькоў). *Зараз зіма, холадна, яна адна ў пустой няпаленай кватэры. Адна **як перст*** (А.Наварыч).

Жыць **як песню пець**; *пражыць* **як песню спець**. *Акал. Разм.* Вельмі дружна, у поўнай згодзе. **Сін.:** душа ў душу (у 1 знач.); звон у звон; на адну нагу (у 1 знач.); у ладу <*з кім*>. **Ант.:** на нажах <*з кім*>; як кот з сабакам. *— Ты пакінеш, забудзешся на мяне, а таго не ведаеш, што ты мяне не адну пакінеш… — агарошыла яна Хведара, ох, як агарошыла. І шкада стала маладзіцу: жыў з ёю — **як песню пеў*** (М.Гроднеў). *Вольга Сямёнаўна мізэрная паводлуг Паўла Іванавіча… І пражылі яны жыццё **як песню спелі*** (В.Шырко).

Як рублём падарыў (-ла, -лі). *Акал. Разм. Адабр.* Вельмі ласкава, прыхільна, добразычліва (глядзець, паглядзець на каго-н. і пад.). *Яна паглядзела на мяне – **як рублём падарыла*** (К.Камейша).

Як сабака блох. *Гл.* як (што) сабака блох.

Брэша **як савецкае радыё.** *Акал. Разм. Іран.* Бессаромна і бясконца. *Калі б тое самае людзі пачулі па радыё, то яму ўжо даўно ніхто не верыць, нават прымаўка такая была – брэша **як савецкае «радзіва»...*** (М.Кусянкоў).

Дурны **як сала без хлеба.** *Акал. Разм.* Вельмі, надзвычай (дурны); пра каго-н. **Сін.:** як бот з <левай> нагі. *У вачах маці гэта быў недалёкі чалавек, і, калі ён іншы раз пярэчыў ёй, яна нават не спрачалася, проста нібыта сама сабе ўголас зазначала: «Дурны як сала без хлеба». Або казала: «Сталіца Камбоджы». Ёсць такая краіна, яе сталіца Пном-Пень, і, значыць, айчым – пнём пень, пень пнём* (М.Кусянкоў). *– Як настроены стараста?.. Ваш – поскудзь? – Паскуда, хоць дурны **як сала без хлеба…*** (П.Пестрак). [*Даніловіч*, с. 245: як сала без хлеба.]

Як свечка. *Акал. Разм.* **1.** Роўным, высокім, яскравым полымем (гарэць, згарэць і пад.). *– Сухое, гарыць **як свечка**, – сказаў Піліпчык,*

каб усчаць якую гутарку з Сілівонам (М.Лынькоў). *Яно* [гумно] *згарэла* ***як свечка*** *сярод белага дня* (Р.Сабаленка). *Праз колькі хвілін дрэва загарэлася* ***як свечка*** (У.Мяжэвіч).

2. Роўна, нерухома, замёршы на месцы (стаяць, стаць і пад.). **Сін.:** як укопаны. *Чаго стаіш* ***як свечка****, памажы ззаду* (У.Ляўданскі). *На полі* ***як свечка*** *стаяла голая бярозка* (А.Ставер).

Як сляпы плота (за плот) *трымацца. Акал. Разм.* Неадступна, настойліва, упарта. *Мы з вамі, таварыш чытач, не будзем трымацца ясеня* ***як сляпы плота****...* (Л.Калюга). *З таго часу я зразумеў, што паэт не павінен трымацца рэчаіснасці* ***як сляпы плота*** (А.Мальдзіс). *Складваецца такое ўражанне, што ўлада наша страціла калі не розум, то слых, зрок і адчуванне, інакш бы не трымалася за калгасы* ***як сляпы за плот*** (А.Петрашкевіч). *Мастацтва – творчая фантазія. Гісторыя, факты яе, дзеянні асоб асаблівай прасторы фантазіі не даюць. Трымайся за іх* ***як сляпы за плот*** (І.Шамякін).

Як табліцу множання *ведаць, запомніць* і пад. *Акал. Разм.* Вельмі добра, цвёрда. **Сін.**: удоўж і ўпоперак (у 2 знач.); як аблупленага; як ойча наш; як свае пяць пальцаў. *Пётр Мікалаевіч школы ў сваім рэгіёне ведае* ***як табліцу множання*** (Настаўн. газ. 12.12.2000).

Як тапелец за саломінку. *Гл.* як (быццам) тапелец за саломінку.

Разысціся, разыходзіцца і пад. **як у моры караблі**. *Акал. Разм.* Назаўсёды, канчаткова. *А далей? Ні-чо-га... Разышліся* ***як у моры караблі****... Ён паехаў вучыцца, а я паступіла ў педагагічны* (Э.Валасевіч). *Пабудуць* [Валянцін з Мар’янавай дачкой] *месяц разам у вёсцы і раз’едуцца, разыдуцца* ***як у моры караблі*** *ці, наадварот, сыдуцца* (В.Казько). *Вас нішто не звязвае, разыдзіцеся з ёй* ***як у моры караблі*** (М.Зарэмба). *Там укалвае класны кузаўшчык. Ён лішняга не возьме... Хлопец прыкіне, чым рамонт абернецца. Ты разлічыся і — раз’ехаліся* ***як у моры караблі*** (Л.Маракоў).

Як цыган коней. *Гл.* як (што) цыган коней.

Набрацца **як (што) сабака блох**. *Акал. Праст. Неадабр.* Занадта многа. *Угавары свайго, каб жыў, як чалавеку належыць, строга. А то навучыўся, гіцаль, ад гэтага Бяскішкіна, набраўся* ***як сабака блох*** (У.Караткевіч). *Ён набраўся гэтых імён* ***як сабака блох****, а яны ўсе, як і мясціны, у якіх ён жыў, чужыя, проста крадзеныя ім...* (Полымя. 2000. № 5). *Но Пасаран падаў новую каманду, дзе і калі набраўся ён гэтых каманд* ***што сабака блох****, сапраўдны камандзір: — На месцы аць-два, стой. Направа. Падраўняцца* (В.Казько).

Мяняць **як (што) цыган коней**. *Акал. Разм. Неадабр.* Вельмі часта. **Сін**.: як пальчаткі. *Крайнімі аказаліся старшыні калгасаў... Іх пачалі мяняць* ***што цыган коней*** (У.Паўлаў).

Як (што) шыла ў мяшку. *Вык. Разм. Ужыв. пры дзейн. са знач. абстр. прадмета.* Штосьці відавочнае, яўнае, якое нельга ўтаіць, схаваць. *Гэта факт, які ніяк нельга абмінуць, хоць калі-небудзь ды ён можа нагадаць пра сябе. Гэта* ***як шыла ў мяшку*** (У.Дамашэвіч). *Любая, нават мізэрная радасць* ***што шыла ў мяшку****. Ну паспрабуй яе схаваць* (П.Палітыка).

Як шчыгрынавая скура. *Гл.* як (бы) шчыгрынавая скура.

Вылазіць, вылезці **як шыла з мяшка.** *Акал. Разм.* Непазбежна, відавочна, як бы ні ўтойвалася што-н. *Які б ні быў Мароз асцярожны, а, ведама, што-нішто, вылезла* ***як шыла з мяшка*** (В.Быкаў). *Усялякая штучнасць вылазіць з кароткага твора* ***як шыла з мяшка*** (Г.Каржанеўская).

Як шыла ў мяшку. *Гл.* як (што) шыла ў мяшку.

Ясней яснага. *У знач. вык. Разм. Ужыв. пры дзейн. са знач. абстр. прадмета* (становішча, справа, усё і пад.). Цалкам зразумела, зусім відавочна. *Тым часам прыйшоў ліст ад мужа, і там была картка ад мае сястры, дзе яна пісала, што Юра ў той жа школе, што й Ларыса…* ***Ясней яснага****, я так і абмякла, але мой муж гэтага не прыкмеціў і думаў, што Юра сапраўды вучыцца…*(Л.Геніюш).

Яшчэ толькі не хапала (не ставала) *каго, чаго. Выкл. Разм.* Вокліч незадавальнення, абурэння кім-н. ці чым-н. непажаданым. *«Таварыш капітан, радавы Бедрыс па вашым загадзе прыбыў!» Бог ты мой, падумаў Бакульчык расчаравана,* ***яшчэ толькі*** *гэтага грамілы* ***не хапала****... Чакаў убачыць хударлявага, у няўклюдна абвіслым кіцелі, а тут такі мацак!* (В.Блакіт). *Дождж ліў, а ён сядзеў і маўчаў. І невядома, колькі гэта доўжылася. «Грымотаў* ***яшчэ не ставала толькі****!» — падумалася яму раптам* (С.Астравец). *— Рукі ўгору!.. — Цьфу, нячысцік!..* ***Толькі*** *цябе* ***не хапала****!* (Н.Гілевіч). *— Мы са Стасем надумалі ў Мінск ехаць... — Во-во,* ***толькі яшчэ*** *вас там* ***не хапала*** (А.Асіпенка). «*Во скора суседка карову падоіць, малака прынясе*». «*Нам* ***толькі*** *суседкі* ***не хапала***», *– падумала я і ціха пытаю Валіка:* «*Што будзем рабіць?*» – «*Не панікуй, нешта прыдумаем*», *– кажа Валік* (М.Кусянкоў).

З М Е С Т

Даведачнае выданне

Лепешаў Іван Якаўлевіч

У ФРАЗЕАЛАГІЧНУЮ СКАРБОНКУ

Даведнік

Рэдактар Н.П.Дудко
Камп'ютэрная вёрстка М.І.Верстак

Здадзена ў набор 05.01.2004. Падпісана да друку 02.2004.
Фармат 60х84/16. Папера афсетная
Друк RISO. Гарнітура Таймс.
Ум.друк арк. Ул.-выд. арк. Тыраж экз. Заказ

Установа адукацыі «Гродзенскі дзяржаўны
універсітэт імя Янкі Купалы».
ЛВ № 96 ад 02.12.2002. Вул. Пушкіна, 39, 230012, Гродна.

Надрукавана на тэхніцы выдавецкага аддзела
Установы адукацыі «Гродзенскі дзяржаўны
універсітэт імя Янкі Купалы».
ЛП № 111 ад 29.12 2002. Вул. Пушкіна, 39, 230012, Гродна.